

LUPAUS LAHJASTA, TOIVO TÄYTTYMYKSESTÄ –
KESKIAIKAISET TESTAMENTIT TURUN HIIPPAKUNNASSA

Maria Kallio
Pro gradu -tutkielma
Turun yliopisto
Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos
Suomen historia
Joulukuu 2011

TURUN YLIOPISTO

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos/ Humanistinen tiedekunta

MARIA KALLIO: Lupaus lahjasta, toivo täyttymyksestä – keskiaikaiset testamentit Turun hiippakunnassa

Pro gradu -tutkielma, 89s., 1 liites.

Suomen historia

Joulukuu 2011

Tutkimuksen kohteina ovat Turun hiippakunnassa vuosien 1330 ja 1512 välisenä aikana laaditut keskiaikaiset testamentit. Tutkimuksen tavoitteena on hahmottaa testamenttiaineiston erityispiirteitä ja pohtia sen suhdetta keskiaikaiseen uskonnolliseen elämään. Kysyn minkälainen asiakirja keskiaikainen testamentti oli ja minkälaiset tekijät vaikuttivat sen laatimiseen. Pohdin myös minkälaisia merkityksiä testamenttaajien toiveet saavat uskonnollisessa kontekstissa.

Tutkimuksen alkuperäislähteinä ovat Ruotsin kansallisarkistossa sijaitsevat pergamentille ja paperille kirjoitetut testamenttiasiakirjat. Alkuperäislähteiden vähäisyyden vuoksi suurimman osan lähdeaineistosta muodostaa kuitenkin testamenttiasiakirjat, jotka on julkaistu Reinhold Hausenin editoimina Finlands medeltidsurkunder -sarjassa ja Turun tuomiokirkon Mustassa kirjassa. Metodini osalta hyödynnän tutkimuksessani diplomatiikkaa. Vertailen testamenttiasiakirjojen ulkoisia ja sisällöllisiä piirteitä sekä pohdin asiakirjojen todistajien roolia.

Turun hiippakunnassa laaditut testamentit noudattavat pitkälti perinteisen keskiaikaisen asiakirjan rakennetta. Uskonnollinen elämä nousee esiin aineistosta niin testamentteissa käytetyn retoriikan kuin testamenttaajien tekemien lahjoitustenkin kautta. Kirkon edustajilla on ollut merkittävä rooli asiakirjojen laadinnassa ja lähes puolet testamenttien todistajista on toiminut kirkollisessa virassa. Osa testamenttiasiakirjoista antaa monipuolisen kuvan myös keskiajan aineellisesta kulttuurista.

Asiasanat: keskiaika, diplomatiikka, testamentti, asiakirjat, retoriikka, aineellinen kulttuuri, katolilaisuus, kirkkorakennukset

SISÄLLYSLUETTELO

1. JOHDANTO	1
1.1. Aikaisempi tutkimus	3
1.2. Tutkimuksen tavoitteet ja kysymyksenasettelu	7
1.3. Lähteet ja metodi	9
2. KESKIAIKAISEN TESTAMENTIN MONET PIIRTEET	17
2.1. Testamentin oikeudellinen kehitys	17
2.2. Asiakirjakulttuuri keskiajan Suomessa	21
2.3. Elämä ja kuolema keskiaikaisessa uskossa	25
3. MIKÄ TEKEE TESTAMENTISTA TESTAMENTIN?	28
3.1. Testamenttikirjeen rakenne	28
3.2. Kielen ja retoriikan keinot	36
3.3. Testamenttien todistajat ja toimeenpanijat	43
4. USKONNOLLINEN ELÄMÄ TESTAMENTEISSA	53
4.1. Ruumiin viimeinen leposija	53
4.2. Messut ja rukoukset sielun autuudeksi	62
4.3. Esineet uskonnollisuuden välittäjinä?	67
4.4. Hyväntekeväisyys testamenteissa	75
5. LUPAUS LAHJASTA, TOIVO TÄYTTÄMYKSESTÄ	80
LÄHTEET JA KIRJALLISUUS	84
LIITTEET	

1. JOHDANTO

Suomalainen keskiajantutkimus on elänyt uutta kukoistuskauttaan 1990-luvulta lähtien, ja sen seurauksena keskiajantutkimuksen seura Glossa juhlistaakin tänä syksynä jo viisitoistavuotista taivaltaan. Kasvaneesta kiinnostuksesta huolimatta tutkimus on Suomessa keskittynyt suurimmaksi osaksi muuhun Eurooppaan suomalaisen keskiajan historian jäädessä vähemmälle huomiolle. Mielenkiintoinen tosiasia on se, että Suomea koskeva tutkimus lepää edelleen 1900-luvun alun vuosikymmenten aikana tehdyn tutkimuksen varassa. Silloin esimerkiksi Reinhold Hausen, Jalmari Jaakkola sekä Kauko Pirinen tekivät urauurtavaa työtään Suomen keskiajan lähteiden parissa. Onneksi poikkeuksiakin löytyy ja muun muassa Tuomas Heikkilä, Mika Kallioinen ja Anu Lahtinen ovat viime vuosina keskittyneet suomalaiseen keskiaikaan omissa tutkimusprojekteissaan. Tutkittavaa riittää silti edelleen, sillä uusia lähdeaineistoja, puhumattakaan uusista tutkimusmenetelmistä, on otettu käyttöön vasta ihan viime vuosina. Erityisesti alkuperäislähteiden käyttö editoitujen materiaalien sijaan on saanut kannatusta myös suomalaisessa keskiajan tutkimuksessa.¹

Tämä tutkimus pureutuu keskiaikaisessa Turun hiippakunnassa laadittuihin testamentteihin. Keskiaikainen testamentti oli luonteeltaan paljon muutakin kuin pelkkä perinnönjakoa varten laadittu asiakirja. Sen perimmäinen olemus oli ennen kaikkea uskonnollinen, sillä testamenttiasiakirjan avulla jokainen kristitty saattoi osoittaa vakaumuksensa ja tasoittaa ennen kuolemaansa tietään ikuiseen elämään. Siksi useimmat testamenttiasiakirjat toimivat erinomaisina lähteinä hiippakunnan uskonnollisen elämän tarkasteluun. Testamenttien rakenne, retoriikka ja joskus hyvin yksityiskohtaiset pyynnöt kuvastavat paitsi testamenttaajan toiveita myös kirkon opetuksia.²

¹ Aiheesta lisää esim. Tuomas Heikkilän artikkeli: "Keskiajan tutkimuksen nousu ja uho" HAik 2/2003.

² Duffy 1992, 355.

Aivan ensimmäiseksi on kuitenkin syytä tarkastella, miten keskiaika voitaisiin määritellä suomalaisesta näkökulmasta ja minkälainen alue keskiaikainen Turun hiippakunta itse asiassa oli. Kansainvälisessä tutkimuksessa keskiaika on historiallisena periodina perinteisesti jaettu kolmeen osaan: varhaiskeskiaikaan (noin vuosina 400–900), sydänkeskiaikaan (n. 900–1300) ja myöhäiskeskiaikaan (n. 1300–1500). Aikakäsitteenä keskiaika ei kuitenkaan ole niin yksiselitteinen, sillä paikallisella tasolla ja eurooppalaisen kulttuurialueen periferiassa muutokset tapahtuivat eri aikaan kuin sen ytimessä. Ensimmäiset Suomea koskevat kirjalliset lähteet ovat peräisin vasta 1100-luvulta, joten varhaiskeskiaika tunnetaan täällä paremmin rautakautena ja sen eri alajaksoina. Sydänkeskiaika puolestaan on suomalaisessa tutkimuksessa tavallisesti rajattu Pähkinäsaaren rauhaan (1323) ja Kalmarin Unioniin (1397). Myöhäiskeskiajan päätepistettä on haettu Kustaa Vaasan kruunaamisesta (1523) sekä Vesteråsin valtiopäivistä (1527). Mikään tietty vuosiluku tai tapahtuma ei yksinään kuitenkaan päättää keskiaikana tunnettua ajanjaksoa Suomessa, jonka voidaan ajatella kestäneen vuosisadan loppupuolella tapahtuneisiin poliittisiin muutoksiin saakka. Näin ollen suomalainen keskiaika voidaan vain karkeasti ajoittaa vuosien 1100 ja 1600 väliselle ajanjaksolle.³

Turun hiippakunta oli keskiajalla osa katolista kirkkoa. Keskiaikainen kristikunta ulottui Rooman kirkon ja paavien vaikutusvallan laajenemisen myötä myös Euroopan reuna-alueille. Paavien johtaman lähetystyön tavoitteena oli muodostaa yhtenäinen kristittyjen yhteisö paikasta tai alueesta riippumatta.⁴ Ylintä kirkollista valtaa (nk. plenitudo potestatis) käyttänyt paavi ei kuitenkaan kaukaisen sijaintinsa vuoksi ollut näkyvässä roolissa Ruotsissa tai Suomessa. Silti esimerkiksi piispannimitykset ja korkeimpien kirkollisten virkojen täyttö piti hyväksyttää paavilla ja niistä piti maksaa sovitut korvaukset.⁵ Välimatka ei myöskään estänyt kirjallisen tiedon liikkumista suuntaan tai toiseen.

³ Lamberg, Lahtinen & Niiranen 2009, 14–17.

⁴ Krötzl 2004, 12.

⁵ Salonen 2007, 62–63.

Katolisen kirkon hallinto oli jaettu provinssihin ja provinseissa edelleen hiippakuntiin. Skandinavia ja nykyinen Suomi oli jaettu kolmeen osaan: Lundin, Nidarosin (Trondheim) ja Upsalan provinssihin. Upsalan provinssiin kuuluivat Turun hiippakunnan lisäksi Linköpingin, Skaran, Strängnäsän, Upsalan, Vesteråsän ja Växjön hiippakunnat. Keskiaikainen Turun hiippakunta oli maantieteellisesti hyvin laaja-alue, ja se käsitti ison osan nykyisestä Suomen alueesta kattaen näin koko Ruotsin valtakunnan Pohjanlahden itäpuolisen osan. 1500-luvulle tultaessa hiippakunta oli jakautunut yli 120 itsenäiseen seurakuntaan Varsinais-Suomessa, Satakunnassa, Hämeessä, Uudellamaalla, Ahvenanmaalla, Pohjanmaalla, Karjalankannaksella ja Savossa.⁶ Hiippakunnan piispanistuin oli sijoitettu Turkuun, missä koko hiippakunnan keskuksena toimi 1200-luvulla valmistunut Turun tuomiokirkko. Piispan apuna toimivat tuomiokapituli ja siihen valitut virkamiehet. Tuomiokapituli oli perustettu piispanistuimen yhteyteen jo 1280-luvulla, joten kirkon valmiiksi organisoitu hallinto toimi esimerkkinä myös kruunun ja kaupunkiyhteisöjen virkamieshallinnon kehitykselle.⁷

1.1. AIKAISEMPI TUTKIMUS

Turun hiippakunnan keskiaikaisiin vaiheisiin ja sen uskonnollisen elämän muotoihin ovat tarkemmin perehtyneet tuomiokapitulin toiminnasta väitellyt Kauko Pirinen sekä tuomiokirkkoa arkeologin näkökulmasta tarkastellut Juhani Rinne.⁸ Näiden tutkimusten rinnalla on julkaistu jonkin verran kirkkohistoriallisia yleisesityksiä, mutta niiden anti jää kovin pintapuoliseksi.⁹ Tutkimukseni peilaakin paljon juuri Pirisen ja Rinteen tekemiin tulkintoihin, sillä heidän teoksissaan käsitellään jonkin verran myös testamentteja. Kirkoille tehdyistä lahjoituksista on väitellyt taidehistorioitsija Tuija Tuhkanen, joka omassa tutkimuksessaan on nostanut esiin esimerkiksi lahjoittajien motiiveja sekä lahjojen välittämää viestiä. Hän on käyttänyt apunaan taideteosten lisäksi myös testamentteja.¹⁰ Pelkästään keskiaikaisiin testamentteihin on puolestaan keskittynyt tutkija Tuula Lehomaa, joka on kirjoittanut artikkeleita suomalaisesta

⁶ Salonen 2007, 62–63.

⁷ Pirinen 1976, 21–22.

⁸ Pirinen, 1956; Rinne, 1948.

⁹ Esim. Heininen & Heikkilä 1996.

¹⁰ Tuhkanen, 2005.

testamenttiaineistosta. Lehomaan mukaan asiakirjoista on selkeimmin havaittavissa kaksi testamentintekijälle tärkeää teemaa. Niissä pääasiallinen huoli koskee oman ja läheisten sielujen pelastumista, mutta yhtä tärkeäksi nousee huoli myös jälkeen jäävän puolison toimeentulosta. Lehomaan artikkelit kuvaavat testamenttien sisältöä, ja yksittäisiin lahjoituksiin kiinnitetään paljon huomiota. Hän pohtii erilaisten lahjoitusten arvoa ja käyttötarkoitusta, mutta tyytyy lähinnä luettelemaan erityyppisiä esineitä tai lahjoituskohteita. Varsinaista lähdeaineiston analyysia hän ei artikkeleissaan tee. Lehomaa pyrkiikin luomaan kokonaiskuvaa keskiaikaisista testamenteista Suomessa keskittyen muutamiin testamentteihin. Sen sijaan itse asiakirjan muotoihin, kieleen ja niiden uskonnolliseen yhteyteen hän kiinnittää vähemmän huomiota, vaikka keskiaikaisen testamentin uskonnollista luonnetta pohditaankin. Lehomaa korostaa myös lähdeaineiston rajallisuutta ja niiden muodostamaa suppeaa kuvaa keskiaikaisesta yhteiskunnasta.¹¹

Kansainvälistä keskiaikaisiin testamentteihin kohdistuvaa tutkimusta on julkaistu verrattain paljon. Ulkomaisessa tutkimuksessa on käytetty monipuolisempia lähestymistapoja jo pelkästään laajemman aineistopohjan vuoksi. Tutkijat ovat keskittyneet lähinnä testamenttien aineelliseen tai oikeudelliseen puoleen, unohtamatta kuitenkaan uskontoon ja kuolemaan liittyviä teemoja. Silti varsinaisia monografioita aiheesta on vaikea löytää, ja tutkimusta on julkaistu artikkeleiden muodossa tai osana muuta tutkimusta. Testamentit toimivatkin useammin historiantutkimuksen lähteenä kuin varsinaisena kohteena, ja erityisen runsasta niiden käyttö on ollut paikallishistoriallisessa sekä henkilöhistoriallisessa tutkimuksessa. Tästä näkökulmasta katsottuna työni edustaakin uutta lähestymistapaa suomalaisessa tutkimuksessa.

Sam Block Cambridgen yliopistosta on tutkinut englantilaisia 1400-luvulla kirjoitettuja testamentteja aikalaisrunouden ja -kirjallisuuden näkökulmasta ja verrannut oikeudellisia testamentteja niin kutsuttuihin kirjallisiin testamentteihin. Esimerkkinään

¹¹ Lehomaa s.a. & 2003.

hän käyttää John Lydgaten¹² tuotantoa. Vaikka Blockin tutkimus on lähtökohdiltaan filologinen, pohditaan tekstissä testamentin kirjoittamista myös yleisemmin. Hänen mukaansa testamentin tekijä luopuu kuolinvuoteellaan mielellään maallisesta omaisuudestaan sielun pelastumista vastaan. Hän ei siis lahjoita omaisuuttaan kirkolle, koska on sairastuttuaan tullut avokätisemmäksi, vaan tekee sen oman itsensä ja perheensä tähden. Block tuo esiin myös kristinuskon ja kuoleman universaaliuden, jossa jokainen kristitty pelastuu ainoastaan Kristuksen tähden eikä varallisuutensa tai taustansa ansiosta.¹³

Professori Katalin Szende on tutkinut keskiaikaisia testamentteja Unkarin kuningaskunnan kaupungeista. Väitöskirjansa lisäksi hän on julkaissut aiheeseen liittyen useita artikkeleita.¹⁴ Szende on tarkastellut testamentteja monesta näkökulmasta, mutta arkeologitaustansa takia hän on keskittynyt etenkin materiaaliseen kulttuuriin. Artikkelissaan *Testaments and Testimonies. Orality and Literacy in Composing Last Wills in Late Medieval Hungary* hän pohtii kuitenkin testamentin kirjoittamiseen liittyviä perinteitä ja käytäntöjä suullisen ja kirjallisen tradition näkökulmasta. Hän pohtii esimerkiksi kysymystä siitä, antoivatko muodolliset asiakirjakaavat ja lakitekstit mahdollisuutta henkilökohtaisiin valintoihin ja painotuksiin. Hänen tutkimustensa mukaan testamentti kirjoitettiin yleensä sairas- tai kuolinvuoteella. Toinen yleinen ajankohta oli ennen pyhiinvaellusta, sotaretkeä tai synnytystä. Oli siis hyvin harvinaista tehdä testamentti ilman varsinaista syytä ja hyvissä ajoin ennen kuolemaa. Kirjallisen testamentin tekeminen saattoi riippua myös ulkopuolisesta tekijästä niin, että joko maallinen tai hengellinen virkamies kehotti sen tekemiseen. Yleensä taustalla oli toive siitä, että testamentin tekijä muistaisi neuvonantajaa tai hänen edustamaansa laitosta. Testamentin tekeminen kirjalliseen muotoon saattoi siis johtua ulkopuolisista tekijöistä enemmän kuin lahjoittajasta itsestään.¹⁵

¹² John Lydgate oli 1300–1400 -luvulla elänyt englantilainen munkki ja runoilija.

¹³ Block 2008.

¹⁴ Szende 2001 & 2005.

¹⁵ Szende 2001.

Szende toteaa, että suullisen ja kirjallisen kommunikoinnin sekoittuminen on hyvin tavallista keskiaikaisissa testamentteissa, sillä ne on yleensä kirjoitettu ensimmäisessä tai kolmannessa persoonassa. Koska todistajien joukko saattoi koostua lukutaidottomista henkilöistä, piti testamentti lukea ääneen sen kirjoittamisen yhteydessä. Vaikka suullinen testamentti oli yhtä pätevä kuin kirjallinenkin, panostettiin kirjalliseen ulkoasuun yleisen vaurastumisen ja kaupunkibyrokratian kehityksen myötä.¹⁶

Professori Martha C. Howell on puolestaan tutkinut keskiaikaisia testamentteja nimenomaan lahjoitusten näkökulmasta. Howell on keskittynyt ranskalaiseen Douain kaupunkiin, josta on säilynyt runsaasti keskiaikaista arkistomateriaalia, ja hän on pystynyt muodostamaan lahjoituksista ja lahjoitusten antajista erilaisia ryhmiä. Howellin mukaan etenkin naiset pystyivät testamenttien avulla käyttämään materiaalista valtaa eri tavalla kuin yleensä. Naiset pyrkivät vahvistamaan läheisiä ystävyysuhteitaan testamenttilahjoitusten avulla, kun taas miehet suosivat enemmän sukulaisiaan tai liikekumppaneitaan. Howell on tutkimuksessaan hyödyntänyt sekä oikeushistoriallisia, että taloushistoriallisia näkökulmia, joiden kautta hän sitten tarkastelee yksittäisten lahjoitusten merkityksiä. Hänen pääpainonsa on maallikoille tehtyjen lahjoitusten tutkimisessa uskonnollisten sijaan.¹⁷

Koska testamentilla on niin kiinteä yhteys kuolemaan ja siihen valmistautumiseen, on tutkimukselleni ollut suureksi hyödyksi myös keskiaikaiseen kuolemaan liittyvät tutkimukset. Philippe Ariès, Paul Binski, Eamon Duffy sekä Ronald Finucane ovat omalla asiantuntijuudellaan tarjonneet runsaasti vertailukohtia sekä pohdinnan aiheita. Heidän tutkimuksissaan on hyödynnetty testamenttiaineistoa muiden lähteiden ohella, joten niiden käyttäminen on siksikin perusteltua. Jokaisen teos tarjoaa omanlaisensa lähestymistavan keskiaikaiseen kuolemaan.¹⁸

¹⁶ Szende 2001.

¹⁷ Howell, 1996.

¹⁸ Ariès 1987; Binski 1996; Duffy 1992; Finucane 1981.

Testamentteja tulee sisällöllisten ominaisuuksien lisäksi tarkastella myös asiakirjoina. Tällöin niiden kirjallisia ulottuvuuksia voidaan tutkia hyödyntämällä keskiaikaisen kirjallisen kulttuurin tutkimusta. Ruotsalaiseen asiakirjakulttuuriin on perehtynyt etenkin Tukholman yliopiston professori Inger Larsson. Hänen tutkimuksensa *Svenska medeltidsbrev* lajittelee erilaisia asiakirjatyyppejä ja muotoja, joita Ruotsissa oli käytössä keskiajalla. Teoksessa tutkitaan myös asiakirjaformaattien muovautumista ja niiden mahdollisia keskieurooppalaisia esimerkkejä. Kielellä ja sen muovautumisella on iso rooli Larssonin tutkimuksessa, ja latinankielen vaihtuminen kansankieleen ruotsiin onkin yksi asiakirjakulttuurin suurista käännekohdista. Larssonin toinen tutkimus *Pragmatic literacy and the use of the vernacular* keskittyy asiakirjakulttuurin kehitykseen ja leviämiseen eri puolille Ruotsin valtakuntaa. Pääosin teos kuitenkin käsittelee samoja teemoja kuin ruotsinkielinenkin tutkimus. Hänen lähtökohtansa on kielitieteellinen, mutta näkökulmaa ohjaa perinteinen diplomatiikan tutkimus. Larssonin teokset luovat hyvän vertailukohdan Turun hiippakunnassa luoduille asiakirjoille.¹⁹

Suomen keskiaikaisesta kirjallisesta kulttuurista on hiljattain ilmestynyt varsin kattava julkaisu. Dosentti Tuomas Heikkilän johdolla toteutettu projekti on käynyt läpi valtavat määrät Suomen keskiaikaan kuuluvia kirjallisia lähteitä. Teoksen näkökulma on kuitenkin varsin laaja, ja sen tavoitteena onkin kartoittaa kirjallisen kulttuurin ilmentymiä yleisemmin. Tästä johtuen tutkimuksessa ei ole keskitytty mihinkään tiettyyn kirjalliseen formaattiin, kuten esimerkiksi yksityisiin asiakirjoihin. Tutkimus on auttanut hahmottamaan Turun hiippakunnassa vallinneita käytäntöjä eri instituutioiden näkökulmasta.²⁰

1.2. TUTKIMUKSEN TAVOITTEET JA KYSYMYKSENASETTELU

Tämän tutkimuksen tavoitteena on tarkastella Turun hiippakunnassa laadittuja testamentteja kahdesta erilaisesta näkökulmasta. Näiden kautta pyrin hahmottamaan testamentteille tyypillisiä piirteitä niin sisällössä kuin rakenteessakin. Ensimmäiseksi

¹⁹ Larsson 2001 & 2009.

²⁰ Heikkilä, 2010.

tutkin testamentteja nimenomaan asiakirjoina. Kysyn minkälainen asiakirja keskiaikainen testamentti oli ja minkälaisista osista se rakentuu. Perehdyn testamenttien erilaisiin muotoihin sekä rakenteeseen hahmottaen testamenttien välisiä eroja ja yhtäläisyyksiä. Pohdin myös kielen ja retoriikan merkitystä testamenttien sisältöön ja uskottavuuteen. Keskeiseksi tekijäksi nousevat myös testamentin oikeudelliset piirteet. Minkälainen rooli asiakirjan todistajilla oli ja kuinka moni testamenteista on esimerkiksi piispan tai muun kirkollisen viranhaltijan todistama? Todistajien lisäksi testamenteissa mainitaan muitakin läsnäolijoita, joiden avulla voidaan tutkia asiakirjan kirjoittamiseen liittyviä kysymyksiä. Minkälaisessa tilanteessa testamentti tehtiin tai ketä laatimiseen mahdollisesti osallistui?

Toinen näkökulmani keskittyy testamenttien sisällön tarkasteluun uskonnollisen elämän kannalta. Tässä tutkimuksessa tarkastelen sellaisia keskiaikaisen uskonnollisen elämän muotoja, jotka ilmenevät testamenttiaineistossa. Pohdin, minkälaisia merkityksiä testamenttaaja antaa esimerkiksi viimeiselle leposijalleen tai minkälaisia toiveita hän esittää sielunmessujen järjestämisestä. Kummatkin ovat olennainen osa keskiaikaisen testamentin sisältöä, ja on kiinnostava verrata, noudattavatko Turun hiippakunnassa tehdyt testamentit yleiseurooppalaisia käytäntöjä. Testamenttien sisällön analyysissä keskityn myös testamenttilahjoitusten kohteisiin ja toisaalta itse lahjoihin. Minkälaisia esineitä testamenttaajat haluavat välittää eteenpäin ja kenelle lahjoitukset kohdistetaan? Onko esimerkiksi mahdollista tehdä johtopäätöksiä uskonnollisen elämän kehityksestä esineistön perusteella? Viimeiseksi tarkastelen testamenttien avulla harjoitettua hyväntekeväisyyttä ja sen merkityksiä keskiajan kristinuskossa. Pyrin vertailemaan testamenttien sisällöistä nousevaa aineistoa sekä kotimaisen että kansainvälisen tutkimuksen kanssa ja pohdin testamenttien kirjoittamiseen vaikuttaneita motiiveja. Tavoitteeni on löytää merkityksiä uskonnolliselle elämälle nimenomaan maallikoiden näkökulmasta ja tavoittaa samalla heidän suhdettaan myös kuolemaan.

1.3. LÄHTEET JA METODI

Tutkimukseni pääasiallisen lähteen muodostavat Turun hiippakunnassa tehdyt testamentit. Olen rajannut aineiston niin, että valitsemani asiakirjat on joko kirjoitettu Turun hiippakuntaan kuuluneella paikkakunnalla tai niiden tekijä on joko virka-aseman tai testamentin sisällön perusteella yhdistettävissä nykyiseen Suomen alueeseen. Näin määriteltynä tällaisia testamentteja on säilynyt kokonaisina asiakirjoina tai katkelmina kaksikymmentäkaksi kappaletta ja kopioina kymmenen.²¹ Näiden testamenttien lisäksi keskiajalla tehdyistä lahjoituksista on jäänyt useita muita viitteitä, kuten esimerkiksi testamenttien vahvistusasiakirjoja²², testamentatun omaisuuden takaisin lunastukseen tai testamentin toimeenpanoon liittyviä asiakirjoja²³ sekä erillisiä merkintöjä joidenkin testamenttien sisällöistä²⁴. Myös Kallialan keskiaikaiset kirkontilit osoittavat, että testamenttilahjoitusten tekeminen oli hyvin yleistä keskiajan Suomessa. Tileistä löytyy merkintöjä sekä miesten että naisten tekemistä testamenttilahjoituksista, vaikka niihin liittyvät asiakirjat ovatkin vuosisatojen saatossa hävinneet.²⁵ En kuitenkaan hyödynnä kirkontiliaineistoa tässä tutkimuksessa.²⁶

Alkuperäisinä asiakirjoina tai niiden katkelmina selvinneet kaksikymmentäkaksi testamenttia löytyvät editoituina *Finlands Medeltidsurkunder* -sarjasta (FMU). Reinhold Hausenin vuosien 1910 ja 1935 välisenä aikana toimittama kahdeksanosainen lähdejulkaisusarja sisältää erityyppisiä Suomen keskiaikaan liittyviä dokumentteja. Hausen on koonnut asiakirjat eri arkistojen kokoelmista, eivätkä läheskään kaikki alkuperäisdokumentit ole säilyneet nykytutkimuksen käyttöön. Editiot ovat aina eräänlainen tulkinta alkuperäisestä asiakirjasta, joten niiden käyttäminen lähteenä on osittain ongelmallista. Edition tekijän omat kiinnostuksen kohteet vaikuttavat myös siihen, mitä tietoja tai osia editoidaan.²⁷ Siksi olen käyttänyt lähdejulkaisujen rinnalla niiden testamenttien alkuperäisasiakirjoja, jotka löytyvät Ruotsin kansallisarkiston

²¹ FMU I-VIII 1910–1935 & REA 1890. Tulkintatavoista esim. Lehomaa s.a., 59.

²² Esim. FMU 3696, 3638 & 1817.

²³ Esim. FMU 4728, 4086 & 1804.

²⁴ Esim. FMU 3563, 5495 & 4236.

²⁵ Bidrag till Finlands historia I, 359–420.

²⁶ Liiteosasta löytyy taulukko tutkimuksessa käytetystä testamenttiaineistosta.

²⁷ Lisää Hausenin editointiperusteista esim. Saarenpää 2011, 17.

kokoelmista. *Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbrevens* -tietokantaan luetteloitua aineistoa ei valitettavasti ole digitoitu verkkoon, joten olen lukenut alkuperäisiä pergamentti- ja paperiasiakirjoja Tukholmassa.

Kopioina säilyneet testamentit puolestaan ovat osa Turun tuomiokapitulissa koottuja keskiaikaisia kopiokirjoja. Niistä tunnetuin, *Registrum ecclesiae Aboensis (REA)*, Turun tuomiokirkon Musta kirja, sisältää tuomiokapituliin liittyviä prebenda- ja privilegiokirjeitä, kuten testamentteja sekä erilaisia piispan antamia asetuksia.²⁸ Testamenttikopiosta yhdeksän on peräisin mustasta kirjasta ja yksi tuomiokapitulin toisesta kopiokirjasta, niin kutsutusta *Codex Särkilahdesta*. Kopiokirjat olivat tärkeä osa keskiaikaista asiakirjakulttuuria ja ensimmäiset on koottu Euroopassa jo 700-luvulla.²⁹ Niitä ei tehty ainoastaan oikeudellisten ja taloudellisten seikkojen vuoksi, vaan myös ylläpitämään hyväntekijöiden mainetta ja muistuttamaan annetuista lahjoituksista. Kopiokirjat olivat tietyllä tapaa yhteisöllisen muistin rakentajia ja ylläpitäjiä.³⁰

Kopiokirjat ovat merkittävässä roolissa keskiajan tutkimuksessa, sillä monet alkuperäiset asiakirjat ovat kadonneet ihmisten aiheuttamien katastrofien kuten esimerkiksi tulipalojen seurauksena. Monesti alkuperäiset dokumentit ovat myös hävinneet joko huolimattomuuden tai tarkoituksellisen tuhoamisen myötä. Monet tahot pitivät parempaa huolta kopiokirjoista kuin alkuperäisistä asiakirjoista. Kopioiden käyttö todistuksena alkuperäisten sijaan johti myös osaltaan alkuperäisten asiakirjojen hävittämiseen. Tästä johtuen alkuperäisten asiakirjojen jäljittäminen kopioiden perusteella kävi mahdottomaksi jo keskiajalla. Kopiokirjoista tehdyt editiot on usein tehty sellaisen historiantutkimuksen näkökulmasta, jossa tekstien sisältö on tärkeämpi kuin alkuperäisen aineiston rakenne ja järjestys.³¹ Näin on myös Reinhold Hausenin Turun tuomiokirkon mustasta kirjasta tekemän edition laita. Hausen on järjestänyt asiakirjat kronologiseen järjestykseen välittämättä asiakirjan tyypistä tai kirjoituspaikasta. Alkuperäisen Mustan kirjan aineiston lisäksi Hausenin editio sisältää

²⁸ Pirinen 1956, 117.

²⁹ Geary 1994, 84.

³⁰ Geary 1994, 86.

³¹ Geary 1994, 82–83.

otteita myös Codex Särkilahdesta.³² Oman tutkimukseni kannalta asiakirjojen järjestyksellä editiossa ei ole merkitystä. Keskeiseksi kysymys nousee silloin, kun tehdään tutkimusta esimerkiksi käsikirjoituskokonaisuudesta.

Lähteenä käyttämistäni testamenteista kolme on kirjoitettu latinaksi ja muut ovat pääosin ruotsinkielisiä, joissa voi olla mukana latinankielisiä ilmauksia. *Finlands Medeltidsurkunder* -sarjasta löytyvät testamentit on kirjoitettu vuosien 1445 ja 1512 välisenä aikana³³. Kopiokirjoissa säilyneet testamentit on puolestaan kirjoitettu vuosien 1330 ja 1483 välisellä ajanjaksolla.³⁴ Näin lähdeaineisto kattaa lähes kahdensadan vuoden mittaisen jatkumon 1330-luvulta 1500-luvun alkupuolelle.

Testamenteista puolisoitten välisiä tai pelkästään puolison hyväksi tehtyjä asiakirjoja on neljä.³⁵ Puolisoiden yhdessä tai yhteisymmärryksessä tekemiä testamentteja on puolestaan kuusi kappaletta.³⁶ Lopuissa asiakirjoissa auktoireita on vain yksi ja testamentin lahjoitusten kohteena ovat muutkin kuin auktorin puoliso tai perhe. Itsenäisten testamenttien tekijöistä vain yksi on nainen. Hän, Lucia Olofsdotter, on jättänyt jälkeensä neljä eri testamenttia, joista yksi kuuluu pelkästään puolison hyväksi tehtyjen ryhmään. Myös Lucian puolisolta Henrik Klassonilta on jäänyt neljä testamenttia, joista yksi on Lucian hyväksi tehty testamentti. Saman sukupiirin testamentteja aineistosta löytyy vielä muitakin, sillä Henrikin veli Arvid Klasson on tehnyt kolme testamenttia ja veljesten setä Bengt Lydekesson kaksi. Kolmestakymmenestä kahdesta testamentista siis peräti kolmesta on peräisin samoilta henkilöiltä tai samasta suvusta.

Testamenttiaineiston lajittelu tekijöiden ammatin tai sosiaalisen aseman mukaan muodostaa seuraavanlaisen jakauman: Testamenttaajista yksi mainitaan ritarina,

³² REA 1890.

³³ FMU 2628, 2604, 2605, 2730, 2817, 2818, 2839, 2886, 2878, 2908, 2918, 2970, 3092, 3807, 4010, 4111, 4402, 4538, 5091, 5118, 5160, 5309 & 5622.

³⁴ REA 618, 589, 588, 544, 569, 198, 160, 623, 77 & 55.

³⁵ FMU 3807, 4538, 2604 & 2605.

³⁶ REA 55 & 544; FMU 2878, 5091, 5160 & 2839.

seitsemän asemiehinä. Papistoon kuuluvia henkilöitä on viisi, talonpoikia yksi ja rälssiin kuuluvia, joita ei erikseen määritellä virka-asemaan tai tehtävään, on yhteensä viisi. Edellä mainittujen lisäksi aineistosta löytyy myös yksi pormestarin tekemä testamentti sekä kolme sellaista asiakirjaa, joiden tekijää ei asiakirjan perusteella voida suoraan jakaa mihinkään ryhmään.³⁷ Jakauma selittyy osin sillä, että yläluokkaan kuuluvilla henkilöillä on ollut mahdollisuus tehdä suurempia lahjoituksia, jolloin niihin liittyvät asiakirjat on ollut tärkeä kopioida tai säilyttää huolella. Huomattavaa on myös se, että yläluokkaan kuuluvilla henkilöillä sekä papistolla on ollut huomattavasti paremmat edellytykset tuottaa kirjallista materiaalia. Lähdeaineisto on joka tapauksessa hyvin fragmentaarinen ja antaa siltä osin vain rajallisen mahdollisuuden tulkintojen tekemiseen. Editioita ja alkuperäisaineistoa yhdistelemällä on kuitenkin mahdollista hahmottaa uskonnollisen ja kirjallisen kulttuurin piirteitä keskiaikaisessa Turun hiippakunnassa. Toisaalta on mielenkiintoista myös tarkastella testamentin määritelmää. Ovatko kaikki Reinhold Hausenin testamenteiksi nimeämät asiakirjat testamentteja vai todellisuudessa esimerkiksi lahjakirjeitä? Toivon löytäväni vastauksen myös tähän kysymykseen.

Jotta lukijan olisi helpompi erottaa, milloin tulkinta perustuu editioon ja milloin taas alkuperäiseen asiakirjaan, olen merkinnyt sen viitteeseen seuraavasti. Alkuperäisen asiakirjan viitteessä on sekä arkistotunnus että editoidun asiakirjan tunnus, kun pelkän edition ollessa kyseessä viitteestä löytyy ainoastaan edition tiedot. Vaihtelevien suomenoskäytäntöjen vuoksi olen noudattanut Anu Lahtisen ja Kirsi Salosen esimerkkiä ja jättänyt asiakirjoissa esiintyvien henkilöiden nimet ja patronyymit kääntämättä.³⁸ Poikkeuksena ovat sellaiset henkilöt, jotka tunnetaan tutkimuksen parissa paremmin heidän suomenkielisiltä nimiltään. Tällaisia henkilöitä ovat muun muassa Knut Posse sekä piispat Maunu Tavast ja Maunu Särkilahti. Näin henkilöt on helpompi tunnistaa alkuperäisestä yhteydestä. Paikannimet sen sijaan olen pyrkinyt suomentamaan käyttäen apunani *Sukututkijan sanat ja nimet* -teosta.³⁹ Testamenteista ottamistani lainauksista en ole tehnyt suoria käännöksiä, koska niiden sisältö tulee ilmi tekemieni tulkintojen kautta.

³⁷ Kts. Liite 1.

³⁸ Lahtinen 2007, 32; Salonen 2009, 12.

³⁹ Mäkelä-Alitalo & Alitalo 1998.

Metodin osalta hyödynnän tutkimuksessani diplomatiikkaa. Diplomatiikalla tarkoitetaan keskiaikaisten asiakirjojen tutkimusta, jossa dokumentteja vertaillaan ja analysoidaan tarkasti. Huomiota kiinnitetään sekä ulkoisiin että sisäisiin ominaisuuksiin. Ulkoisia piirteitä ovat erilaiset materiaaliset seikat, kuten musteen, sinettien, kirjoitusalueen ja koon tutkiminen. Sisäisiä ominaisuuksia ovat puolestaan asiakirjan sisällön, rakenteen ja retoriikan tutkiminen. Diplomatiikan tutkimuksessa lähdekorpusta voi koostua erilaisten kriteerien avulla ja kohteena voi olla vaikkapa tietyllä alueella, tietyssä kansliassa tai tietyllä ajanjaksolla laadittuja asiakirjoja.⁴⁰ Tässä tutkimuksessa lähdekorpusta muodostuu siis Turun hiippakunnan alueella laadituista testamenttiasiakirjoista.

Diplomatiikka varsinaisena tieteenalana on peräisin 1800-luvulta, jolloin kirkollisissa instituutioissa Pariisissa ja Antwerpenissä kiinnitettiin huomiota keskiaikaisten asiakirjojen tutkimukseen. Myös historiantutkimus otti asiakirjat omakseen saman vuosisadan kuluessa, ja niiden uskottiin olevan mahdollisimman objektiivisia lähteitä menneisyydestä. Tärkeänä tekijänä oli väärennettyjen asiakirjojen erottaminen aidoista. Heinrich Fichtenau ja Julius von Ficke kuuluvat alan pioneerien joukkoon ja heidän tutkimustaan hyödynnetään edelleen. Tieteenalan kehityksen myötä diplomatiikan ja historiantutkimuksen välinen suhde muodostui ongelmalliseksi eikä osattu määritellä, onko diplomatiikka vain historiantutkimuksen apuväline vai oma tieteenä.⁴¹ Historiantutkimuksen näkökulmasta diplomatiikka ei ole näkyvässä roolissa, vaikka sen hyödyt ovat kiistattomat keskiajantutkimuksessa. Suomalaisessa tutkimuksessa ei ole esimerkiksi käytössä vakiintunutta diplomatiikan sanastoa. Tästä johtuen käytän tarvittaessa latinankielistä termistöä apunani.

Diplomatiikassa asiakirjat on jaettu kahteen asiakirjatyyppiin. Yleisin asiakirjatyyppi on niin kutsuttu *charta*, joka jo itsessään oli lainvoimainen. Sen avulla voitiin todistaa omistusoikeus tai jonkin kaupan toteutuminen. Tällaisen asiakirjan sisältö ilmoitti esimerkiksi maakaupasta tai testamentista. *Chartassa* auktori esitetään ensimmäisessä

⁴⁰ Piippo 2009, 391.

⁴¹ Piippo 2009, 392–393.

persoonassa, paitsi kun kyseessä on kuninkaan, paavin tai muun korkean viranomaisen laatima dokumentti. *Charta* oli yleensä kohdistettu kaikille alueen ihmisille, jolloin kaikilla oli myös oikeus lukea sen sisältö. Toinen asiakirjamuoto *notitia* puolestaan merkitsee dokumenttia, joka on usein vain kuvaus jostakin toteutuneesta tapahtumasta, eikä sillä itsessään ole varsinaista todistusarvoa. *Notitiassa* asiakirjan osapuolet esitetään aina kolmannessa persoonassa. Diplomatiikassa on myös toinen tapa jakaa asiakirjat kahteen ryhmään. Tällöin jaottelu tehdään pelkästään materiaalisin perustein, joilla pyritään ilmaisemaan asiakirjan käyttötapa. Puhutaan sekä avoimista että suljetuista asiakirjatyypeistä. Avoimella kirjeellä tarkoitetaan asiakirjaa, jota ei ole taitettu ja suljettu sinetillä.⁴² Tällöin jokainen lukutaitoinen henkilö, joka sai avoimen kirjeen käsiinsä, saattoi lukea sen. Avoimen kirjeen vastakohtana on luonnollisesti suljettu kirje, jossa paperi tai pergamentti oli taiteltu ja suljettu sinetillä. Käytäntö oli hyödyllinen sellaisten asiakirjojen kanssa, joita kuljetettiin kirjoittajalta vastaanottajalle pitkiäkin matkoja, tai kun kirjeen sisältö oli salainen.⁴³

Yksi diplomatiikan ehdottomista klassikoista on itävaltalaisen historioitsijan, Leo Santifallerin, kirjoittama *Urkundenforschung – Methoden, Ziele, Ergebnisse* -teos. Siinä Santifaller avaa keskiaikaisten asiakirjojen tutkimusta eri näkökulmista ja tarjoaa työkaluja tutkimuksen tekemiseen. Santifaller painottaa erityisesti asiakirjakaavojen ja malliasiakirjojen merkitystä keskiaikaisessa asiakirjatuotannossa sekä niiden roolia tutkimuksessa. Asiakirjamalleina voitiin käyttää joko vanhoja tiettyyn tarkoitukseen tehtyjä dokumentteja tai sitten varta vasten luotuja formeleita. Keskiajalla oli käytössä sekä yksittäisiä asiakirjamalleja että kaavakokoelmia. Tällaiset asiakirjakaavoja sisältävät kokoelmat saattoivat olla peräisin joko yksityisiltä virkamiehiltä tai esimerkiksi kirjurien kansliasta. Vaikka myöhemmin asiakirjamallien tekemisestä tuli kaupallista toimintaa, periaatteessa kaavat syntyivät käytännön kokemusten kautta. Esimerkiksi vanhasta, jo käytetystä asiakirjasta saattoi tulla mallikappale vastaaviin tarpeisiin, jos asiakirja oli todettu käytännössä lainvoimaiseksi. Samalla siis tietyn kaavan suosiminen säilyneissä lähteissä on osoitus jopa vuosisatoja kestäneistä

⁴² Mageroy 1993, 137.

⁴³ Mageroy 1993, 138.

asiakirjaperinteistä. Santifaller korostaakin yhtäläisyyksien tutkimisen tärkeyttä samantyyppisten asiakirjakaavojen välillä.⁴⁴

Leo Santifallerin mukaan asiakirjan ulkoasu muodostuu kahdesta tärkeästä osa-alueesta: asiakirjan mallista sekä kirjoittajan persoonallisesta tyylistä. Siksi asiakirjan auktorin ja tekstin yhteys mahdolliseen asiakirjamalliin tai kaavaan pitäisi yrittää löytää tai todistaa. Kirjoittajan oma tyyli kertoo kaavaa enemmän ajallisista ja paikallisista ominaisuuksista. Asiakirjassa käytetty kieli paljastaa usein myös malliasiakirjan käyttämisen, sillä jos asiakirja on laadittu muulla kuin alueen kansankielellä, on kaavaa todennäköisesti hyödynnetty kirjoittamisessa. Kirjoitustyylin ja tavan tutkimista helpottavat muutamat työkalut, jotka filologian ohella toimivat myös historiantutkimuksessa. Tekstistä voidaan tutkia niin sanojen kuin ilmaisujen käyttöä, kielellisiä erikoispiirteitä, lauserakenteita ja rytmiä sekä yleistä fraseologiaa.⁴⁵

Tämän tutkimuksen kohdalla Santifallerin esittämien metodien käyttäminen onnistuu vain osittain. Kaikista testamenteista ei ole saatavilla alkuperäistä asiakirjaa, eikä Reinhold Hausenin tekemien editioiden pohjalta voi tehdä perustavanlaatuisia johtopäätöksiä. Sen sijaan diplomatiikan tarjoamia apuvälineitä voidaan soveltaa lähdemateriaalin ehdoilla. Testamenttien rakennetta ja muotoja voidaan tarkastella yksittäisinä asiakirjoina säilyneiden testamenttien avulla. Myös sinettejä ja asiakirjan ulkoasua voidaan parhaiten tarkastella painamattomien lähteiden avulla. Sen sijaan koko aineistoa voidaan hyödyntää testamentin sisällöllisten ominaispiirteiden tarkastelussa.

Retoriikka on oma erityinen tieteenalansa, jonka tutkimuksen perinteet juontavat juurensa jo antiikin Kreikkaan. Siellä erityyppisiä puhumiseen ja kirjoittamiseen liittyviä dokumentteja luotiin varsin paljon. Klassinen retoriikka jakautuu eri traditioihin, mutta sen perusajatuksena kuitenkin on, että kaikki aiemmat puheet ja kirjoitukset voivat olla

⁴⁴ Santifaller 1967, 29–30.

⁴⁵ Santifaller 1967, 30–31.

apuna tulevien tekstien laatimisessa.⁴⁶ Samainen ajatus toistuu myös keskiaikaisessa tekstiperinteessä ja on olennainen osa myös diplomatiikan tutkimusta. James J. Murphyn tutkimus keskiaikaisesta retoriikasta käsittelee paljolti tekstityyppien rakenteita ja niiden osia. Esimerkiksi kirjeiden kirjoittamiseen laaditut oppaat painottivat hyvin samantapaisia ohjeita kuin asiakirjojen laadintaankin kirjoitetut opukset. Kirjeen ja asiakirjan kompositio oli tarkkaan määritelty, ja jokaisella osalla oli oma tehtävänsä.⁴⁷ Tässä tutkimuksessa retoriikan tarkastelu kohdistuu juuri testamenttiasiakirjojen muotoihin ja toisaalta ilmaisuun. Miten testamenttaaja esimerkiksi perustelee testamentin kirjoittamista tai minkälaiset ilmaukset olivat tyypillisiä.

⁴⁶ Murphy 1974, 42.

⁴⁷ Murphy 1974, 221–227.

2. KESKIAIKAISEN TESTAMENTIN MONET PIIRTEET

Keskiajalla testamentin kirjoittamiseen ja sen sisältöön vaikuttivat monenlaiset seikat. Oikeudellisena asiakirjana siihen vaikuttivat luonnollisesti lait ja niiden vaatimukset. Myös perillisten tai sukulaisten tahto saattoi muokata asiakirjan sisältöä. Katolisen kirkon ja uskonnon merkitys ihmisten jokapäiväisessä elämässä nousee osaksi testamenttien funktiota unohtamatta keskiaikaisen asiakirjakulttuurin vaikutusta itse testamenttiasiakirjan tekemiseen. Jotta keskiaikainen testamentti olisi tulkittavissa toisaalta asiakirjan ja toisaalta uskonnollisen elämän näkökulmasta, täytyy ensin luoda katsaus keskiaikaiseen kulttuuriin oikeushistorian, uskonnon sekä asiakirjojen kautta. Näiden summa yhdessä testamenttaajan henkilökohtaisten mieltymysten kanssa muovasi keskiaikaisesta testamentista sellaisen, millaisena sitä tänä päivänä voimme lukea.

2.1 TESTAMENTIN OIKEUDELLINEN KEHITYS

Keskiajalla valtaosa Euroopan asukkaista oli kristittyjä ja näin ollen kanonisen oikeuden vaikutuspiirissä. Katolinen kirkko vaikutti siihen, mitä ihmiset söivät, kuinka maksoivat veronsa, viettivät juhlapäiviä tai kävivät kauppaa. Kasteesta vainajan hautaamiseen saakka kirkollinen oikeus kosketti ihmisten elämää säätyyn tai varallisuuteen katsomatta. Kanoninen oikeus ja maallinen siviilioikeus muodostivat eräänlaisen symbioosin, jossa kumpikin vaikutti toisen kehitykseen. Vaikka kaksi erillistä oikeusjärjestelmää täydensivät toisiaan, toimivat ne myös toistensa kilpailijoina.⁴⁸

Testamentin juuret löytyvät alun perin roomalaisesta oikeudesta. Germaaniheimojen valloitusten myötä asiakirjan käyttö kuitenkin unohtui muutamiksi vuosisadoiksi. 1000-luvulta alkaen Euroopan väkimäärä lisääntyi ja väestö muuttui liikkuvammaksi, jolloin uusien kaupunkien ja kauppamahdollisuuksien myötä perhesiteet saattoivat löytyä. Tällöin perinnönjakoa koskeva virallinen asiakirja koettiin jälleen tarpeelliseksi, sillä

⁴⁸ Brundage 1995, 96–97.

perintöä ei voitu automaattisesti jakaa vanhojen traditioiden perusteella. Kirkolliset virkamiehet olivat alusta asti tukemassa vapaaehtoista ja joustavaa tapaa jakaa perintöä. Kiinnostus johtui suureksi osaksi taloudellisista intresseistä, sillä kirkon piirissä toivottiin sairaiden ja kuolevien tekevän testamenttilahjoituksia kirkolle. Aluksi keskiaikaiset testamenttikäytännöt levisivät Italiaan, Etelä-Ranskaan ja Pohjois-Espanjaan, joissa yhteydet roomalaiseen siviilioikeuteen olivat pysyneet vahvoina. Englannissa ja Saksassa jatkuvuus Rooman valtakunnan ja keskiaikaisen yhteiskunnan välillä ei ollut yhtä vahva, joten testamenttikäytäntö yleistyi niissä hitaammin. Englannissa testamenttioikeus ja siihen liittyvät kysymykset kytkeytyivät tiukasti kanoniseen oikeuskäytäntöön. Siellä kirkko-oikeuden valta-asema maalliseen oikeuteen nähden vahvistui 1100-luvulta lähtien. Euroopan mannermaalla ei puolestaan oltu yhtä valmiita antamaan testamenttiasioita kokonaan kirkon haltuun. Näin ollen perimyskysymyksiä saatettiin ratkoa sekä hengellisessä että maallisessa oikeusistuimessa. Tapaukset jakoutuivat niin, että kirkollinen oikeus sääтели testamenttien tekemiseen, hurskaksiin lahjoituksiin ja papiston testamenttioikeuteen liittyviä kysymyksiä. Maallisessa oikeudessa ratkottiin muut testamentteihin liittyvät tapaukset. Myös testamentteissa esiintyvät pyynnöt vainajan hautapaikasta saattoivat muodostua lainopillisiksi kiistoiksi. Maallikot kiinnittivät suurta huomiota viimeiseen lepopaikkaansa ja halusivat useimmiten tulla haudatuksi kirkon tai luostarin kuoriin tai niiden välittömään läheisyyteen. Toiveen taustalla oli ajatus siitä, että uskonnolliset toimitukset ja rukoukset, joita kyseisessä yhteisössä suoritettiin, voisivat auttaa vainajaa tuonpuoleisessa tai lievittää Jumalan vihaa vainajan syntejä kohtaan. Seurakuntien johtajat halusivat luonnollisesti varmistaa, että seurakunnan jäsenet haudataan paikalliseen kirkkoon. Hautausmaksut ja vainajan puolesta suoritettut messut kun muodostivat tärkeän tulonlähteen monille seurakunnille. Kilpailevien kirkollisten tahojen välille syntyi tämän seurauksena kiistoja varakkaiden vainajien viimeisestä leposijasta. Tällaisia kiistatapauksia ratkottiin pääosin kirkollisen oikeuden edessä.⁴⁹

Paavien kiihtyvät valtapyrkimykset vaativat vakaata ja vaurasta taloutta, joten testamenttilahjoitukset toimivat oivana rahoituskanavana. Paavi Gregorius X:n bullassa

⁴⁹ Brundage 1995, 88 – 90.

vuodelta 1274 kehoitetaan jokaista kristittyä tekemään Kristuksesta yksi lapsistaan ja näin ollen lahjoittamaan tämän perintöosuus kirkolle. Papiston keskuudesta kyseinen tapa levisi myös maallikoille, mutta käytännöt pysyivät pitkään hyvin kirjavina. Muista lahjoituskäytännöistä niin kutsuttu kuolemanvaraislahja (*donatio mortis causa*) oli lähimpänä keskiaikaista testamenttikäytäntöä. Kuolemanvaraislahja astui voimaan vasta lahjoittajan kuoleman jälkeen aivan kuten testamentissakin. Katolisen kirkon myötävaikutuksella testamenttiasiakirjasta haluttiin luoda mahdollisimman yksinkertainen, jotta jokaisen kuolevan olisi mahdollista sellainen laatia.⁵⁰

Ruotsissa varsinainen testamenttisääntö on peräisin vasta vuodelta 1686. Maunu Eerikinpojan ja Kristofferin maanlait⁵¹ eivät sisältäneet erillistä kirkkokaarta, joten testamenttikäytäntöjä ohjasivat ensisijaisesti maakuntalait. Sukujen vahva asema ja perintömaan siirtyminen sukupolvelta toiselle hidastivat luultavasti testamenttien yleistymistä Ruotsissa. Perintömaata ei saanut lahjoittaa kirkolle ilman sukulaisten suostumusta enempää kuin kymmenesosan, mutta ostomaata ja irtaimistoa sai testamentata vapaasta tahdosta.⁵² Turun hiippakunnasta tunnetaan lakikäsikirjoitus *Codex Aboensis*, joka sisälsi Maunu Eerikinpojan lakien lisäksi myös Uplannin maakuntalain kirkkokaaren. Voidaan siis hyvällä syyllä olettaa sen toimineen ohjeistuksena hiippakunnan alueella.

Uplannin maakuntalain kirkkokaari sääteli ensisijaisesti kirkolle annettavia testamenttilahjoituksia. Testamenttaajan oli lain mukaan mahdollista antaa lahjoitus, joko papin ylöspitoon tai kirkon kaunistukseksi. Jos vainajan perilliset olivat eri mieltä lahjoituksen suuruudesta, riita ratkaistiin testamenttiasiakirjan todistajien avulla. Sielun pelastumisen vuoksi tehdyt lahjoitukset katsottiin sitoviksi, kunhan testamenttaaja oli täysi-ikäinen ja mieleltään tervejärkinen. Kirkkokaaren mukaan perintömaata sai testamentata enintään kymmenyksen, mutta ostamalla hankittua

⁵⁰ Aarnio 1991, 69–73.

⁵¹ Maunu Eerikinpojan maanlaki vuodelta 1347; Kristofferin maanlaki vuodelta 1442.

⁵² Aarnio 1991, 73–75.

kiinteää omaisuutta sai lahjoittaa vapaasti. Lahjoituksissa tuli kuitenkin aina saada perillisten hyväksyntä.⁵³

Puolisoiden perimisoikeudesta *Codex Aboensis* -kokoelmassa julkaistu Maunu Eerikinpojan maanlaki määrää, että puolisoiden yhdessä ostettu omaisuus jakautuu niin, että vaimon osuus omaisuudesta on yksi kolmannes ja miehen kaksi kolmannesta. Muutoin perintö jakautuu joko puolison yhteisille lapsille tai lapsettoman pariskunnan sukulaisille. Vaimo ei siis varsinaisesti perinyt miestänsä. Hän saattoi sukulaisten avustuksella ainoastaan hallinnoida lastensa perintöä niin kauan, kuin pysyi naimattomana leskenä. Lesken avioituessa uudelleen lasten isänperintö tulee erottaa pesästä ennen avioliiton solmimista.⁵⁴ Naimisiinmenon jälkeen miehen puolisolleen antama huomenlahja toimi siis lesken taloudellisena turvaverkkona tämän puolison kuoleman jälkeen. Vaimo saattoi kuitenkin periä miehensä, jos heidän yhteiset lapsensa kuolivat ennen äitiään. Velkojen maksusta löytyy pykälä myös maanlain perintökaaresta, jossa velvoitetaan kuolinpesää maksamaan vainajan kaikki velat ennen pesän jakamista.⁵⁵

Hengellisen säädyn edustajia koskivat erilaiset perimyssäädökset kuin maallikoita. Lupauksen tehneitä luostarin asukkaita sitoi ehdoton köyhyyslupaus, eikä munkkien tai nunnien ollut lupa periä tai omistaa mitään.⁵⁶ 1200-luvun kuluessa sekä paavillinen legaatit Vilhelm Sabinalainen että kuningas Maunu Ladonlukko puuttuivat ohjeistuksissaan pappien testamenttikäytäntöihin Ruotsin valtakunnan alueella.⁵⁷ Pappisvirassa toimivilla henkilöillä saattoi sen sijaan olla yksityistä omaisuutta, jota heidän oli lupa myös testamentata. Ilman testamenttia tai laillisia perillisiä, esimerkiksi elossa olevia sisaruksia tai vanhempia, pappien omaisuus siirtyi kuoleman jälkeen suoraan kirkolle. Piispoilla oli niin sanottu ”tyhjennysoikeus” ilman testamenttia kuolleiden pappien jäämistöihin, jolloin varsinainen taloudellinen hyöty tuli tuomiokapitulille paikallisen seurakunnan sijaan. Pappien yksityisomaisuuden ja

⁵³ Uplannin maakuntalain kirkkokaari, 14.luku.

⁵⁴ Maunu Eerikinpojan maanlain Naimakaari, *Codex Aboensis* 1977, 157–158.

⁵⁵ Maunu Eerikinpojan maanlain Perintökaari, *Codex Aboensis* 1977, 161.

⁵⁶ Pirinen 1952, 196.

⁵⁷ FMU 94, 158.

virkatulon erottaminen toisistaan saattoi joskus olla hankalaa. Periaatteessa yksityisomaisuudeksi katsottiin perinnön kautta tai opillisen toiminnan ja käsityöläisyyden kautta saatu omaisuus sekä henkilökohtaiset lahjat, joita ei ollut tarkoitettu kirkolliseen käyttöön.⁵⁸ Kirkolliseen käyttöön osoitettu lahjoitus tarkoitti esimerkiksi testamenttilahjoitusta, joka oli annettu papille vastineeksi sielunmessujen lukemisesta.⁵⁹

Papiston testamenttioikeuden rajat venyivät keskiajalla moneen otteeseen, sillä kirkko halusi hyötyä palvelijoidensa omaisuudesta mahdollisimman paljon. Ongelmia aiheuttivat muun muassa pappien aviottomat jälkeläiset, joiden perintöoikeuden kirkko halusi kieltää kokonaan.⁶⁰ 1300-luvulta lähtien papit saivat Ruotsin valtakunnassa testamentata omaisuuttaan vapaasti, kunhan jättivät kirkolle yhtä paljon varallisuutta, kuin olivat sen kautta myös saaneet. Tämä ei välttämättä vastannut maallikkoperillisten odotuksia, jotka saattoivat toivoa perivänsä myös virkatuloilla kerätyn omaisuuden. Varsinainen vapaa testamenttioikeus papistolle myönnettiin vuonna 1441, jolloin odotuksena oli ainoastaan lahjoituksen tekeminen sekä hiippakunnan tuomiokirkolle että piispalle. Pappien moraalisen veloituksena katsottiin olevan myös pappisopiskelijoiden taloudellinen avustaminen testamenttilahjoituksilla.⁶¹

2.2. ASIAKIRJAKULTTUURI KESKIAJAN SUOMESSA

Testamentit ovat vain yksi esimerkki keskiajan monipuolisesta asiakirjakulttuurista. Maallisen ja hengellisen hallinnon kehittyessä ja tehostuessa yhä useammat asiat päätyivät kirjalliseen muotoon. Testamenttien tutkiminen osana keskiajan kirjallista kulttuuria ja uskonnollista elämää onnistuu helpommin, kun ymmärtää keskiaikaisen asiakirjakulttuurin ominaispiirteitä laajemmin. Mihin asiakirjoja tarvittiin, kuka niitä laati ja kenen pyynnöstä? Entä olivatko keskiaikaiset asiakirjat ensisijaisesti kirkon vai

⁵⁸ Pirinen 1952, 199.

⁵⁹ Pirinen 1952, 203.

⁶⁰ Pirinen 1952, 206.

⁶¹ Pirinen 1952, 224.

maallisen hallinnon tarpeisiin? Myös kielen ja eri instituutioiden väliset erot korostuvat asiakirjakulttuurin muutoksessa.

Sydän- ja myöhäiskeskiajalla laadittiin yhä enemmän erilaisia asiakirjoja. Kirjallistumisen myötä asiakirjatuotanto ammatillistui ja Eurooppaan perustettiin erityinen notaarilaitos. Tämän seurauksena kirjoitustaidottomat henkilöt saattoivat teettää tarvitsemansa asiakirjat notaarilla ja vahvistuttaa ne notaarin omalla sinetillä. Notaarit olivat asiakirjatuotantoon koulutettuja miehiä, jotka toimivat joko paavin tai Pyhän saksalais-roomalaisen keisarikunnan keisarin valtuutuksella. Turun hiippakuntaan notariaattiasiakirjojen käyttö levisi vasta 1400-luvun kuluessa, vaikka Turun piispa oli saanut oikeutuksen notaarin nimittämiseen jo 1300-luvun puolella. Notarien käyttö rajoittui lähinnä kirkon piiriin, ja he toimivat yleensä samalla jossakin muussa kirkollisessa tehtävässä, esimerkiksi pappina.⁶²

Asiakirjojen yleistyessä kiinnitettiin aiempaa enemmän huomiota myös asiakirjan muotoon. Ensimmäiset kaavaoppaat yksityisten asiakirjojen laadintaan olivat ilmestyneet jo 600-luvulla. Ne perustuivat paavillisen kanslian tuottamaan materiaaliin ja siihen tosiasiaan, että latina oli vieras kieli suuressa osassa Eurooppaa. Kaavaoppaiden tarkoitus oli esitellä asiakirjojen laadintaan muodollisia kaavoja, joita viranomaiset voisivat hyödyntää erilaisissa tilanteissa. Erillisten opusten lisäksi muodolliset asiakirjamallit säilyvät ja siirtyivät myös osana instituutioiden laatimia kopiokirjoja. Myös ruotsalaisesta aineistosta löytyy esimerkkejä latinankielisistä asiakirjakaavoista ja niiden käytöstä. Esimerkit liittyvät lähinnä kirkollisiin instituutioihin, kuten luostareihin tai tuomiokapituleihin. 1300-luvun Linköpingin hiippakunnasta tunnetaan käsikirjoitus, johon on koottu erilaisia asiakirjakaavoja. Niiden aiheet liittyvät selvästi ihmisten jokapäiväiseen elämään, kuten avioliiton solmimiseen, huomenlahjaan, erilaisiin prebendaattikirjeisiin sekä tietysti testamentteihin. Ohjeet on selkeästi tehty ajatellen paikallisen papin toimintakenttää, johon liittyvissä kysymyksissä hänen tuli myös osata laatia vaadittavat dokumentit.⁶³

⁶² Heikkilä 2010, 246–247.

⁶³ Larsson 2009, 176–178.

Tunnetuimmat asiakirjamallit ovat kuitenkin peräisin Johan Hildebrandssonin kopiokirjasta 1400-luvulta. Johan Hildebrandsson oli paitsi pappi myös Vadstenan munkki, ja hänen uskotaan olleen vastuussa kansainvälisestä kirjeenvaihdosta sekä luostarin kirjastosta. Siksi kopiokirja sisältää asiakirjakaavojen lisäksi paljon erilaisia tekstejä.⁶⁴ Suomesta tunnetaan vastaavasti piispa Maunu Särkilahden kopiokirja, joka sisältää muun muassa neljä erilaista kaavaa testamentin laatimista varten.⁶⁵

Turun hiippakunnassa kirkollisten asiakirjojen tuotanto keskittyi tuomiokapituliin ja sen kansliaan. Vuoden 1474 tehdyn kansliauudistuksen myötä kiinnitettiin aiempaa enemmän huomiota asiakirjojen kopiointi- ja lajitteluperusteisiin. Tuomiokapitulin kirjuri oli vastuussa kopiokirjojen ja statuuttien ajantasaisuudesta sekä tuomiokapitulin nimissä tehtyjen asiakirjojen laadinnasta. Hän myös vahvisti asiakirjat tuomiokapitulin sinetillä.⁶⁶

Asiakirjoja tuottivat kirkollisten instituutioiden lisäksi myös kaupungit. Tehostuneen kaupunginhallinnon myötä myös kirjallinen hallinto uudistui 1200-luvulta lähtien. 1350-luvulla Maunu Eerikinpojan kaupunginlaki velvoitti kirjaamaan kaupunginraadin päätökset ja kaupunkilaisten maakaupat asiakirjaan tai raadin pöytäkirjaan. Niin kutsuttuihin kaupunginkirjoihin merkittiin hyvin erilaisia toimenpiteitä kaupungista riippuen. Kauppakirjeiden, tuomioiden ja kirjanpidollisten asiakirjojen lisäksi niihin saatettiin kopioida kaupunkilaisten testamentteja tai raadin kirjeenvaihtoa. Turun kaupunginkirjat eivät ole säilyneet, mutta joitakin raadin käsittelemiä tapauksia on säilynyt erillisinä asiakirjamerkintöinä. Asiakirjojen ja pöytäkirjojen kirjoittamisesta vastasivat raadin kirjurit. Kirjoitustaitoisten henkilöiden värvääminen oli helpointa kirkon piiristä, mutta myös maallikot hoitivat kirjureiden tehtäviä.⁶⁷ Kaupunginlain vaatimuksen mukaisesti raadin kirjurin tuli olla ruotsalainen, jotta tämä pystyi kirjoittamaan asiakirjat kansankielellä. Turun kaupungin ja porvariston tuottamat

⁶⁴ Larsson 2009, 180.

⁶⁵ Codex Särkilähti, Codices medii aevi Finlandiae II, 1952.

⁶⁶ Heikkilä 2010, 248–250.

⁶⁷ Walta 2010, 316–318.

asiakirjat noteerattiin myös tuomiokapitulissa, jonka kansliauudistuksen esikuvana oli luultavasti kaupunginraadin huolellinen kirjanpito.⁶⁸

Paperille tai pergamentille kirjattu asiakirja saattoi säilyä vuosisatojen ajan. Suomestakin on olemassa lukuisia esimerkkejä siitä, kuinka 1600- ja 1700-luvuilla talonpojat todistivat omistusoikeuksiaan tuomioistuimelle keskiaikaisten asiakirjojen avulla. Kirjoitetun asiakirjan sisältö pysyi muistissa ja muuttumattomana, ja näin asiakirjan eri osapuolet saattoivat tarkastaa sopimuksen ehdot. Jotta asiakirjan sisältö olisi mahdollisimman ymmärrettävä, tuli sen rakenteen olla mahdollisimman yksinkertainen ja aidoksi todistettavissa.⁶⁹

Yksi ymmärrettävyyteen vaikuttava tekijä on asiakirjojen kirjoituskieli. Kirjallisen kulttuurin alussa latina oli ainut kirjoitettu kieli myös Turun hiippakunnassa. Asiakirjojen lisäksi latinaksi kirjoitettiin niin liturgiset tekstit kuin tieteelliset teoksetkin. Latinan taito edellytti koulutusta ja keskittyi siksi lähinnä papistoon. Kirkko oli suurin maanomistaja, joten sillä oli luonnollisesti suurin tarve pitää kirjaa tiloistaan ja tuloistaan. Aluksi asiakirjoja laadittiin vain kaikkein tärkeimmistä asioista ja esimerkiksi piispan antamat ohjeet papistolle annettiin yleensä suullisesti. Kirkonmiehet huolehtivat myös kruunun asiakirjatuotannosta aina 1300-luvulle asti, jolloin kuninkaallisen kanslian kirjurit pystyivät itse huolehtimaan laajasta asiakirjahallinnosta. Asiakirjojen käyttö moninkertaistui hengellisen ja maallisen hallinnon muuttuessa riippuvaisemmaksi kirjallisista dokumenteista. Näin ollen asiakirjat vaikuttivat myös yhä useamman ihmisen elämään. Kirjoitus- ja lukutaidottomien henkilöiden oli mahdotonta tulkita latinankielisiä dokumentteja ilman ulkopuolista apua. Kuningas Maunu Eerikinpojan 1350-luvulla antamissa laeissa määrättiin asiakirjojen kirjaamista myös ruotsinkielellä esimerkiksi maakauppojen ja perintöoikeuksien muuttamisen yhteydessä. Maanlaissa määrättiin myös asiakirjojen muodosta ja sisällöstä sekä asiakirjan lunastamiseen liittyvistä maksuista. Kaupungin kirjurille tuli suorittaa maksu hänen rekistereihin viemistään kaupoista. Maksu kertoo asiakirjojen laatimisen

⁶⁸ Walta 2010, 321–322.

⁶⁹ Heikkilä 2010, 331.

vaatimuksista ja toisaalta arvostuksesta. Kuka tahansa ei voinut laatia virallisia ja oikeuskelpoisia asiakirjoja.⁷⁰ Vähäisen lukutaidon vuoksi asiakirjoja oli tapana lukea ääneen. Ääneen lukemisen merkitys näkyy myös asiakirjojen laadinnassa, sillä aloitusfraasissa vedotaan yleensä sekä kirjeen näkevään että kuulevaan yleisöön.

Kansankielen laajempi käyttö johti kirjallisen kulttuurin arkipäiväistymiseen. Asiakirjojen käyttömahdollisuudet laajenivat ja monet suulliset käytännöt muuttuivat kirjallisiksi. Vaikka suullinen traditio näkyy vahvasti Ruotsissa laadituissa keskiaikaisissa asiakirjoissa, niin kiistattomasti asiakirjatuotannon vilkastuminen muovasi dokumenteista entistä yhtenäisempiä ja muodollisempia. Erilaiset asiakirjatyypit ja toisaalta niiden laatijoiden monipuolinen joukko vaikuttivat omalta osaltaan tähän kehitykseen. Siksi sekä asiakirjan sisältöön että sen rakenteeseen tuli kullekin asiakirjatyypille tietynlaisia ominaispiirteitä. Yksi tärkeä tekijä oli tietenkin myös lainsäädäntö.⁷¹ Latinan ja ruotsin lisäksi Turun hiippakunnassa laadittiin asiakirjoja myös keskialasaksaksi, sillä suurin osa Turun porvaristosta oli saksalaista alkuperää.⁷²

2.3. ELÄMÄ JA KUOLEMA KESKIAIKAISESSA USKOSSA

Keskiaikaisen testamentin edes osittainen ymmärtäminen edellyttää laajemman kokonaiskuvan hahmottamista keskiaikaisten ihmisten sekä katolisen uskon välisestä suhteesta. Minkälainen rooli uskonnolla oli ihmisten arjessa ja mitkä seikat nousivat tärkeimmiksi uskonnon harjoittamisessa? Toisaalta uskonnon kautta voidaan pohtia hyvän elämän merkityksiä katolisessa kontekstissa ja tutkia täten myös kuoleman merkitystä sen aikaisessa yhteiskunnassa. Tässä alaluvussa tarkastelen elämää ja kuolemaa keskiaikaisessa uskossa sekä Turun hiippakunnan näkökulmasta että koko kristikunnan alueella.

⁷⁰ Heikkilä 2010, 370 – 341.

⁷¹ Larsson 2009, 165.

⁷² Heikkilä 2010, 343.

Keskiajan ihmisten arki sujui paljolti katolisen kirkon asettamien reunaehtojen mukaisesti. Kirkolliset pyhät ja uskonnolliset toimitukset kuuluivat ainakin periaatteessa jokaisen elämään. Uskomus hyvän ja pahan välisestä kamppailusta sekä luottamus pyhimysten voimallisuuteen leimasivat osaltaan keskiaikaisten ihmisten uskoa. Esimerkiksi Suomesta tunnetaan yli 160 pyhimysten kunniaksi vietettyä juhlapäivää keskiajan lopulta.⁷³

Varhaiskeskiajan kristityt eivät olleet odottaneet kuolemaa tai viimeistä tuomiota kauhun sekaisin tuntein, sillä heidän käsityksensä maailman loppumisesta oli kovin toisenlainen kuin myöhäiskeskiaikaisilla jälkeläisillään. Matteuksen evankeliumin kuvaaman ylösnousemuksen ja viimeisen tuomion sijaan heidän käsityksensä perustui Ilmestyskirjan tekstiin ja Kristuksen palaamiseen maan päälle.⁷⁴ Myöhäiskeskiajalla viimeisestä tuomiosta ja kiirastulesta tuli eräänlainen pelote, jonka myötä kuolemaan valmistautumisesta tuli tärkeää. Maallikoiden ja kirkonmiesten yhteisenä huolena oli turvata sielujen matka maanpäällisestä elämästä tuonpuoleiseen. Toisaalta papit eivät saarnanneet kuoleman väistämättömyydestä tai viimeisen tuomion kauhuista houkutellakseen ihmisiä pois maallisesta elämästä, vaan ennen kaikkea rohkaistakseen heitä hyveiden harjoittamiseen jo elinaikana eikä pelkästään kuolinvuoteella.⁷⁵

Keskiaikaiseen kuoleman ajatukseen liittyi vahvasti myös kuoleman universaalius, ja se ilmenee esimerkiksi keskiaikaisen taiteen kautta. *Danse Macabre* tai *Kuolemantanssi* toistuu kuva-aiheena niin kirkkotaiteessa kuin kirjallisuudessaakin. Aihe käsittelee kuoleman arvaamattomuutta ja sitä, kuinka se yhtälailla korjaa omakseen varakkaan aatellisen kuin köyhän kerjäläisenkin.⁷⁶ Kuoleman hetkeen haluttiin valmistautua, ja äkillinen kuolema oli keskiajan kristitylle se pahin vaihtoehto. Neitsyt Mariaa tai muita pyhimyksiä saatettiin rukoilla, jotta nämä varoittaisivat lähestyvistä kuolemasta. Euroopasta tunnetaan ihmekertomuksia, joissa pyhimykset ovat pelastaneet ihmisiä kuolemasta, jotta nämä saisivat mahdollisuuden viimeiseen voiteluun. Tällaiset

⁷³ Kallioinen 2001, 117–119.

⁷⁴ Ariès 1987, 97.

⁷⁵ Duffy 1992, 301–303.

⁷⁶ Suomessakin tunnetun Bernt Notken tekemä maalaus aiheesta löytyy esimerkiksi Tallinnan Pyhän Nikolain kirkosta.

uskomukset saattoivat aivan hyvin olla elinvoimaisia myös Turun hiippakunnassa. Esimerkiksi Pyhän Birgitan ilmestyksissä olevat kertomukset kiirastulesta ovat varmasti kulkeutuneet myös turkulaisten tietoisuuteen. Koska kuolemaan haluttiin valmistautua tapojen edellyttämällä tavalla, piti paikallisen papin ajoissa varoittaa vakavasti sairasta henkilöä lähestyvistä lopusta. Toiveena oli, että kuolinkamppailun aikana kristitty ehti saada osansa viimeisestä sakramentista ja laatia testamenttinsa. Myös lahjoitusten tekeminen ja riitojen sopiminen läheisten kesken koettiin tärkeäksi.⁷⁷

Kiirastuleen jonkinlaisena maan ja taivaan välisenä paikkana liittyi paljon uskomuksia. Tärkeintä oli ennen kaikkea se, että sielun kohtaloon uskottiin voitavan vaikuttaa tämän kiirastuliaikana. Siksi messujen ja erityisesti pyhimysten rukoilemisen toivottiin helpottavan omaa tai läheisen kärsimyksiä. Kiirastulen tehtävä oli puhdistaa sielut niiden maanpäällä tekemistä synneistä, jolloin luonnollisesti kaikki pahat teot pidensivät siellä vietettyä aikaa.⁷⁸ Myöhäiskeskiajalla papit ja maallikot haluttiin varustaa entistä paremmin viimeistä kuolinkamppailua varten, ja syntyi niin sanottu *Ars Moriendi* -kirjallisuus. Kuoleamisen taitona tunnettu opus oli 1400-luvulla luotu traktaatti, jonka avulla haluttiin pelastua paholaisen kynsistä kuolinkamppailun aikana.⁷⁹

Eamon Duffyn mukaan keskiaikaisten ihmisten suhtautumista kuolemaan on kuitenkin äärimmäisen vaikea tutkia. Alueelliset erot sekä niukan lähdeaineiston muodostama kuva vaikeuttavat tulkintojen tekemistä. Duffy toteaa englantilaisten testamenttien huokuvan ennen kaikkea elämäniloa sen sijaan, että niistä paistaisi läpi pakonomainen suhtautuminen kuolemaan.⁸⁰ Testamentit eivät yksinään riitä lähdeaineistoksi keskiaikaisten ihmisten ja kuoleman välisen suhteen tarkasteluun, mutta toisaalta ne tarjoavat ainutlaatuisen kurkistusaukon asiakirjan laatimiseen ja sen luonteeseen.

⁷⁷ Duffy 1992, 309–315.

⁷⁸ Lehmijoki-Gardner, 2000, 27.

⁷⁹ Duffy 1992, 316.

⁸⁰ Duffy 1992, 301–303.

3. MIKÄ TEKEE TESTAMENTISTA TESTAMENTIN?

Testamentti on yksi vanhimmista tunnetuista asiakirjatyypeistä. Keskiaikaisen testamentin kehittymisen taustalla oli pitkälti kirkon pyrkimys saada lahjoituksia ja varmistaa oma taloudellisen asemansa. Testamentit, joissa perinnön kohteena oli kiinteää maaomaisuutta, toimivat myös omistusoikeuden todistavina asiakirjoina. Testamentin ja lahjakirjan välinen ero muodostui siitä, että testamentissa annetut lahjoitukset tulivat voimaan vasta testamenttaajan kuoleman jälkeen.⁸¹ Toisaalta mikä tahansa lahja voitiin antaa niin, että se astui voimaan vasta lahjoittajan kuoleman jälkeen. Myös Ruotsissa oli käytössä muita perinnönjakoon liittyviä asiakirjoja kuin testamentteja. Lainsäädännössä ei edes mainita kirjallisen testamenttiasiakirjan tarvetta kuin poikkeustapauksissa. Kaikista maakuntalaeista ei kuitenkaan löydy vaateita kirjallisen asiakirjan laadinnasta laisinkaan. Joka tapauksessa testamentin ohella Ruotsin valtakunnassa oli käytössä muun muassa niin sanottu *arffua breff*. Inger Larssonin mukaan tällaisia asiakirjoja saatettiin käyttää vaikkapa sovittaessa perinnöstä riitelevien jälkeläisten kanssa omaisuuden jakamisesta.⁸² Miten siis voidaan erottaa, onko kyseinen asiakirja testamentti vai jokin muu? Onko tällaisten erojen tekeminen edes mahdollista keskiaikaisten asiakirjojen kanssa? Tässä luvussa tarkastelen testamenttia asiakirjana, niin sen erilaisten muotojen kuin retoriikankin kautta. Vertailen testamenttien rakennetta ja mahdollista käytettyä kaavaa testamentin taustalla. Pohdin myös testamenttiasiakirjan kirjoittamista kirjoitusajankohdan ja kirjoittajan näkökulmasta. Oikeudellisen piirteen tarkasteluun tuo testamenttien todistajien sekä sinettien tutkiminen.

3.1 TESTAMENTTIKIRJEEN RAKENNE

Keskiaikainen asiakirjatuotanto oli latinalaisen retoriikan inspiroimaa ja uskollista tyyllirakenteille. Asiakirjan laadintaa kutsuttiin sanelemisen taidoksi (*ars dictandi*), sillä asiakirjan kirjoittaja oli usein eri henkilö kuin sen auktori.⁸³ Testamenttien rakenteeseen vaikuttivat siis sekä itse testamentin laatija että sen kirjoittaja. Käytäntöä

⁸¹ Larsson 2009, 116.

⁸² Larsson 2009, 139.

⁸³ Mageroy 1993, 138.

ohjasivat yleisten ohjeistusten lisäksi myös paikalliset traditiot. Ennen kuin analysoin testamenttiasiakirjojen varsinaista rakennetta, tutkin niiden kuudentoista alkuperäisen asiakirjan ulkoisia piirteitä, joita olen käyttänyt tässä tutkimuksessa.

Kymmenen näistä asiakirjoista on kirjoitettu pergamentille. Pergamenttikirjeistä kaikki ovat niin sanottuja avoimia asiakirjoja, joissa sinetit roikkuvat dokumentin alareunasta. Musteena on käytetty joko ruskeaa tai mustaa mustetta. Muita värejä tai kuvitusta ei ole hyödynnetty yhdessäkään testamentissa. Koristeellisia alkukirjaimia sen sijaan löytyy useammasta kuin yhdestä asiakirjasta.⁸⁴ Yhden asiakirjan koko ensimmäinen lause on koristeltu.⁸⁵ Poikkeuksen muodostaa Äyräpään kirkkoherran Henrik Makerlandin testamentti, sillä se on säilynyt notaarin tekemänä kopiona. Asiakirjasta löytyy siis notaarin tunnus sekä tämän kirjoittamat vakuutukset. Notaarin tekemä kopio on myös ehdottomasti suurin pergamenttitestamenteista, sillä pelkkä notaarin osuus on yhteensä yli kahdenkymmenen rivin mittainen.⁸⁶ Muut ovat mitaltaan kymmenen ja kahdenkymmenen rivin välistä. Käsiäla on kaikissa varsin siistiä goottilaista kursiivia, joten voidaan ajatella niiden kirjoittajan hallinneen taidon hyvin. Vaikka pariskunta Lucia Olofsdotterin ja Henrik Klassonin tammikuussa 1445 päivätyt asiakirjat ovat lähes identtisiä koristeellisine initiaaleineen, toisessa asiakirjassa käsiäla on paljon pyöreämpää kuin toisessa.⁸⁷ Asiakirjojen sinetit ovat säilyneet vaihtelevasti, mutta kauneimmat ovat erittäin hyvässä kunnossa. Esimerkiksi Naantalin pormestarin testamentissa vuodelta 1505 keskimäinen sinetti on kookas Naantalin kaupungin sinetti VG-tunnuksineen.⁸⁸ Pergamenttiasiakirjat on laadittu vuosien 1445 ja 1505 välisenä aikana.⁸⁹

Paperille kirjoitetut testamentit, joita on säilynyt kaikkiaan kuusi, sijoittuvat vuosien 1447 ja 1512 väliselle ajanjaksolle. Paperiasiakirjoissa sinetti on painettu suoraan

⁸⁴ Koristeelliset initiaalit: SDHK 35120/FMU 5118, SDHK 35242/FMU 5160, SDHK 33067/FMU 4538, SDHK 24679/FMU 2605, SDHK 24678/FMU 2604 & SDHK 24829/FMU 2628.

⁸⁵ SDHK 35242/FMU 5160.

⁸⁶ SDHK 24829/FMU 2628.

⁸⁷ SDHK 24679/FMU 2605 & SDHK 24678/FMU 2604.

⁸⁸ SDHK 35242/FMU 5160.

⁸⁹ Lista kaikista pergamenttiasiakirjoista lähdeluettelossa.

paperille, joten useimmat sinetit ovat kuluneet pois aikojen saatossa. Sinetit ovat muutenkin kooltaan pienempiä kuin pergamenttiasiakirjoissa. Monen väri on nykykunnossaan hailakan vihreä. Valtaosa paperisista testamenteista on taiteltuja asiakirjoja, ja sinettien paikka vaihtelee asiakirjan alaosasta taitosten keskelle. Musteena on käytetty yhtälailla ruskeaa ja mustaa. Koristeelliset alkukirjaimet puuttuvat paperisista asiakirjoista kokonaan. Testamentit ovat myös pidempiä kuin pergamentille kirjoitetut, sillä kaikki ovat mitaltaan yli kaksikymmentä riviä. Käsiala on hyvin kaunista ja kouliintunutta jokaisessa dokumentissa, joten sen perusteella on vaikea identifioida varsinaista kirjoittajaa.⁹⁰

Minkälainen rakenne testamenttiasiakirjoilla sitten oli? Diplomatiikan tutkimuksessa on usein esitetty keskiaikaisen asiakirjan ihanteellinen rakenne, joka kolmen perusosansa kautta jakaantuu pienempiin osa-alueisiin. Tuo rakenne koostuu protokollasta, varsinaisesta tekstistä ja eskatokollasta eli lopetuksesta.⁹¹ Protokollassa ilmoitetaan asiakirjan auktori ja vastaanottaja sekä lausutaan tervehdysmuodollisuudet. Siinä ilmaistaan yleensä myös asiakirjan arenga eli perustelut asiakirjan laatimiselle. Eskatokollassa puolestaan ilmoitetaan asiakirjan todistajat sekä päivämäärä ja kirjoituspaikka.⁹² Varsinainen tekstiosuus muodostuu tiedoksiannosta (*notificatio*), vallitsevista olosuhteista (*narratio*), tahdonilmauksesta (*dispositio*), mahdollisesta rangaistuksesta (*sanctio*) sekä asiakirjan uskottavuuden vahvistamisesta (*corroboratio*).⁹³ Edellä mainittu rakenne edustaa kuitenkin asiakirjan ihannemuotoa, eivätkä kaikki keskiaikaiset asiakirjat noudata kaavaa kokonaisuudessaan. Seuraavaksi tarkastelen, minkälaisista osista tyypillinen keskiaikainen testamentti Turun hiippakunnassa rakentuu ja voidaanko tämän rakenteen perusteella erottaa varsinaiset testamentit muista perimysasiakirjoista.

Testamenttien protokolla eli asiakirjojen eräänlainen johdanto poikkeaa heti muista asiakirjoista siten, että testamenttiasiakirjaa ei osoiteta erityisesti kenellekään

⁹⁰ Lista paperitestamenteista lähdeluettelossa.

⁹¹ Piippo 2009, 397.

⁹² Mageroy 1993, 138.

⁹³ Piippo 2009, 397.

vastaanottajalle. Sen sijaan asiakirjat alkavat useimmiten niin kutsutulla invocatiolla, jossa vedotaan erilaisin sanamuodoin Herraan tai kolmiyhteiseen Jumalaan. Vetoamus on yleensä kirjoitettu latinaksi muotoon "*In nomine Domini amen*", vaikka asiakirja olisi muuten ruotsinkielinen.⁹⁴ Ilmaisun kaavamaisuudesta huolimatta sillä on saattanut joissakin yhteyksissä olla syvempiä teologisia merkityksiä tai kannanottoja ajankohtaisiin opillisiin kysymyksiin.⁹⁵ Turun hiippakunnassa tehtyjen testamenttien osalta moisia johtopäätöksiä on kuitenkin mahdoton tehdä tuntematta ajan poliittisia tapahtumia laajemmin. Alkuvetoomuksen jälkeen testamentin auktori esittelee itsensä ja kertoo tekevänsä testamentin tai ilmaisevan viimeisen tahtonsa.⁹⁶ Tähän mennessä suurin osa testamenttiaineistosta noudattelee siis vakiintunutta asiakirjakäytäntöä. Poikkeuksiakin toki löytyy. Esimerkiksi asiakirjat, jotka ovat säilyneet osana jotakin toista asiakirjaa tai kopiokirjan merkintänä eivät välttämättä noudata kaavaa siitä yksinkertaisesta syystä, että asiakirjaan kuuluvia muodollisuuksia ei ole viitsitty kopioida. Kopion tärkein tarkoitus kun oli ilmaista itse asiakirjan sisältö ja sen todistusvoimaisuus.⁹⁷ Protokollaan kuuluva arenga eli tässä tapauksessa peruste testamentin tekemiselle ei välttämättä myöskään käy ilmi testeinteista. Arengoissa käytettyä retoriikkaa ja argumentointia tarkastelen vasta seuraavan luvun yhteydessä, mutta usein perusteluksi ilmoitetaan joko vakava sairaus tai kuoleman hetken arvaamattomuus.⁹⁸

Testamenttien varsinainen sisältö tai sen rakenne vaihtelee suuresti johtuen hyvin eripituisista ja erilaatuisista asiakirjoista. Lyhyimmät asiakirjat sisältävät ainoastaan yhden testamenttilahjoituksen yhdelle osapuolelle, jolloin sisällön rakennekaan ei välttämättä jakaannu moneen osa-alueeseen. Toisaalta osa aineistosta on hyvinkin monipuolista ja täynnä erilaisia toiveita tai ohjeistuksia. Tyyli on selvästi ollut vapaampaa varsinaisessa tekstiosuudessa, koska asioiden järjestys vaihtelee asiakirjasta toiseen. Jonkinlainen yleiskuva sisällöstä on kuitenkin mahdollista muodostaa. Jos testamentissa esitetään toive vainajan viimeisestä leposijasta, on se

⁹⁴ Esim. FMU 2628, 4010; REA 589.

⁹⁵ Piippo 2009, 398.

⁹⁶ Esim. FMU 4111, 5309, 5622.

⁹⁷ Esim. REA 544; SDHK 32737/FMU 4402.

⁹⁸ Esim. REA 623; FMU 5091.

sijoitettu yleensä ensimmäiseksi. Samoin toiveet sielunmessujen pitämisestä seuraavat usein heti hautapaikkalunastuksen jälkeen.⁹⁹ Kaikista testamenteista näitä toivomuksia ei kuitenkaan löydy.

Testamenttaajien tekemät esine- tai kiinteistölahjoitukset noudattavat tietynlaista hierarkiaa. Jos auktorilla oli puoliso, yleensä hänet ilmoitetaan perijöistä ensimmäisenä.¹⁰⁰ Puolisoon verrattavissa näyttää olevan myös aatelisherra, jonka palveluksessa testamentin tehnyt asemies elinaikanaan on ollut. Siviilisäädystä huolimatta ensimmäiseksi perijäksi saatetaan nimittäin ilmoittaa asemiehen isäntä. Tosin tällaiseen lahjoitukseen on voinut liittyä pyyntö esimerkiksi testamentin toimeenpanosta tai asemiehen puolison suojelukseen ottamisesta.¹⁰¹ Myös korkeissa kirkollisissa viroissa olevat henkilöt, kuten piispat tai tuomiorovastit, ovat yleensä listan kärkipäässä.¹⁰² Muutenkin hengellisille lahjoituksille on annettu selvästi enemmän painoa kuin sukulaisille tai ystäville tehdyille testamenttilahjoituksille, sillä kirkoilta ja luostareille tehdyt lahjoitukset ovat joko heti alkutervehdysten jälkeen tai välittömästi puolison toimeentulosta huolehtimisen jälkeen.¹⁰³ Useimmissa testamenteissa ystäville ja sukulaisille jätetyt testamenttilahjoitukset on merkitty varsinaisen tekstiosan loppuun.¹⁰⁴ Lahjoitusten hierarkia korostaa selvästi testamenttiasiakirjojen hengellistä luonnetta.

Olenainen osa testamenttiasiakirjan sisältöä on omaisuuden jakamisen lisäksi myös jälkeen jäävän puolison turvaaminen. Taloudellisen turvan lisäksi aviomiehet halusivat huolehtia lesken oikeusturvasta ja saattoivat siksi pyytää tälle eräänlaisia edusmiehiä. Naisen oikeudellinen asema keskiajalla riippui paljolti hänen siviilisäädystään. Naimaton nainen oli joko isänsä tai lähimmän miespuolisen sukulaisen holhouksen alainen ja näin ollen juridisesti vajaavaltainen. Avioituttuaan neito vapautui holhouksesta, mutta hänen puolisonsa tehtävä oli edustaa vaimoan oikeudellisissa

⁹⁹ Esim. FMU 4111, 5309, 5622 & 2817.

¹⁰⁰ Esim. FMU 2818 & 2817.

¹⁰¹ Esim. FMU 4111 & 5309.

¹⁰² Esim. FMU 5622 & 2730.

¹⁰³ Esim. FMU 4010, 2886 & 2628.

¹⁰⁴ Esim. FMU 2818, 2817, 4010, 5622 & 5309.

toiminnoissa.¹⁰⁵ Miehet siis puhuivat naisten puolesta esimerkiksi oikeudenkäynneissä.¹⁰⁶ Tästä seikasta johtuen naisten oikeudellinen asema saattoi muuttua kovin turvattomaksi heidän jäätyään leskeksi, jos heillä ei ollut miespuolisia sukulaisia.¹⁰⁷ Aviomies saattoi testamentillaan huolehtia siitä, että hänen puolisostaan pidettäisiin huolta myös aviomiehen kuoleman jälkeen. Tällainen pyyntö esitetään esimerkiksi Henrik Klasson Djäknin vuonna 1459 tehdyssä testamentissa.¹⁰⁸ Hän ei toki ole ainut aviomies testamenttaajien joukossa, mutta tilanne on voinut olla toisenlainen muiden kohdalla. Ainakin Greger Anderssonin testamentissa vuodelta 1447 mainitaan perijöinä myös heidän poikansa, joka on varmasti voinut toimia myös äitinsä turvana.¹⁰⁹ Olof Olofsson puolestaan pyytää testamentissaan vuonna 1505 Naantalın luostarin sisaria ja veljiä huolehtimaan vaimostaan tämän loppuelämän ajan.¹¹⁰ Ehkä edusmiesten nimeäminen liittyi myös mahdollisiin perintökiistoihin tai odotettuihin ongelmiin perinnönjaon yhteydessä. Vastaavanlaisia esimerkkejä tunnetaan muualtakin Euroopasta ja erityisesti aateliston testeistä. Niissä testamenttaaja saattaa pyytää suojelijaa, jonka tehtävänä oli puolustaa testamentin laillisuutta omalla auktoriteetillaan. Aateliston nimeämät suojelijat olivat usein korkeampi-arvoisia henkilöitä, kuten piispoja tai kuninkaallisia. Alhaisaatelisto puolestaan nimesi tehtävään itseään ylhäisempää aatelistoa. Nämä suojelijat eivät yleensä olleet läsnä testamentin kirjoitustilaisuudessa, vaan heidän roolinsa rajoittui kirjallisen asun lisäksi testamentin toimeenpanemiseen. Testamenttaaja saattoi esittää erityisiä pyyntöjä suojelijaa kohtaan, mutta varsinainen tarkoitus lienee ollut vahvistaa sekä auktorin että hänen perheensä poliittisia suhteita valtaapitäviin. Tapaa noudattivat lähinnä miehet.¹¹¹

Varsinaista sanctiota tai rangaistusta testamentin määräysten rikkomisesta ei lähdeaineistossa yleisesti esiinny. Harvinaisen poikkeuksen tässä mielessä tarjoaa

¹⁰⁵ Lahtinen 2007, 34–35.

¹⁰⁶ Pylkkänen 1990, 70.

¹⁰⁷ Toisaalta mm. Anu Lahtinen on osoittanut leskinaisten toimineen varsin itsenäisesti ja kantaneen vastuuta perheestään ja kotitaloudestaan edustaen itseään myös oikeudessa. Lahtinen 2007, 56.

¹⁰⁸ FMU 2817, Myös muissa Henrik Klassonin testeissä esitetään samankaltainen pyyntö FMU 2908 & 2918.

¹⁰⁹ FMU 2730.

¹¹⁰ FMU 5091.

¹¹¹ Szende 2001, 62.

kirkkoherra Henrik Makerlandin testamentti vuodelta 1445. Siinä hän esittää uhkauksen niitä kohtaan, jotka yrittävät estää testamentin toimeenpanon. Hänen mukaansa "Jumalan viha ja rangaistus" kohtaisivat testamenttia vastaan rikkovia henkilöitä.¹¹² Tämänkaltainen uhkaus on tuttu teologisesta viitekehyksestä, sillä samantapainen ilmaisu löytyy myös Raamatusta.¹¹³ Kauko Pirisen mukaan tämänkaltaisilla ilmauksilla pyrittiin estämään testamenttilahjoitusten riitauttaminen.¹¹⁴

Testamenttien eskatokolla eli lopetus toimii saman periaatteen mukaan kuin muissakin keskiaikaisissa asiakirjoissa. Eskatokollaan kuuluvat olennaisesti testamentin todistajien nimeäminen ja auktorin pyyntö heidän sinettiensä kiinnittämisestä asiakirjan vahvistukseksi. Testamenttiasiakirjoja ei siis ole allekirjoitettu, vaan ne on vahvistettu nimenomaan sineteillä.¹¹⁵ Asiakirjan päiväys on yleensä myös asiakirjan viimeinen lause, ja päivämäärä on tavallisesti ilmoitettu pyhimyskalenterin mukaan, joko ruotsiksi tai useimmiten latinaksi.¹¹⁶ Lähdeaineistossa ei ole joukossa asiakirjoja, joissa olisi erotettu kirjoitus- ja asiakirjan antamispäivä.¹¹⁷ Asiakirjan päiväys vaikuttaa nykylukijasta varsin itsestään selvältä tekijältä, mutta näin ei toki ole ollut aina. Ajan- ja paikan määreet merkitsivät erilaisia asioita keskiajalla, eikä tietyn asiakirjan yhdistäminen tiettyyn historialliseen ajankohtaan ollut välttämättä tarpeellista. Keskiaikainen päiväys laskettiin kirkollisten pyhien mukaan, mutta esimerkiksi vuoden määrittäminen oli hankalampaa. Katolisen kirkon virallisen linjan mukaan vuodet laskettiin kulloisenkin paavin virkaanastujaispäivän mukaan, mutta tapa oli ruotsalaisessa kontekstissa kovin vieras. Ruotsalaisissa asiakirjoissa onkin käytetty erilaisia tapoja vuoden merkitsemistä varten.¹¹⁸

¹¹² SDHK 24829/ FMU 2628; Lehomaa s.a., 61.

¹¹³ Johanneksen ilmestys 22:1–19.

¹¹⁴ Pirinen 1952, 234.

¹¹⁵ Yksikään katsomistani alkuperäisistä asiakirjoista ei sisältänyt sinettien lisäksi allekirjoituksia.

¹¹⁶ Esim. FMU 5309, FMU 2839 & FMU 5118.

¹¹⁷ Daterauksesta esim. Piippo 2009, 401.

¹¹⁸ Larsson 2009, 169.

Testamentin rakenne on kaiketi ollut hyvin samantapainen eri puolilla Eurooppaa, sillä myös Philippe Arièsin tutkimien keskieurooppalaisten testamenttien sisältö noudattaa samaa kaavaa ja järjestystä kuin Turun hiippakunnassa tehdyissä testamenteissa. Uskonnollisen alkutervehdyksen jälkeen seuraavat hautapaikkatoiveet, messut, hyväntekeväisyyteen annetut lahjoitukset sekä muut vainajan toivomukset. Arièsin mukaan keskiaikaiset ihmiset elivät jatkuvassa tietoisuudessa kahden erilaisen maailman olemassaolosta, maanpäällisen sekä tuonpuoleisen. Testamentti toimi ikään kuin näiden kahden maailman välisenä yhdyssiteenä ja auttoi siten keskiaikaista ihmistä kohtaamaan ennalta arvaamattoman kuoleman hetken. Asiakirjan avulla oli mahdollista vaikuttaa sielun pelastumiseen ilman, että piti luopua maallisista iloista omana elinaikanaan. Testamentista muodostui siis eräänlainen keskiaikainen passi suoraan taivaan iloon.¹¹⁹

Turkulaisen lähdeaineiston joukossa on kuitenkin muutama asiakirja, jotka noudattavat hieman erilaista kaavaa niin rakenteellisesti kuin sisällöllisestikin. Tärkein ero niiden ja muun aineiston välillä on siinä, että niissä ei varsinaisesti mainita testamenttia tai testamenttaamista ollenkaan. Reinhold Hausen on luokitellut myös nämä muodoltaan poikkeavat asiakirjat testamenteiksi, vaikka niistä puuttuu testamentteille ominaisia rakenteita.¹²⁰ Esimerkiksi Bengt Lydekessonin vuonna 1454 saneleman tai kirjoittaman asiakirjan kopiokirjamerkinässä ei mainita todistajia ollenkaan. Asiakirjan vahvistukseksi mainitaan ainoastaan Bengt Lydekessonin oma sinetti. Myös tekstin arengassa puhutaan antamisesta testamenttaamisen sijaan. Kuitenkin tekstin sisältö selittää helposti tulkinnan testamentista, sillä asiakirjassa tehtävän lahjoituksen Turun tuomiokirkolle sanotaan astuvan voimaan vasta lahjoittajan kuoleman jälkeen. Tämä seikka ei kuitenkaan tee asiakirjasta vielä testamenttia.¹²¹ Kolme muuta poikkeavaa asiakirjaa ovat siinä mielessä erilaisia, että ne ovat puolisoitten välisiä sopimuksia. Niiden ainut tarkoitus on sopia tai huolehtia omaisuuden jakautumisesta toisen puolison kuollessa, varsinkin jos heillä ei ole perillisiä. Lucia Olofsdotterin ja Henrik Klassonin laatimissa asiakirjoissa todistajat ilmoitetaan heti alussa, ja nimeltä mainitaan esimerkiksi kaksi kihlakunnantuomaria. Asiakirjoilla on siis heti erilainen

¹¹⁹ Ariès 1987, 190–191.

¹²⁰ REA 569; 4538, 2605, 2604.

¹²¹ REA 569.

ulottuvuus kuin muissa tutkimissani testamenttikirjeissä, sillä lähtökohta ja asiakirjan sisältö ovat puhtaasti oikeudellisia.¹²² Samantyyppisiä puolisojen välisiä sopimuksia tunnetaan esimerkiksi Ranskan Douaista. Siellä pariskunnan oli mahdollisuus tehdä *ravestissement par lettre* -asiakirja, jolla voitiin turvata puolison oikeus perimiseen, vaikka heillä ei olisi ollut lapsia.¹²³

Testamenttiasiakirjojen ulkonaiset piirteet ja rakenne vaihtelevat suuresti eri dokumenttien välillä. Pergamentille kirjoitetut testamentit vaikuttavat arvokkaammilta jo pelkästään kirjoitustyylin ja sinettien perusteella. Niiden materiaaliset kustannukset ovat myös olleet suuremmat kuin paperisten. Asiakirjat noudattavat erilaisia muotoja kieli ja sisältö mukaan lukien. Suurimmasta osasta testamentteja löytyy maininta joko testamentista tai viimeisestä tahdosta, joka itsessään identifioi asiakirjan juuri testamentiksi. Varsinaisesti ei voida kuitenkaan tehdä erottelua testamenttien ja lahjakirjeiden välillä, sillä on mahdoton tietää, miten aikalaiset käsittivät kyseisten asiakirjojen välisen eron.

3.2. KIELEN JA RETORIIKAN KEINOT

Vaikka keskiaikaisen testamentin rakenne noudattaa pääosin tavallisen keskiaikaisen asiakirjan muotoa, on testamenteissa myös ainutlaatuisia ja niille ominaisia piirteitä. Yksi näistä erityispiirteistä on testamenteissa käytetty retoriikka ja kielelliset ilmaisut. Tavallinen asiakirja, esimerkiksi lahjakirja, on yleensä sekä muodoltaan että ilmaisultaan varsin yksinkertainen. Sen tärkein tehtävähän on kertoa selvästi siinä kuvatut toimenpiteet tai sopimukset, jotta jokainen osapuoli ymmärtää ne samalla tavalla. Tässä mielessä testamentin tehtävä voidaan nähdä hieman laajemmasta näkökulmasta, sillä keskiaikaiset testamentit sisältävät usein muutakin kuin pelkän tavara- tai omaisuusluettelon. Asiakirjoissa on useita mainintoja esimerkiksi sairaudesta, viimeisestä tuomiosta ja toisaalta rakkaista läheisistä. Keskiaikaisten testamenttien retoriikan voidaan ajatella heijastavan myös kirjoittajiensa suhtautumisesta kuolemaan ja tuonpuoleiseen elämään.

¹²² FMU 2605 & 2604.

¹²³ Howell 1996, 20.

Testamenttiasiakirjan alkutervehdys ei tosin poikkea muista asiakirjoista, sillä samaan tapaan alkavat kaikki muutkin viralliset dokumentit. Fraasi "*Allom theem thetta breef hora aeller see...*" eli "kaikki, jotka tämän kirjeen kuulevat tai näkevät", on alun perin suullinen tervehdys. Inger Larssonin mukaan asiakirjojen alkutervehdys on pysynyt ruotsalaisessa aineistossa yllättävän samanlaisena läpi keskiajan. Yhteys suullisen ja kirjallisen kulttuurin välillä säilyy siis asiakirjakulttuurin kehityksestä huolimatta. Esimerkiksi Englannissa 1100-luvulla vielä yleinen "*all those seeing and hearing these letters*" muuttui 1200-luvulle mennessä muotoon "*Let all persons, present and future, know...*". Siellä suullisen tradition vaikutus ei säilynyt yhtä vahvana kuin Ruotsissa. Larsson selittää ilmiötä ruotsalaisella kärjäkulttuurilla. Siellä annetut ilmoitukset ja tehdyt päätökset ilmoitettiin samanlaisella alkutervehdyksellä kuin asiakirjoissakin. Hänen mukaansa keskiaikaiset ihmiset saattoivat pitää yllä tuttua fraasia, koska se liitettiin vahvasti oikeudelliseen kontekstiin.¹²⁴

Osa testamenttien vakiintunutta retoriikkaa on luonnollisesti vakuutus testamenttaajan hyvästä sielun ja mielen terveydestä. "*Täysissä sielun ja ruumiin voimissa*" on nykyäänkin tuttu ilmaisu, jonka tehtävä on vakuuttaa henkilön kykenevän oikeudellisiin päätöksiin. Ajatus toistuu samankaltaisena myös keskiaikaisissa testamenteissa, joissa kyseinen sanonta toistuu usein osana asiakirjan johdantoa. Keskiaikaisissa testamenteissa ei tosin juurikaan vakuutella ruumiillista terveyttä, vaan korostetaan mielen olevan terve, vaikka ruumis olisikin sairas. Mielenterveyden tilan ilmoittaminen oli tärkeää jo asiakirjan laillisuuden kannalta.

Viipurin kirkkoherra Torstanus vakuuttaa vuodelta 1366 olevassa testamentissaan näin: "*...licet corpore debilis, tamen mente sanus...*"¹²⁵. Ruumiin on lupa olla heikko, mutta hänen mielensä on kuitenkin terve. Toisenlainen esimerkki kyseisestä fraasista löytyy Klemet Hogenskildin testamentista vuodelta 1512. Siinä hän ilmaisee asian näin:

¹²⁴ Larsson 2009, 162.

¹²⁵ REA 198.

"...krancher tiil myn lykame och met Gudz hiaelp helbrögdher tiil synne och skael..."¹²⁶.

Hän on siis ruumiltaan sairas, mutta Jumalan avulla ehjä mieleltään ja sielultaan.

Tutkimassani lähdeaineistossa ainoastaan yhdestätoista testamentista löytyy vastaavanlainen toteamus.¹²⁷ Voidaan siis ajatella, että kyseisen vakuutuksen käyttäminen ei ilmeisesti ollut pakollista tai ehdottoman tarpeellista testamenttiasiakirjan laillisuuden kannalta. Toisaalta lain mukaan testamenttaajan mielenterveydellä oli vaikutusta lahjoitusten vahvistamisen yhteydessä. Myöskään ajalliset tekijät eivät selitä ilmaisun hyvin vaihtelevaa esiintymistä. Tosin 1300-luvulta peräisin olevissa testamenteissa se on määrällisesti yleisempää, sillä vain yhdestä asiakirjasta neljästä puuttuu vakuutus testamenttaajan mielenterveydestä.¹²⁸ Samankaltaisia ilmaisuja on kuitenkin käytetty sekä 1400-luvulla että 1500-luvulla tehdyissä testamenteissa.¹²⁹

Piispa Maunu Särkilahden kopiokirjassa olevissa testamenttikaavoissa on myös maininta sielun ja ruumiin terveydentilasta, mutta vain kahdessa formelissa neljästä. Terveille testamenttaajille tehdyssä kaavassa on ilmaisu: "*mente et corpore sanus*", kun taas sairaalle tarkoitettussa kaavassa ilmaisu esitetään näin: "*mente sanus licet graui corporis infirmitate detentus*". Merkittävää on se, että Maunu Särkilahden kopiokirjassa olevassa ruotsinkielisessä testamenttikaavassa ei vastaavaa sanontaa ole lainkaan.¹³⁰ Kirkon näkökulmasta mielenterveyden toteaminen ei selvästi ollut välttämätöntä.

Viittaus sairaaseen tai kurjaan ruumiiseen saattoi kuitenkin olla muutakin kuin vain osa vakiintunutta testamentin retoriikkaa. Tutkimusten mukaan keskiaikaiset ihmiset saattoivat reagoida varsin voimakkaasti sairastumiseensa ja kuvittelivat kuoleman odottavan heitä heti seuraavan nurkan takana. Näin siis saattoi olla myös lievien

¹²⁶ FMU 5622.

¹²⁷ REA 77, 55, 198, 588, 589; FMU 3092, 4010, 5622, 2730, 2628 & 5309.

¹²⁸ REA 160.

¹²⁹ Esim. FMU 3092 & 5622.

¹³⁰ FMU 4894.

sairastumisien yhteydessä. Ihmiset, jotka uskoivat olevansa kuolemansairaita (usque ad mortem) tekivät kaikkensa parantuakseen.¹³¹ Yksi vakavaan sairauteen liittynyt toimenpide oli varmasti myös testamentti. Sairastuminen saattoikin olla yksi syy laatia uusi testamentti, jonka toivottiin tuovan tasapainoa muuten niin epävakaan tilanteen keskelle. Muutamassa testamentissa tehdään varsin selväksi kirjoittajan terveydellinen tila.¹³² Naantalilainen Niklis Finvidsson kertoo testamentissaan makaavansa viimeisellä sairastuvuoteellaan ja saaneensa viimeisen voitelun Rauman luostarin munkkiveljeltä Jöns Petriltä:

*Jtem bekennes jach for:de Niclis Fynwidzsson ok kunnogt gör allom, at jach j myn yterste sootha saengh, j myn scriptafadhers, broder Jöns Petrij aff Rawmo, hulkin mik gaff alla kirkenne sacramenta [...]*¹³³

Viimeinen ehtoollinen yhdessä viimeisen voitelun kanssa kuuluivat olennaisena osana sairastuvuoteella suoritettuihin uskonnollisiin toimituksiin. Joskus viimeisen voitelun saanut henkilö virkosi kuitenkin sairaudestaan ja joidenkin maallikkouskomusten mukaan hänen odotettiin käyttäytyvän tietyllä tavalla. Sakramentin ajateltiin tekevän ihmisestä pyhän kaltaisen, jolloin hänen tulisi välttää tiettyjen maallisten asioiden tekemistä, kuten lihansyöntiä tai seksuaalista kanssakäymistä. Kyseessä oli maallikoiden luoma käytäntö, jota kirkonmiehet eivät hyväksyneet.¹³⁴

Toinen testamentteille tyypillinen retorinen piirre löytyy myös asiakirjan johdannosta. Testamenttaajan hyvän mielenterveyden toteamisen tarkoituksena oli vakuuttaa asiakirjan lukija ja kuulija testamenttaajaan hyvistä sielun voimista, kun taas sairauden toteaminen toimi eräänlaisena testamentin perusteluna. Sairauden lisäksi testamentteja perusteltiin muullakin tavalla. Tietoisuus elämän lyhyydestä ja kuoleman hetken epävarmuudesta toimi ainakin retorisenä perusteluna monessa keskiaikaisessa testamentissa:

¹³¹ Finucane 1981, 41.

¹³² Esim. FMU 4402, 3807 & 2628.

¹³³ FMU 4402.

¹³⁴ Finucane 1981, 42.

*Epter thet at naturligit aer allom maenniskion ok owntflieligit skillias vidh thetta forgaenglige liiff met hop at upresas til odödeliget liif j the ytersta oc almenelige upstandilse fore Gudz raetwisa ok strenga dom, ther wi maenniskior alle skulom vidherstanda, som apostolen sancte Paual oss laerer, ok untfa af then raethwisaste domaren lön epter thet wi j likamen forskullat haffuom [...]*¹³⁵

Henrik Klasson Djäkn kertoo testamenttinsa alussa kuinka on luonnollista, että kaikki ihmiset joutuvat eroamaan tästä elämästä ja seisomaan Jumalan oikeudenmukaisen ja ankaran tuomion edessä matkatessaan ikuiseen elämään. Tämän jälkeen hän vielä jatkaa: "kuten apostoli pyhä Paavali meitä opettaa." Viittaus apostoli Paavalin opetukseen on peräisin Raamatun roomalaiskirjeestä, jossa Paavali kertoo vihan päivästä ja Jumalan oikeudenmukaisesta tuomiosta, jolloin Jumala maksaa jokaiselle tekojensa mukaan.¹³⁶ Itse asiassa kaikki Henrik Klassonin ja hänen puolisonsa Lucia Olofsdotterin testamentit noudattavat yllä mainittua kaavaa.¹³⁷ Samainen teksti löytyy miltei sanasta sanaan Maunu Särkilahden kopiokirjan neljännessä testamenttikaavasta.¹³⁸ Kopiokirjan arvellaan olevan peräisin 1480-luvulta, mutta kyseiset testamentit on kirjoitettu vuosien 1449–1455 välisenä aikana.¹³⁹ Tämä viittaisi siihen, että yllä mainittu kaava olisi ollut käytössä jo jonkin aikaa ja näin ollen todettu sopivaksi testamentin laadintaan. Lucia Olofsdotterin ja Henrik Klassonin testamenttien lisäksi esimerkiksi Hartvik Japssonin testamentti vuodelta 1486 viittaa samaiseen raamatunkohtaan ja kuoleman epävarmaan ajankohtaan.¹⁴⁰ Leo Santifaller korostaa diplomaattikan metodiikassa erityisesti asiakirjakaavojen käyttöä ja niiden kehitystä. Hänen mukaansa käytössä hyväksi todetut asiakirjat päätyivät malliasiakirjoiksi, koska niiden todistusvoimaan saatettiin luottaa.¹⁴¹ Kopiokirjan testamenttikaavan ja tutkimusaineistoni yhtäläisyydet puhuvat samanlaisen ilmiön puolesta myös Turun hiippakunnassa.

¹³⁵ FMU 2908

¹³⁶ Kirje roomalaisille 2:1–6.

¹³⁷ FMU 2817, 2908, 2818, 2970, 2886 & 2918.

¹³⁸ FMU 4894.

¹³⁹ Kopiokirjasta kts. Jaakkola 1931, 253.

¹⁴⁰ FMU 4111.

¹⁴¹ Santifaller 1967, 29–30.

Kuoleman hetken epävarmuus liittyi ajatuksena vahvasti hyvään kuolemaan valmistautumiseen. Ennen kuolemaansa ihmiset halusivat varmistaa tehneensä kaikkensa sielunsa pelastumisen eteen. Tähän liittyvä retoriikka tarjoaa selkeän perustelun testamentin laatimiseen. Katalin Szenden mukaan Unkarin kuningaskunnassa testamentteja ei ollut tapana laatia hyvissä ajoin ilman erityisiä perusteluita. Pyhiinvaellukselle tai synnytykseen valmistautuminen saattoi toimia syynä asiakirjan tekemiselle.¹⁴² Omasta tutkimusaineistostani tällaisia viittauksia ei löydy. Silti useamman testamentin laatimiselle vain muutaman vuoden välein voidaan löytää perusteluita tätä kautta. Martha C. Howellin tutkimuksessa Douaista ilmenee, että Ranskassa testamenttien laatiminen ilman varsinaista syytä oli yleistä etenkin varakkaimpien ihmisten keskuudessa.¹⁴³ Silti useamman testamentin laatimiselle voidaan mielestäni hakea perusteita joko sairastumisesta tai erityisestä valmistautumisesta esimerkiksi pitkälle matkalle.

Myös lähdeaineiston latinankielisistä testamenttiasiakirjoista löytyy vastaavanlaista retoriikan käyttöä. Vaikka teksti ei aivan sanasta sanaan vastaa myöhempiä ruotsinkielisiä testamentteja, toistuu tietynlainen teema asiakirjan arengassa:

*[...] Cum secundum apostolum omnes quidem homines corporaliter resurgere habent de factis rationem propriis ineuitabiliter reddituri atque secundum meritorum exigenciam remuneraciones stipendia etrnaliter adepturi [...]*¹⁴⁴

Tässä otteessa koulumestari Henrik Tempil vetoaa vuonna 1355 laaditun testamenttinsa alussa Kristuksen toiseen tulemiseen ja siihen, kuinka silloin osa ihmisistä palkitaan ikuisella elämällä. Tekstistä syntyy ajatus, että juuri ikuisen elämän toivossa Henrik Tempil ylipäätään laatii testamenttinsa.

¹⁴² Szende 2001, 52.

¹⁴³ Howell 1996, 9.

¹⁴⁴ REA 160.

Ero kuolinvuoteella tai hyvissä ajoin laadittujen testamenttien välillä löytyy luultavasti asiakirjan sisällöstä. Martha C. Howell toteaa kuolinvuoteella laadittujen testamenttien sisältävän vähemmän yksityiskohtaisia kuvauksia jaettavasta perinnöstä tai kirkolle annettavista lahjoituksista. Tärkeimpänä seikkana pidettiin hautapaikan ja kirkollisten lahjoitusten tekemistä sekä omaisuuden jakamista perheelle.¹⁴⁵ Turun hiippakunnassa tehdyissä testamenteissa jako näiden kahden eri testamenttityypin välillä ei ole niin suoranainen. Retoriikka on hyvin samanlaista kaikissa asiakirjoissa. Toisaalta aineistossa on sekä hyvin yksityiskohtaisia ja pitkiä testamenttiasiakirjoja että erittäin lyhyitä viimeisen tahdon ilmaisuja.

Maunu Särkilahden kopiokirjasta löytyvät testamenttikaavat kertovat omalta osaltaan testamenttiasiakirjojen kehityksestä Turun hiippakunnassa. Niissä käytetty retoriikka näkyy myös varsinaisissa testamenttiasiakirjoissa, kuten edellä on osoitettu. Kauko Pirinen on omassa tutkimuksessaan huomannut, että kyseisten kaavojen avulla pyrittiin selkeästi vaikuttamaan testamenttien sisältöön. Formeleissa testamenttilahjoitukset kohdistetaan nimenomaan Turun tuomiokirkolle ja sen suojeluspyhimyksille.¹⁴⁶ Jos kaavojen oli tarkoitus auttaa paikallisia kirkkoherroja virallisten asiakirjojen laadinnassa, kuten Inger Larssonin mukaan tapahtui Linköpingin hiippakunnassa, oli kirkolla hyvin suuret vaikutusmahdollisuudet testamenttien kirjoittamiseen.¹⁴⁷ Joka tapauksessa testamenttien retoriikka on hyvin uskonnollista ja siinä vedotaan usein Jumalan lisäksi myös pyhimyksiin. Hyvin tavallista oli pyytää suojeluspyhimyksiä huolehtimaan vainajan sielun turvallisesta matkasta taivaaseen. Lucia Olofsdotterin testamentissa vuodelta 1455 asia ilmaistaan näin:

*[...]hans werdogha moder iomfru Maria och myna helga patrona sancte Henrik oc sancta Birgitta, at the werdoghas beskirma myna fatigha siael fran mynom owinom j hennes wthfaerdh[...]*¹⁴⁸

¹⁴⁵ Howell 1996, 9.

¹⁴⁶ Pirinen 1952, 232–233.

¹⁴⁷ Larsson 2009, 180.

¹⁴⁸ FMU 2970.

Neitsyt Marian, Pyhän Henrikin ja Birgitan toivotaan huolehtivan Lucian kurjasta sielusta tämän erotessa tästä maailmasta.

Myös suoraan raamatunteksteihin tehdään viittauksia sekä vanhemmassa että uudemmassa aineistossa. Maunu Särkilahden kopiokirjan ruotsinkielisessä kaavassa käytetään ilmausta ruumiista *"joka maasta on tullut ja maaksi muuttuu"*.¹⁴⁹ Kyseinen fraasi löytyy ensimmäisestä Mooseksen kirjasta kohdasta, jossa Eeva ja Aatami karkotetaan paratiisista.¹⁵⁰ Samantapaista kaavaa hyödyntäneet Lucia Olofsdotter ja Henrik Klasson ovat sisällyttäneet kohdan omiin testamentteihinsa.¹⁵¹ Toinen Vanhan Testamentin teksteihin viittaava kohta löytyy 1335 kirjoitetusta testamentista, jossa Sauvon kirkkoherra Asker perustelee testamenttilahjoitustaan Turun tuomiokirkolle profeetta Daavidin teoilla.¹⁵²

Testamenteissa käytetty retoriikka pohjautuu selvästi uskonnolliseen viitekehykseen. Asiakirjan laatimista perustellaan ja toisaalta toteutetaan suoraan kristinuskon käsitysten ja raamatuntekstien pohjalta. Muodollinen kieli ja ilmaisu viittaavat selvästi myös asiakirjakaavojen käyttöön, sillä samanlaisena toistuvat fraasit on luultavasti kopioitu aikaisemmista testeistä. Tällöin voidaan olettaa, että testamentin kirjoittamiseen osallistuneet henkilöt ovat ainakin lukeneet elleivät kirjoittaneet vastaavia asiakirjoja aiemminkin.

3.3. TESTAMENTTIEN TODISTAJAT JA TOIMEENPANIJAT

Jo testamentti sanana merkitsee itsessään todistusta ja testamenttiasiakirjan laillisuus riippui pitkälti todistajien läsnäolosta.¹⁵³ Kuka sitten saattoi toimia testamentin todistajana ja miten se toteutettiin? Entä onko todistajien joukosta mahdollista löytää myös asiakirjan varsinainen kirjoittaja? Tarkastelen seuraavaksi asiakirjojen

¹⁴⁹ FMU 4894.

¹⁵⁰ 1. Mooseksen kirja 3:19.

¹⁵¹ FMU 2918 & 2970.

¹⁵² REA 77.

¹⁵³ Latinan testamentum tulee verbistä testor, joka merkitsee todistamista tai todistajaksi kutsumista.

todistuskäytäntöjä ja pohdin näiden vaikutusta testamenttiasiakirjojen laatimiseen. Tutkin ketä testamentin kirjoitustilaisuudessa mahdollisesti oli läsnä ja minkälainen vaikutus läsnäolijoille oli asiakirjan sisältöön.

Todistuskäytännöt olivat selvästi riippuvaisia paikallisten lakien lisäksi myös paikallisista olosuhteista. Katalin Szenden mukaan unkarilaisissa testamenteissa läsnä tekohetkellä olivat testamenttaajan lisäksi seurakunnan pappi, kaksi tai useampia todistajia, testamentin toimeenpanijat, auktorin sukulaisia sekä joskus kirjuri. Läsnä olevat perheenjäsenet tai sukulaiset kirjattiin asiakirjaan vahvistukseksi vainajan viimeiselle tahdolle ja osoituksena päätöksen laillisuudesta. Näin ollen kukaan sukulaisista ei voinut kiistää testamentin sisältöä. Testamentin laadintaan osallistuneet henkilöt eivät olleet vain passiivisia tarkkailijoita, vaan he osallistuivat kirjoittamiseen ainakin sanallisesti. Tärkeimmässä roolissa olivat kuitenkin varsinaiset todistajat, jotka eivät saaneet olla sukua testamenttaajalle. Koska suurin osa testamentin tekijöistä oli luku- tai kirjoitustaidottomia, todistajien tehtävänä oli huolehtia auktorin toiveiden eteenpäin viemisestä tai niiden oikeasta tulkinnasta. Siksi sekä laki että käytäntö velvoittivat todistajien huolelliseen valintaan. Todistajien allekirjoituksilla ei ollut laillista arvoa, vaan ainoastaan asiakirjan oikeaksi todistavilla sineteillä oli merkitystä. Szende korostaa, että todistajan uskottavuudelle oli tärkeää, että hän edusti samaa sosiaalista asemaa kuin testamenttaajakin. Pormestarit ja notaarit yhdessä raadin muiden jäsenten kanssa toimivat usein kaupunkilaistestamenttaajien asiakirjojen todistajina. Maaseudulla tilanne oli luonnollisesti hiukan toisenlainen.¹⁵⁴ Ruotsin laeissa ei selvästi ollut samanlaisia vaateita, sillä useammassa asiakirjassa todistajana toimii testamenttaajan sukulainen.¹⁵⁵ Ero saattaa kuitenkin johtua siitä, että Katalin Szende on keskittynyt lähinnä porvaristestamenttien tutkimiseen, kun taas Turun hiippakunnasta peräisin oleva aineisto on lähinnä ylemmän säädyn edustajien tekemää.

¹⁵⁴ Szende 2001, 54.

¹⁵⁵ Esim. REA 544, 589 & FMU 2886.

Ruotsissa asiakirjaan merkittiin todistajien nimet jo asiakirjakulttuurin varhaisessa vaiheessa. Todistajana toimiminen toi maallikoille tilaisuuden olla kosketuksissa virallisten asiakirjojen laadinnassa. Sitä kautta he saattoivat oppia tuntemaan ja arvostamaan maakauppojen tai vastaavien sopimusten tekemistä kirjalliseen muotoon. Todistajina käytettiin usein paikallisen kirkollisen instituution tai maallisen hallinnon virkamiehiä.¹⁵⁶ Myös sinetit otettiin käyttöön jo 1100-luvulla kirkollisten esimerkkien mukaisesti. Sinetin tehtävänä oli toimia laillisena vakuutena, mutta myös konkreettisesti osoittaa asiakirjan laatijan tahto. Allekirjoituksia ei sen sijaan käytetty keskiaikaisissa asiakirjoissa, ja Ruotsissa allekirjoituksia esiintyy vasta 1400-luvun puolivälin jälkeen tehdyissä yksityiskirjeissä.¹⁵⁷

Turun hiippakunnassa tehdyissä testamenteissa viidessätoista asiakirjassa todistajana on toiminut kirkon virassa toiminut henkilö kuten piispa tai kirkkoherra. Vastaavasti vain seitsemässä asiakirjassa todistaja on tunnistettavissa oikeudelliseksi viranomaiseksi. Testamentin toimeenpanijoita ei sen sijaan nimetä läheskään kaikissa testamenteissa, mutta hekin edustavat pääasiassa näitä kahta ryhmää eli pappeja ja lakimiehiä. Piispallisista virkamiehistä tuomiorovasti ja arkkidiakoni mainitaan molemmissa tehtävissä. Vain kahdessa testamenttiasiakirjassa todistajina on käytetty kaupungin pormestaria ja raatia. Nämä molemmat asiakirjat on laadittu 1500-luvulla Naantalissa.¹⁵⁸

Katalin Szende on huomannut, että jos testamenttaaja laati elinaikanaan useampia testamentteja, oli varsin yleistä, että hän halusi käyttää niissä samoja todistajia ainakin osittain. Tällöin todistajien voitiin olettaa olevan perillä testamenttaajan taloudellisista asioista. Toisaalta jos laadittujen testamenttien välillä kului pitkiä aikoja, todistajakokoonpano tuskin pysyi ainakaan täysin samana.¹⁵⁹ Turun hiippakunnan testamenteissa useamman testamentin tekijöitä on kaikkiaan kolme. Ainakin Lucia Olofsdotterin sekä Henrik Klassonin testamenteissa todistajien ja toimeenpanijoiden

¹⁵⁶ Larsson 2009, 92–93.

¹⁵⁷ Larsson 2009, 94–95.

¹⁵⁸ SDHK 35242/FMU 5160 & SDHK 35120/FMU 5118.

¹⁵⁹ Szende 2001, 55.

kokoonpano pysyy osittain samanlaisena. Henrik toimii jokaisessa Lucian testamentissa sekä toimeenpanijana että todistajana, mutta myös muut todistajat esiintyvät useammin kuin kerran. Esimerkiksi kaniikki Magnus ilmoitetaan toimeenpanijaksi jokaisessa Lucian testamentissa.¹⁶⁰

Keskiaikaisten kaupunkien lainsäädännössä saattoi olla rajoituksia, jotka kohdistuivat kirkon oikeuteen vastaanottaa kaupunkilaisten omaisuutta. Esimerkiksi Sopronin kaupunginraati Unkarin kuningaskunnassa vaati pelkkien kirkonmiesten todistamien testamenttien hylkäämistä vuonna 1405.¹⁶¹ Vaikka testamentin tekeminen oli periaatteessa vapaaehtoista, on todennäköistä, että usein testamenttaajaa ovat siihen kannustaneet joko kirkonedustajat tai sukulaiset. Vieläkin tavallisempaa oli yrittää vaikuttaa testamentin sisältöön kysymällä, oliko auktori halukas lahjoittamaan jotakin tietylle henkilölle tai taholle. Siksi testamentin sisällön ilmaiseminen ääneen saattoi auttaa hälventämään epäilyksiä välipitämättömyydestä tai unohduksesta.¹⁶² Kirkonmiehet ovat varsin suuressa roolissa Turun hiippakunnasta säilyneiden testamenttien todistajina, joten voidaan ajatella heillä olleen mahdollisuuksia vaikuttaa myös niiden sisältöön. Määrällisesti heidät mainitaan melkein joka toisen asiakirjan yhteydessä.

Mielenkiintoinen yksittäistapaus varsin mahtavasta todistajaryhmästä löytyy ehkä kauneimmasta testamenttiasiakirjasta koko tutkimusaineistossani. Kyseinen asiakirja on Arvid Klasson Djäknin testamentti vuodelta 1459.¹⁶³ Samalle päivämäärälle on päivätty myös hänen kaksi muuta testamenttiaan, mutta ne ovat säilyneet ainoastaan kopiokirjamerkintöinä.¹⁶⁴ Alkuperäisenä säilynyt asiakirja on siksi erikoinen, että siinä on edelleen kaikkien todistajien ja testamenttaajan sinetit tallessa. Näin onnekkaisesti ei ole käynyt monenkään tutkimani asiakirjan kohdalla. Arvid Klassonin testamentissa on

¹⁶⁰ FMU 2970, 2818, 2886 & FMU 2817.

¹⁶¹ Szende 2001, 55.

¹⁶² Szende 2001, 56–57.

¹⁶³ SDHK 27370/FMU 3092.

¹⁶⁴ REA 588 & 589.

kaikkiaan kahdeksan sinettiä, vaikka itse testamentti on hyvin yksinkertainen ja vain kymmenen rivin mittainen:

*In nomine patris et filii et spiritus sancti amen. Gör jak Arwidh Clawsson mit testament aff öfftae betentae ok welberadhae modhae, aen tho ath jak aer krankir til myn likam, togh aer jak helbrydhae til myn skel ok synnae [...]*¹⁶⁵

Asiakirjan aluksi on perinteinen latinankielinen tervehdys: *"Isän ja Pojan ja Pyhän Hengen nimeen"*. Tämän jälkeen Arvid Klasson kertoo tekevänsä testamenttinsa ja vakuuttaa olevansa terve mieleltään ja sielultaan, vaikka onkin ruumiiltaan sairas. Seuraavaksi Arvid Klasson sanoo antavansa elämänsä ja sielunsa Jumalalle, Neitsyt Marialle, Pyhälle Annalle sekä kaikille taivaan pyhille: *"[...]Försthom giffuir jak Gudj, juncfrw Maria, sancta Anna ok alt himmerikis herskap met liiff ok myna siel[...]"*. Näiden fraasien lisäksi asiakirja ei sisällä muuta kuin siinä tehtävän lahjoituksen sekä pyynnön Arvidin ja hänen omaistensa sielujen puolesta rukoilemiseksi.¹⁶⁶ Testamentin ovat todistaneet Turun piispa Olavi Maununpoika, tuomiorovasti Kort Bidz, Arvidin setä ja Hämeen linnapäällikkönä toiminut Bengt Lydekesson, hänen poikansa Peter Benedicti kirkkoherra ja Pariisin maisteri¹⁶⁷ sekä kihlakunnantuomari Peter Karpalainen¹⁶⁸ sekä Hans Lindener ja Hartvik Japsson.

Kokoonpano ei välttämättä olisi niin ihmeellinen, jos kyseiset testamentit olisi tehty jossakin Turun seudulla. Sen sijaan testamentit on kirjoitettu Hämeenkyrössä, joka tuolloin kuului Satakuntaan. Testamentin kirjoituspaikka yhdistettynä varsin arvovaltaiseen todistajien kokoonpanoon on herättänyt etenkin sukututkijoiden kiinnostuksen. Sukututkija Tapio Vähäkangas on esittänyt oman arvionsa kyseisen

¹⁶⁵ FMU 3092.

¹⁶⁶ FMU 3092.

¹⁶⁷ Nuorteva 1997, 473.

¹⁶⁸ Esim. FMU 2605.

asiakirjan synnystä Suomen sukututkimusseuran julkaisussa Genoksessa.¹⁶⁹ Vähäkangas on tutkinut Lydekenpoikien sukua ja samalla kiinnittänyt huomionsa Arvid Klassonin testamentteihin. Päivämäärän perusteella hän on yhdistänyt Arvidin oleskelun Hämeenkyrössä laamannikäräjiin. Vähäkankaan mukaan testamentin todistajista ei kuitenkaan ole voinut olla paikalla kuin Ylä-Satakunnan kihlakunnantuomari Bengt Lydekesson ja vouti Hans Lindener. Muut todistajat olisivat hänen mielestään vahvistaneet asiakirjan myöhemmin. Näin ollen Vähäkangas väittää myös, että Arvid Klasson ei ole voinut sairastua matkallaan kovinkaan vakavasti, koska on jäänyt odottamaan asiakirjalle myöhempää vahvistusta.¹⁷⁰ Vähäkangas ei ole kuitenkaan käyttänyt alkuperäisiä asiakirjoja lähteenään, vaan hän on tehnyt johtopäätöksensä lähdejulkaisujen pohjalta. Alkuperäinen asiakirja mielestäni osoittaa, että sinetit on liitetty asiakirjaan sen laadinnan yhteydessä. Arvid Klasson tuskin olisi pyytänyt todistajiksi sellaisia henkilöitä joiden sinetin saaminen asiakirjan vahvistukseksi olisi ollut epävarmaa. Asiakirjaan olisi varmasti tehty myös merkintä myöhemmistä lisäyksistä.

Toisenlaisen tulkintakehyksen tarjoaa kuitenkin piispa Olavi Maununpoikaa koskeva tutkimus. Hänen ja Maunu Tavastin piispankausista väitelleen Ari-Pekka Palolan mukaan piispa Olavi teki tarkastusmatkoja hiippakuntansa seurakuntiin säännöllisin väliajoin. Hän pyrki tarkastamaan kunkin seurakunnan noin kolmen vuoden välein, ja Arvid Klassonin testamenttien perusteella hän arveleekin piispan tehneen tarkastusmatkan Ylä-Satakuntaan juuri vuonna 1459.¹⁷¹ Joskus piispankäräjät ja maalliset käräjät saatettiin pitää yhtä aikaa, joten siksi tämä olisi hyvin luonnollinen selitys sille, että todistajakunta on näin arvovaltainen.¹⁷² Toki Olavi Maununpojan läsnäolo olisi selitettävissä muillakin tavoin, sillä Ylä-Satakunnassa oli piispanpöytäan kuuluvia maatiloja.¹⁷³ Varsin todennäköistä onkin, että Arvid Klasson sairastui vakavasti kesken hengellisen ja maallisen käräjäkierroksen, jolloin hän halusi laatia testamentin. Kaikki kolme testamenttia ovat luonteeltaan uskonnollisia, sillä lahjoitukset koskevat

¹⁶⁹ Vähäkangas 2007, 53–56.

¹⁷⁰ Vähäkangas 2007 57.

¹⁷¹ Palola 1997, 201–204.

¹⁷² Salonen 2009, 94–95.

¹⁷³ FMU 1424.

Turun tuomiokirkon alttareita sekä Naantalin luostaria. Äkillinen sairastuminen selittäisi sekä testamentin kirjoituspaikan että testamentin todistajien arvovaltaisen kokoonpanonkin. Myös asiakirjan muotoilu, jossa Arvid sanoo antavansa elämänsä Jumalan ja pyhimysten käsiin vahvistaa tätä tulkintaa. Samalla selittyisi pyyntö, jossa vastineeksi lahjoituksista toivotaan rukouksia Arvid Klassonin ja tämän puolison sielujen hyväksi.

Eurooppalaisessa kontekstissa porvaristo oli paljon aktiivisempi kirjallisen testamentin laatimisessa kuin aatelisto. Jos porvariston testamentteja on Unkarista säilynyt satoja, niin aateliston testamentteja ainoastaan kymmeniä. Aatelistoa eivät myöskään sitoneet samanlaiset käytännöt kuin alempia säätyjä. Keskiaikaisen Unkarin aateliston laatimista testamenteista vain harvat on tehty virallisen asiakirjan muotoon ja vahvistettu sinetillä. Myöskään notaarin käyttäminen ei ollut yleistä aateliston keskuudessa. Allekirjoitusten lisäksi testamenttaajat saattoivat vahvistaa asiakirjan omalla sinetillään. Todistajien rooli oli vähäisempi aateliston testamenteissa, ja heidät mainitaan vain osassa asiakirjoja. Yleensä todistajat olivat sukulaisia, naapureita, testamenttaajaa palvelleita asemiehiä tai jopa palvelijoita. Myös pappien osuus todistajien joukossa oli merkittävä. Aateliston testamenttien todistajien lukumäärä ei ollut mitenkään säännönmukainen, vaikka kanoninen oikeus periaatteessa edellytti seitsemän todistajan käyttämistä. Hiippakunnissa saattoi olla omia käytäntöjä ja ohjeistuksia todistajien määrästä.¹⁷⁴ Tutkimusaineistostani ainoastaan Arvid Klassonin testamenteissa on käytetty tuota kanonisen oikeuden vaatimaa seitsemää todistajaa.¹⁷⁵ Aateliston vapaampi tulkinta testamenttiasiakirjasta sopii ilmeisen hyvin myös Turun hiippakunnan testamentteihin. Tällaisen vertailun perusteella Reinhold Hausenin testamenteiksi luokittelemat asiakirjat voitaisiin aivan hyvin lukea testamenteiksi.

Testamentin kirjoitushetkellä testamenttaajan seurassa saattoi olla siis todistajien lisäksi myös muita henkilöitä. Tällöin heidän nimensä saatetaan mainita asiakirjassa,

¹⁷⁴ Szende 2001, 61.

¹⁷⁵ REA 588 & 589; FMU 3092.

mutta joskus pelkkä toteamus "paljon muita hyviä miehiä, maallikoita ja pappeja" kertoo heidän läsnäolostaan.¹⁷⁶ Naantalin pormestarin ja hänen puolisonsa yhteisessä testamentissa vuodelta 1505 kerrotaan, että paikalla olivat testamentin kirjoitushetkellä Naantalin luostarin pappi, toinen pormestari sekä yksi kaupunginraadin jäsenistä. Asiakirja on vahvistettu kolmella sinetillä, mutta läsnäolijoita kaiken kaikkiaan mainitaan kuusi testamenttaajaa pois lukien. Testamentissa tehtävä lahjoitus on kohdistettu kokonaan Naantalin luostarille, joten on ymmärrettävää, että luostarin edustaja on myös kutsuttu paikalle.¹⁷⁷ Inger Larssonin tutkimuksesta ilmenee, että ruotsalaisessa keskiaikaisessa testamenttiaineistossa muodolliset testamentit on ehkä laadittu testamenttaajan omasta aloitteesta, mutta kirkolla on ollut vaikutusvaltaa kirjoitukseen osallistuneiden pappien kautta.¹⁷⁸

Myös henkilökohtaisen testamentin yhteydessä saatetaan mainita testamenttaajan puolison olevan läsnä kirjoitustilaisuudessa. Todistajan roolista naisia ei kuitenkaan asiakirjoista löydy. Läheisen vakava sairaus ja lähestyvä kuoleman hetki ovat voineet koota perheenjäseniä yhteen sairausvuoteen äärelle. Tällainen mielikuva syntyy ainakin jo aiemmin mainitusta Niklis Finvidssonin testamentista. Asiakirjan sinetöineen todistajan lisäksi testamentissa mainitaan muun muassa testamenttaajan sisar Elin.¹⁷⁹ Eamon Duffyn mukaan kuolinvuoteesta tuli keskiajalla perheessä sosiaalisen kanssakäymisen keskipiste. Perheenjäsenen tuskia ja kuolemanpelkoa haluttiin lievittää. Siksi perhe näkyy myös kuolinvuoteella laadituissa testamentteissa joko suorina mainintoina tai välillisesti. Kuolinvuoteesta muodostui usein myös viimeinen tilaisuus sopia erimielisyydet läheisten kanssa ja antaa anteeksi keskinäiset riidat.¹⁸⁰

Testamenttiasiakirjan kirjoittajaa on vaikea identifioida lähdeaineiston perusteella. Todennäköistä kuitenkin on, että usein todistajina esiintyneet papit ja tuomarit auttoivat asiakirjojen laadinnassa. Tähän viittaavat myös Maunu Särkilahden

¹⁷⁶ "...oc manga andra godhmanna nerwaru, claerka oc lekmanna..." FMU 2605.

¹⁷⁷ SDHK 35242/FMU 5160.

¹⁷⁸ Larsson 2009, 117.

¹⁷⁹ SDHK 4402/FMU 4402.

¹⁸⁰ Duffy 1992, 322.

kopiokirjasta löytyvät testamenttiformelit, joiden voidaan olettaa toimineen asiakirjamalleina juuri paikalliselle papistolle. Ainoastaan yhden asiakirjan kohdalla kirjoittajasta on varma tieto. Jo aikaisemmin mainittu Henrik Makerlandin testamentti on säilynyt notaarin tekemänä kopiona. Notaari ilmoittaa asiakirjassa nimekseen Martinus Lesken.¹⁸¹ Kauko Pirisen mukaan Makerlandin testamentti päättyi notaarin tekemäksi kopioksi nimenomaan Turun tuomiokapitulिन pyynnöstä. Hän väittää, että tuomiorovasti Olavi Maununpoika olisi teettänyt useita kopioita kyseisestä testamentista, koska tuomiokapituli halusi kumota sen laittomana. Halut asiakirjan kumoamiseen johtuivat kaikei juuri taloudellisista intresseistä, sillä Makerland ei lahjoittanut tuomiokirkolle mitään. Hautapaikankin hän valitsi Naantalin luostarista.¹⁸² Ilmeisesti notaarin vahvistama kopio koettiin tarpeelliseksi, koska testamentin sisältö haluttiin kiistää. Tämä asiakirja on tosin ainut esimerkki tällaisesta tapauksesta koko aineistossa. Katalin Szenden tutkimusten mukaan papit auttoivat aateliston testamenttien laadinnassa myös Unkarin kuningaskunnassa. Osa juuri aateliston testamenteista on myöhemmin kopioitu uudestaan, joko kirjurin tai notaarin palveluksia hyödyntäen. Tällöin perilliset ovat halunneet varmistaa asiakirjan lainvoimaisuuden.¹⁸³ Muuten notaarin käyttö lienee ollut harvinaista.

Talonpoikaisväestön testamentteja esiintyy Euroopassa kirjallisena 1400-luvun loppupuolelta lähtien. Kyseisiä asiakirjoja on kuitenkin säilynyt hyvin vähän. Useimmat maalaisväestön testamenteista laadittiin kirjalliseen muotoon vasta testamenttaajan kuoleman jälkeen. Tosin läheskään kaikkia testamentteja ei koskaan muunnettu kirjalliseen muotoon. Tämä käytäntö pysyi yleisenä aina uudelle ajalle saakka. Talonpoikaistestamenteissa todistajat olivat paikallista väestöä ja usein lukutaidottomia, lukuun ottamatta tietenkin papiston tai notaarin edustajaa. Todistajien määrä vaihteli kolmesta useampaan. Asiakirja vahvistettiin joko todistajien omalla tai lainatulla sinetillä.¹⁸⁴ Omassa aineistossani talonpoikien testamentteja on vain yksi varma tapaus. Kyseinen testamentti on Jap Olsson -nimisen talonpojan viimeinen tahto vuodelta 1479. Siinä inkoolainen Jap Olsson ilmoittaa painavansa

¹⁸¹ SDHK 24829/FMU 2628.

¹⁸² Pirinen 1952, 230.

¹⁸³ Szende 2001, 62.

¹⁸⁴ Szende 2001, 63.

oman sinettinsä asiakirjan vahvistukseksi. Todistajina testamentille toimivat ilmeisesti kirjurina toiminut herra Ragwald, Mikkil Grotthe sekä leipuri Olaf.¹⁸⁵

Osa testamenttaajista pystyi kuitenkin laatimaan testamenttinsa itse. Suomalaisista testamenttaajista tähän on kyennyt ainakin Henrik Klasson Djäkn, joka oli suorittanut Pariisissa maisterin tutkinnon vuonna 1427. Hän toimi muun muassa Pohjois-Satakunnan laamannin tehtävissä. Hänellä oli siis mitä mainioimmat edellytykset virallisen asiakirjan laatimiseen sekä koulutuksensa että virkansa puolesta.¹⁸⁶ Muitakin oppineita testamenttaajien joukosta toki löytyy. Turun katedraalikoulun koulumestari Henrik Tempil sekä muut pappisvirassa toimineet pystyivät todennäköisesti itse kirjoittamaan tarvittavan asiakirjan. Ulkomainen opinkäynti mahdollisti luku- ja kirjoitustaidon lisäksi myös asiakirjakaavojen ja niihin kuuluvan retoriikan siirtymisen myös Turun hiippakuntaan. On paljon mahdollista, että tietyt fraasit levisivät juuri näiden opiskelijoiden kautta. Varsinaista virallista asiakirjakulttuuria testamenttien ympärille ei kuitenkaan näytä syntyneen Turun hiippakunnassa. Myöskään notaarin palveluksia ei ole haluttu käyttää hyväksi säilyneessä aineistossa. Tilanne verrattuna muihin Pohjoismaihin on erilainen, koska esimerkiksi Tanskasta kotoisissa keskiaikaisissa testamenteissa pääasiallinen kieli oli latina.¹⁸⁷ Tällöin testamentin kirjoittajan on tarvinnut olla latinankielentaitoinen, joten asiakirjat on luultavammin teetetty ammattitaitoisella kirjurilla.

¹⁸⁵ FMU 3807.

¹⁸⁶ Nuorteva 1997, 329 & 473.

¹⁸⁷ Erslev 1901.

4. USKONNOLINEN ELÄMÄ TESTAMENTEISSA

Uskonto oli selvästi vahvassa roolissa jo keskiaikaisen asiakirjan laadinnassa, lähtien testamenttien retoriikasta sekä asiakirjojen todistajista. Tässä osiossa tarkastelen keskiaikaisen uskonnollisen elämän ulottuvuuksia testamenttiaineistossa nimenomaan sisällön perusteella. Philippe Ariès on tulkinnut keskiaikaisen testamentin kirkon luomaksi velvoitteeksi, jonka tekemättä jättäminen saattoi äärimmäisessä tapauksessa johtaa jopa kirkosta erottamiseen. Testamentin avulla testamenttaaja ja kirkko tekivät eräänlaisen vaihtokaupan, jossa kirkko sai vastineeksi synninpäästöstä hurskaksiin tarkoituksiin tehdyn testamenttilahjoituksen.¹⁸⁸ Käsite "*Do ut des*", eli "*annan jotta antaisit*", on liittynyt uskonnollisiin votiivilahjoihin jo antiikin Roomassa. Ajatuksena oli nimenomaan tehdä lahjoitus jumalille, jotta lahjoituksen antajan toive tai pyrkimys toteutuisi. Tavallaan Ariès antaa samankaltaisen merkityksen myös keskiaikaiselle testamentille.

Keskiaikainen testamentti voidaan nähdä osana hyvään kuolemaan valmistautumista. Siksi huomio kiinnittyy testamenttaajien toiveisiin koskien viimeistä leposijaa sekä sielunmessujen järjestämistä. Sielun pelastumiseen vaikuttivat omalta osaltaan myös kirkolle ja hyväntekeväisyyteen tehdyt lahjoitukset. Pyrin asiakirjojen avulla löytämään testamenttaajia askarruttaneita aiheita ja samalla hahmottamaan niiden uskonnollista roolia. Kysyn myös, kuinka uskonnollisuus tulee esiin testamentin sisällössä ja kuinka se näkyy vaikkapa perijöille jätetyissä esineissä?

4.1 RUUMIIN VIIMEINEN LEPOSIJA

Hautajaismenot noudattivat keskiajalla tiettyä kaavaa. Vainajan ruumiin äärellä rukoiltiin kokonainen yö, kunnes itse hautaus voitiin suorittaa seuraavan päivän sielunmessun jälkeen. Vainajan saattoivat hautaan samaa säätyä edustaneet miehet. Toimituksen aikana lausuttiin rukouksia ja seitsemän tärkeintä psalmia. Psalmien

¹⁸⁸ Ariès 1987, 189.

lukumäärä oli valittu seitsemää kuolemansyntiä vastaan. Vainajaa tai tulevaa hautaa saatettiin valella pyhällä vedellä demoneiden karkottamiseksi. Arkeologisten kaivausten mukaan kristityt vainajat haudattiin usein jalat itään päin, jotta ylösnousemuksen hetkellä he saattoivat kohdata Luojansa kasvojen. Aateliston edustajat haudattiin melkein poikkeuksetta kirkkoon. Säätyläisten pyyntöjä oli vaikea vastustaa, sillä heidän antamansa taloudellinen tuki oli usein sidottu vastalahjaan eli hautapaikkaan heidän valitsemassaan kirkossa.¹⁸⁹

Hautapaikoilla on aina ollut erityinen merkitys kristinuskon historiassa. Alkukirkon kristityt kunnioittivat marttyyripyhimysten muistoa heidän haudoillaan, ja paikoista tuli eräänlaisia elävien ja kuolleiden sielujen kohtaupaikkoja. Tavalliset kristityt halusivat itse tulla haudatuksi lähelle marttyyreita (ad sanctos). Tilanne kuitenkin muuttui 1200-luvulle tultaessa, ja pyhimysten läheisyyden sijaan ihmiset halusivat tulla haudatuksi kirkkoon (apud ecclesiam). Kirkossa vietettiin messua ja pyhää ehtoollista, jonka vuoksi hautapaikka mahdollisimman läheltä alttaria oli monen toiveena.¹⁹⁰

Toivomus viimeisestä leposijasta esitettiin yleensä testamentin yhteydessä, ja tällaisia toiveita on myös useassa Turun hiippakunnassa tehdyssä testamenttikirjeessä. Hautapaikan lisäksi testamenttaaja saattoi toivoa lahjoituksensa vastineeksi messuja tai rukouksia oman sielunsa ja läheistensä sielujen hyväksi. Seuraavaksi tarkastelen, minkälaisia toiveita tutkimissani testamenteissa on esitetty hautapaikan suhteen ja minkälaisia johtopäätöksiä niiden avulla voidaan tehdä uskonnollisesta elämästä keskiaikaisessa Turun hiippakunnassa.

Perheen merkityksen korostuminen 1400-luvun alkupuolella näkyy myös testamenteissa, joissa oli hyvin tavallista esittää pyyntö tulla haudatuksi samaan kirkkoon läheistensä kanssa. Hautapaikka voitiin siis valita perhesyiden perusteella.¹⁹¹ Myös Turun hiippakunnasta löytyy vastaavanlaisia tapauksia. Esimerkiksi asemies

¹⁸⁹ Finucane 1981, 42–43.

¹⁹⁰ Ariès 1987, 71–72.

¹⁹¹ Ariès 1987, 75.

Hartvik Japsson vuonna 1486 tekemässään testamentissa pyytää viimeistä leposijaa Kaikkien Pyhien kuorista Turun tuomiokirkosta ja kertoo myös veljensä arkkidiakoni Arvidin lepäävän siellä: “[...] *Fframedelis tigger iak myn syndoge krop laegerstad i Alla helgona koor i Abo domkirkio, ther myn kere broder mester Arwidh ligger[...]*”.¹⁹² Sisarusten ja vanhempien lisäksi hautapaikkaa toivottiin myös puolison tai lasten vierestä. Toiveen taustalla lienee kasvanut uskomus iankaikkisesta elämästä ja eräänlaisesta jatkumosta tämän ja tuonpuoleisen välillä. Vaikka perheen rooli ei välttämättä ollut kovin suuri jokapäiväisessä elämässä, vaikeuksien kohdatessa sen merkitys muuttui ainutlaatuiseksi.¹⁹³ Myös avioliiton voitiin ajatella ylittävän kuoleman asettamat rajat, jolloin viimeistä lepopaikkaa pyydettiin puolison vierestä. Todisteena vastaavanlaisesta ajattelusta myös Turun hiippakunnassa voidaan pitää puolisoitten Lucia Olofsdotter Skelgen ja Henrik Klasson Djäknin tekemiä testamentteja:

*[...]ok til min vsla krop, som aff jordh ær skapther ok j jordh skal wendhas, bider iak ödmiwkligha ok tiggheer j Gudz namp aff werdoghom fadher minom kære herra biscop Magnus j Abo lægherstadh j helghelikame choor j Abo dom kirkio. Ok til sama chooren gifuer iak mith ærfda godz liggendes j Saw sokn, næmpt Halliala, met boskap, som thet nw ær[...]*¹⁹⁴

Yllälainattu ote on Lucia Olofsdotter testamentista, joka on päivätty jouluaattona vuonna 1449. Siinä hän pyytää hautapaikkaa ”kurjalle ruumiilleen” piispa Maunu Tavastilta Turun tuomiokirkon Pyhän Ruumiin kuorista. Hänen puolisonsa Henrik Klassonin testamentti on peräisin samalta päivältä ja lähes identtinen Lucian testamentin kanssa kohdassa, jossa hän pyytää hautapaikkaansa Pyhän Ruumiin kuorista:

¹⁹² FMU 4111.

¹⁹³ Ariès 1987, 75–76.

¹⁹⁴ FMU 2818.

[...]ok til min vsla kropp, som aff iordh ær skapther ok j iord skal wendhas, bidher iak ödhmivkligha ok tiggber j Gudz namp aff wærdhogom fadher minom kæresthe herre biscop Magnus j Abo lægherstadh j helghelikame choor i Abo dom kirkio; ok til sama chooren gifuer iak mit bæsta silff belthe forgyllt[...]¹⁹⁵

Ainoa ero testamenttien välillä tässä kohdin on hautapaikan maksussa. Lucia lupaa maksuksi perintötilansa Hallialan Sauvon pitäjämästä, kun taas Henrik parhaan kullatun hopeavyönsä. Puolisoiden myöhemmissä testamenteissa toistuu sama periaate, vaikka testamentit onkin kirjoitettu eri ajankohtina.¹⁹⁶ Kumpikin toivoo kolmannessa testamentissaan hautapaikkaa Naantalin luostarikirkosta eli puolison tekemällä valinnalla oli selvästi merkitystä.¹⁹⁷ Aina vainaja ei kuitenkaan tullut haudatuksi toiveidensa mukaisesti, sillä monelaiset tekijät vaikuttivat valintaan. Siitä osoituksena on edellä mainittu ritari Henrik Klasson Djäknin testamentti vuodelta 1453. Siinä hän pyytää hautapaikkaa Naantalin luostarin sisarilta ja veljiltä heidän kirkostaan:

[...]Oc til myn usla krop, soma aff iord aer skapther ok i iordh skal vendas, bider iak ödhmivkelige ok tigger j Gudz nampn aff systrom ok brödhrom j Nadhendal laegerstadh i thera kirkio, ok til sama closter gifuer iak mith baelte, forgyllt[...]¹⁹⁸

Myöhemmistä asiakirjoista käy ilmi, että vuonna 1460 Henrik Klassonin setä, Bengt Lydekesson, teki lahjoituksen Turun tuomiokirkon Pyhän Ruumiin kuorille ja lahjakirjassa hän mainitsee veljenpoikiensa Henrikin ja Arvidin saaneen kyseisestä kuorista viimeisen leposijansa.¹⁹⁹ Henrik Klasson Djäkn osallistui yhdessä vaimonsa Lucia Olofsdotterin kanssa birgittalaisluostarin perustamiseen lahjoittamalla sille Ailosten tilan Raisiosta. Lahjoitus tehtiin vuonna 1442 sillä ehdolla, että luostari

¹⁹⁵ FMU 2817.

¹⁹⁶ FMU 2886 & 2908.

¹⁹⁷ FMU 2970 & 2918.

¹⁹⁸ FMU 2918.

¹⁹⁹ REA 592.

rakennettaisiin kyseisen tilan maille.²⁰⁰ Ilmeisesti Henrik Klasson toivoi, että luostarin kivikirkko tulisi valmistumaan ennen hänen kuolemaansa, mutta Naantalin luostarin kivikirkko vihittiin kuitenkin käyttöön vasta vuoden 1480 jälkeen.²⁰¹

Perhesyiden lisäksi hautapaikan valintaan vaikuttivat myös muut tekijät. Halutuin paikka oli yleensä kuorissa mahdollisimman lähellä alttaria, jossa messu ja ehtoollinen tapahtuivat. Keskiaikaisissa kirkoissa alttareita oli useita, joista jokainen oli omistettu tietylle pyhimykselle tai kohteelle. Näin ollen testamenttaajan valintaan saattoi vaikuttaa varallisuuden lisäksi halu suosia esimerkiksi omaa suojeluspyhimystä tai tiettyä kulttia. Kuorin lisäksi haluttuja hautapaikkoja olivat Neitsyt Marialle omistetut kappelit tai paikat läheltä krusifiksia.²⁰² Mariaa pidettiin ehkä tärkeimpänä kuolinvuoteen pyhimyksenä, jolla oli valta pelastaa syntiset ankaralta tuomiolta.²⁰³ Neitsyt Marian rooli Jumalan synnyttäjänä ja sitä kautta pelastushistorian mahdollistajana teki hänestä kaikkien pyhien kuningattaren ja tärkeän esirukoilijan keskiajan ihmisille.²⁰⁴ Krusifiksi puolestaan symboloi Kristuksen kärsimystä ja se sijaitsi yleensä lähellä alttaria, koska sen yhteys messuun ja ehtoolliseen oli hyvin tiivis. Kristuksen kärsimykseen samaistumisesta tuli suosittu hurskauden muoto myöhäiskeskiajalla, ja sen ajateltiin kuvastavan itsensä ihmisten puolesta uhraavaa Jumalaa.²⁰⁵

Jo edellä mainituissa Lucia Olofsdotterin ja Henrik Klassonin testamenteissa esiintyvät hautapaikkatoiveena sekä Pyhän Ruumiin kuori että Naantalin birgittalaisluostari. Kristuksen ruumiin palvomisesta tuli vuosittain vietettävä juhla paavi Urbanus IV:n määräyksestä vuonna 1264. Viennen kirkolliskokouksen vahvistettua paavin päätöksen vuonna 1311 kultti levisi myös Pohjois-Eurooppaan. Turun tuomiokirkkoon perustettiin Pyhälle Ruumiille omistettu kuori ja alttari 1420-luvulla piispa Maunu Tavastin aloitteesta. Altтарin perustamiskirjelmässä piispa määräsi alttarilla vietettäväksi viisi

²⁰⁰ FMU 2469.

²⁰¹ Hiekkänen 2007, 112.

²⁰² Ariès 1987, 79–81.

²⁰³ Duffy 1992, 318.

²⁰⁴ Linder s.a., 239.

²⁰⁵ Linder s.a., 237.

viikoittaista messua omistettuna Pyhälle Ruumiille, autuaille sieluille, Pyhälle Birgitalle ja pyhille enkeleille. Myös alttarille lahjoituksia tehneiden sielujen hyväksi piti järjestää sielunmessuja ja vigilioita. Kristuksen Ruumiin lisäksi alttari oli omistettu myös Pyhälle Birgitalle.²⁰⁶

Pyhä Birgitta yhdistettiin oman luostarijärjestönsä lisäksi vahvasti Neitsyt Marian palvontaan. Birgitan kokemissa ilmestyksissä hän kommunikoi usein Neitsyen kanssa saaden tältä ohjeita ja tukea. Kristuksen kärsimysten lisäksi myös Marian tuskan myötäeläminen oli suosittua ja yksi syy siihen, miksi Pyhä Birgitta koki hänet niin läheiseksi. Birgittalaisuuden myötä kuva Neitsyt Mariasta inhimillistyi ja toisaalta teki hänestä monen lapsensa menettäneen naisen lohduttajan.²⁰⁷ Neitsyt Marian kultti näkyy Turun hiippakunnassa siis etenkin Naantalin luostarin yhteydessä. Henrik Klassonin ja Lucia Olofsdotterin lisäksi birgittalaisluostarilta hautapaikkaa pysyivät ainakin Äyräpään kirkkoherra Henrik Makerland sekä Olof Olafsson Kemiöstä.²⁰⁸

Neitsyen ja Kristuksen ruumiin lisäksi hautapaikkaa anottiin muidenkin pyhien suojista. Asemies Kort Hartviksson pyysi testamentissaan viimeistä leposijaa Finströmin pitäjänkirkosta ja erityisesti Pyhän Mikaelin alttarin edestä: *"[...] Tå tigger och begärar jag min lägerstadh i Finströms kyrkia för S:t Michels altare [...]"*²⁰⁹. Maksuksi Kort Hatviksson lupasi kolme markkaa sekä hevosensa ja haarniskansa: *"[...] och gifwer oag dertill 3 marker reda penningar med min häst och harnesk [...]"*²¹⁰. Arkkienkeli Mikaelia pidettiin keskiajalla tärkeänä kuolinvuoteen pyhimyksenä. Hänen tehtävänä oli sielujen esittelemine Jumalalle ennen niiden Taivaaseen pääsyä. Mikael on usein kuvattu vaa'an kanssa. Toisessa vaakakupissa istuu alaston ihmissielu ja toisessa kamppailevat paholaiset. Joskus maalaukseen tai kuvaan on lisätty myös Neitsyt Maria, joka taustalta ratkaisee punnituksen syntisen hyväksi asettamalla rukousnauhansa tämän vaakakuppiin.²¹¹ Etenkin myöhäiskeskiaikaisessa ajattelussa arkkienkeli Mikael

²⁰⁶ Rinne 1948, 57–59.

²⁰⁷ Salmesvuori s.a., 156–157.

²⁰⁸ FMU 2628; FMU 5091.

²⁰⁹ FMU 4010.

²¹⁰ FMU 4010.

²¹¹ Duffy 1992, 319.

edusti Jumalan voittoa kaikkea pahaan vastaan. Hänen kuvansa sijoitettiin usein kuoriin johtavan oven läheisyyteen, ikään kuin hän seisoi tämän ja tuonpuoleisen maailman välissä.²¹²

Magnus Frillen testamentissa vuodelta 1508 hautapaikkaa anotaan Kaikkien Pyhien kuorista Turun Tuomikirkosta: "[...] *Ther näst beser jagh mijn lägerstadh j Alle helgone capelle j Abå domkiorcka...skall bittalas först min laegerstadh xxx marck[...]*"²¹³ Kaikkien Pyhien alttari oli siis omistettu kaikille taivaallisille pyhimyksille ja tuomiokirkossa sen messuissa vietettiin ainakin Pyhän Annan, Johannes Kastajan sekä Pyhän Henrikin juhlia. Alttarin perustamiskirjelmässä mainitaan myös yhdeksän muuta pyhimystä.²¹⁴ Harvinaisen Magnus Frillen testamentista tekee se, että hautapaikan maksuksi annetaan rahaa kiinteän omaisuuden sijaan. Käytäntö yleistyi varmasti myöhäiskeskiajalla, mutta useimmissa esimerkeissä maksu suoritetaan esineillä tai mautiloilla. Magnus Frille antaa tuomiokirkolle hautapaikan maksuksi kolmekymmentä markkaa. Myöhäiskeskiaikaisen kirkollisen verosäännön mukaan hautapaikka maksoi tuomiokirkossa kymmenen markkaa, kivisessä pitäjänkirkossa viisi ja puukirkossa kolme markkaa.²¹⁵ On hyvin todennäköistä, että maksamalla yli vaaditun summan testamenttaaja saattoi varmistaa leposijan esimerkiksi lähempää valitun kuorin alttaria.

Kauko Pirisen tulkinnan mukaan myös asemies Knut Posse oli lunastanut itselleen hautapaikan Kaikkien Pyhien kuorista seuraavan asiakirjan perusteella:²¹⁶

[...] mit nærwarendis opne breff wwner och giffwer Alle hielgone capella i Abo domkirke, Gudj til loff och ære, iomffrv Marie, sancte Jacop och alle

²¹² Duffy 1992, 325.

²¹³ FMU 5309.

²¹⁴ Rinne 1948, 93.

²¹⁵ Pirinen 1956, 477.

²¹⁶ Pirinen 1956, 476.

*helgone i hymmerike, fore myn och myne foraldre siele gangn til een ewige messe wppenhælle i for:ne capelle [...]*²¹⁷

Kyseinen dokumentti ei ole testamentti vaan lahjakirja, jonka myötä Knut Posse yhdessä vaimonsa kanssa lahjoittaa Turun tuomiokirkon Kaikkien Pyhien kuorille kaikki ostamansa maatilat Kalvolan pitäjältä ikuisiksi ajoiksi. Asiakirjassa ei siis suoranaisesti pyydetä hautapaikkaa tai mainita sen lunastamista, kuten edellä käsitellyissä testamenteissa oli tehty.²¹⁸ Keskiaikaisen asiakirjakäytännön mukaisesti kaikki asiakirjan velvoittavat toimenpiteet tuli huolellisesti kirjata ylös, joten sen perusteella voidaan olettaa, että kyse oli muusta kuin hautapaikan lunastuksesta.

Kauko Pirisen tulkinta kuitenkin osoittaa, että varsin todennäköisesti hautapaikka on ollut mahdollista lunastaa erillisellä lahjoituksella joko ennen tai jälkeen testamentin kirjoittamisen. Joissakin tapauksissa ruumiin viimeisen leposijan hankkiminen on varmasti jäänyt myös vainajan omaisten harteille, jos asianomainen ei ole ehtinyt sopia asiasta etukäteen. Hautapaikan valitsemisesta ja sen lunastamisesta on siis vaikea tehdä kovin kattavia johtopäätöksiä aineiston rajoituessa ainoastaan muutamiin esimerkkeihin. Turun tuomiokirkon ja Naantalın luostarin lisäksi testamenttilahjoituksia saivat myös monet pitäjänkirkot. Niistä ostetuista hautapaikoista ei valitettavasti ole yhden poikkeuksen lisäksi jäänyt aineistoa testamenttien muodossa.²¹⁹

Hautapaikan valitsemisen lisäksi sielunmessujen lunastaminen oli osa keskiaikaista testamenttikäytäntöä. Sielun hyväksi vietetyt messut liittyivät sekä sielujen kiirastulikamppailuun että kuolleiden muistamiseen. Testamentissa saatettiin pyytää messuja sekä oman että jo kuolleiden omaisten sielujen hyväksi. Kaikissa testamenteissa ei ole mainintoja messuista ollenkaan, kun taas joissakin niitä maksetaan useammalla alttarilla pidettäväksi. Sielunmessut eivät välttämättä olleet

²¹⁷ FMU 4353.

²¹⁸ Pirinen 1956, 477.

²¹⁹ Kts. Pirinen 1956, 478.

kiinteässä yhteydessä vainajan valitsemaan hautapaikkaan. Messuja saatettiin toivoa kokonaan toisella alttarilla tai toisessa kirkossa pidettäväksi. Tämä selviää esimerkiksi Arvid Klasson Djäknin testamentista, joka Juhani Rinteen mukaan osoittaa hänen valinneen hautapaikkansa Turun tuomiokirkon Kolmen Pyhän kuninkaan kuorista:²²⁰

*[...] giffuer jach eth godz som jach haffuer kopt j Aeffrae sokn j Sorkis by, tiill the helga tree konungha altare j domkirkiona j Abo ffor mina siell ok mina foraeldra siaela ok mina kaere hustru Ingerborgh, her Aru[i]th Bentzsons dotther, oc for alla crisna siaela j swa motto ath ther skall bidies for ooss allom for:dom tiill aewerdelighe tidhe [...]*²²¹

Arvid Klasson lahjoittaa siis ostamansa tilan Sorkkisten kylästä Eurasta Kolmen Pyhän Kuninkaan kuorille oman, puolisonsa, vanhempiansa ja kaikkien kristittyjen sielujen puolesta, jotta he rukoilisivat ”kaikkien meidän puolesta ikuisesti”. Rinteen tulkinnan ongelmalliseksi tekee kuitenkin se, että Arvid Klaunpoika teki samana päivänä kaksi muutakin testamenttia, joiden muotoilu on hyvin samankaltainen, lahjoituskohteet vain vaihtuvat.²²² Lisäksi jo aiemmin mainittu myöhempi asiakirja todistaa Arvidin tulleen haudatuksi tuomiokirkon Pyhän Ruumiin kuoriin.²²³

Mielenkiintoinen ristiriita löytyy myös 1400-luvun loppupuolelta, jolloin Turun tuomiokirkon ja Naantalın luostarin välille näyttää kehkeytyneen omaisuuskiista. Eräiden asiakirjojen perusteella nimittäin selviää, että luostari ei ole todellisuudessa saanut sille tarkoitettuja testamenttilahjoituksia kokonaisuudessaan. Ilmeisesti kymmenen vuotta hautapaikkaa varten säästänyt arkkidiakoni Magnus tuli toiveensa mukaisesti haudatuksi Naantalın luostariin, mutta kunnollisen korvauksen sijaan luostari kostui ainoastaan hautauskulujen verran. Suurimman osan perinnöstä itselleen

²²⁰ Rinne 1948, 79–80.

²²¹ REA 588.

²²² REA 589 & FMU 3092.

²²³ REA 592.

haali Turun tuomiokirkko Maunu Särkilahden johdolla.²²⁴ Asiakirja-aineiston sekä aikaisemman tutkimuksen perusteella luostarin ja tuomiokirkon välillä oli selkeä kilpailutilanne ja molemmat instituutiot tahtoivat hyötyä maallikoiden tekemistä lahjoituksista mahdollisimman paljon.²²⁵ Uplannin maakuntalain kirkkokaaresta löytyy merkintä oman paikkakunnan ulkopuolelle hautaamisesta, mutta se koski ilmeisesti vain talonpoikia. Pykälän mukaan oli hautapaikka sitten missä tahansa, sai paikallinen pappi kuitenkin maksun hautauksesta. Vastineeksi tämän tuli lukea myös tavalliset sielunmessut vainajan puolesta.²²⁶

4.2. MESSUT JA RUKOUKSET SIELUN AUTUUDEKSI

Turun hiippakunnassa tehtyjen testamenttien sisällössä viitataan usein sielunmessujen ja rukouspalvelusten järjestämiseen vainajan hyväksi. Näiden uskonnollisten toimitusten tarkoituksena oli lievittää vainajan sielun kärsimyksiä kiirastulessa ja toisaalta varmistaa tämän pääsy paratiisiin. Messun viettäminen oli toimituksista tärkein, sillä sen aikana nautittiin myös ehtoollista.²²⁷ Aamulla tai illalla lausutut rukoukset sekä sielujen hyväksi vietetyt messut saattoivat olla monen keskiaikaisen papin ainut tulonlähde. Heidän onnekseen mahdollisimman moni maallikko halusi päästä osalliseksi näistä toimituksista.²²⁸ Joidenkin tulkintojen mukaan juuri messusta muodostui 1300-luvun puolivälin jälkeen tärkein kuolemaan valmistava uskonnollinen toimitus eli *viaticum*.²²⁹ Tällöin ehtoollisen ja viimeisen voitelon merkitys olisi muuttunut vähemmän tärkeäksi.

Uskonnollisilla toimituksilla pyrittiin vaikuttamaan ihmisen sielun pelastumiseen jo sairastuoteella, ennen kuin henkilö itse asiassa oli kuollut. Testamentissa saattoi olla pyyntöjä toimeenpanijalle, jotta tämä testamenttaajan kärsiessä ruumiillisesta tuskasta esittäisi rukouspyynnön vaikkapa paikalliselle luostarille kipujen lievittämiseksi. Periaatteessa varsinainen sielunmessu järjestettiin kuitenkin vasta

²²⁴ FMU 4960; Pirinen 1952, 233.

²²⁵ Pirinen 1952, 233–234.

²²⁶ Uplannin maakuntalain Kirkkokaari, 14.luku, 6. pykälä.

²²⁷ Heikkilä 2002, 126.

²²⁸ Ariès 1987, 173.

²²⁹ Howell 1996, 14.

kuoleman jälkeen. Messujen määrä ja toteuttamistapa vaihtelivat henkilöstä ja tämän kotiseurakunnasta riippuen. Tietyillä lukumäärillä oli viittauksia katolisen kirkon teologiaan. Esimerkiksi kolme messua kolmella eri alttarilla viittasi luonnollisesti Pyhään Kolminaisuuteen.²³⁰ Myös pyyntö viiden sielunmessun järjestämisestä oli hyvin tavallinen, sillä lukumäärällä viitattiin Kristuksen viiteen haavaan. Kolmenkymmenen messun viettäminen kuolemaa seuraavina kolmenakymmenenä päivänä oli toinen yleinen pyyntö. Hermostuneet ja kohtalostaan epävarmat testamenttaajat saattoivat varojensa salliessa maksaa useampien messujen järjestämisestä lyhyellä aikavälillä. Tämän uskottiin tehostavan toimitusten vaikutuksia. Useamman vuoden kuluessa järjestetyt viikoittaiset tai vuosittaiset messut toimivat puolestaan monessa seurakunnassa taloudellisena tukirankana työllistäen pappeja. Köyhemmät testamenttaajat, joilla ei välttämättä ollut varaa maksaa henkilökohtaisesta messusta, saattoivat jonkun killan jäsenenä tai tietyn alttarin rahoittajana saada kuitenkin osansa yhteisistä messuista.²³¹

Turun tuomiokirkossa keskiajalla järjestettyjä uskonnollisia toimituksia tutkinut Juhani Rinne on käyttänyt lahja- ja testamenttikirjeitä kartoittaessaan messujen lukumäärää ja säännöllisyyttä. Hänen tutkimuksestaan selviää, että sielunmessuja pyydettiin myös muissa asiakirjoissa kuin vain testamenteissa. Rinteen mukaan suuri osa lahjoitusvaroin kustannetuista messuista oli vähintään vuosittain toistuvia ja siksi säännöllisiä. Usein säädettiin myös messun järjestämisestä ikuisesti tai tietyn ajanjakson ajan.²³² Esimerkiksi Asemies Hartvik Japsson esittää omassa testamentissaan pyynnön, että sielunmessuja ja vigilioita pidettäisiin kirkossa kolmen vuoden ajan hänen kuolemansa jälkeen.²³³

Turun hiippakuntaan liittyvissä testamenteissa esitetyt pyynnöt vaihtelevat eri asiakirjojen välillä. Yhteisiä piirteitäkin löytyy, sillä lähes kaikki toiveet vainajan hyväksi järjestettävistä messuista on kohdistettu Turun tuomiokirkon alttareille. Joskus

²³⁰ Ariès 1987, 174.

²³¹ Duffy 1992, 369–370.

²³² Rinne 1948, 253–258.

²³³ FMU 4111.

testamenttaajan tekemät ohjeistukset ovat kovinkin tarkkoja. Ritari Henrik Klasson Djäkn ohjeistaa yhdessä testamentissaan messujen pitämisestä seuraavasti:

*[...] i the helga thre konunga choor, skulu holdas thwa aewogha messor Gudi til heders fore beggias waro oc waro foraeldra siaela j hwaria viku, een um manedagen pro defunctis ok anno rum odhensdaghen aff them helge anda, ok til thenna thwegga messa uppehielle haffuom wi bad elakt oc giffuit thenna epterscriffna war afflinga ok köpa godz [...]*²³⁴

Hän määrää kahden viikoittaisen messun pitämisestä ikuisesti Kolmen Pyhän Kuninkaan alttarilla hänen ja puolisonsa sekä heidän vanhempiensa sielujen hyväksi. Toisen messuista on määrä olla perinteinen messu kuolleiden puolesta (missa pro defunctis), ja sitä on testamentin mukaan vietettävä maanantaisin. Toinen messu tulee omistaa Pyhälle Hengelle, ja sitä vietetään ohjeiden mukaan keskiviikkoisin. Eamon Duffyn mukaan myöhäiskeskiaikaisessa Englannissa maallikot olivat hyvin tietoisia messukirjan järjestyksestä ja osasivat tavallisen sielunmessun sijaan pyytää esimerkiksi Neitsyt Marialle pyhitetyn messun järjestämistä.²³⁵ Toisaalta Turun hiippakunnassa Henrik Klassonin lisäksi vain Henrik Tempilin testamentissa on latinankielinen maininta "de profunctis" ja tarkempi toivomus toimituksista.²³⁶ Katedraalikoulun opettaja sekä Pariisin yliopistossa opiskellut ritari omasivat jo lähtökohtaisesti paremmat tiedot kuin tavalliset testamenttaajat. Monesti varsinaisen messun sisällön sijaan oli helpompi kohdistaa pyyntö toivottuun suuntaan valitsemalla esimerkiksi jonkin tietyn pyhimyksen alttari.

Turkulaisestakin aineistosta löytyy esimerkki Kristuksen viiden haavan kunniaksi järjestetystä messusta. Erään testamentin vahvistusasiakirjasta käy nimittäin ilmi seuraavanlainen toive:

²³⁴ FMU 2908.

²³⁵ Duffy 1992, 370.

²³⁶ REA 160.

*[...] en aewige maessae aff wars Herre helge faem under pa alla helgone altare j Abo domkirkio, swa at hon hwar fredagh hallas j Gudz aere for her Hans Nicolaj aff Salw aff sielae aminnese oc alla cristnae sialae. Och til thenne messae wphelle haffuom wy giffuit oc met thetta wort breff giffuom under for:de alle helgone altare [...]*²³⁷

Asiakirjassa sanotaan, että Kaikkien Pyhien alttarilla Turun tuomiokirkossa tulisi pitää Herran kunniaksi Hans Nicolain ja kaikkien kristittyjen sielujen muistoksi ikuinen messu joka perjantai. Tekstin alusta löytyy viittaus myös viiteen Kristuksen haavaan.²³⁸ Hans Nicolai ei ole itse testamenttaaja, mutta hänen latinankielinen patronyyminsa viittaa hänen kuuluneen pappissäätyyn. Muutoin hänen suhteensa testamentin laatijaan jää epäselväksi.

Eamon Duffy on kiinnittänyt huomiota testamenttaajien antamiin tarkkoihin ohjeistuksiin tutkiessaan 1400- ja 1500-lukujen englantilaisia testamentteja. Näiden ohjeiden avulla testamenttaaja pyrki lievittämään kiirastulikärsimystään mahdollisimman nopeasti. Pyynnöissä testamenttaaja saattaa määritellä uskonnollisten toimitusten alkamisajan siihen hetkeen, jolloin heidän sielunsa erkanee tästä maailmasta. Tämä tarkoitti niin viimeistä ehtoollista kuin sielunmessujakin. Varsinkin hyvin varakkaiden testamenttaajien keskuudessa saattoi olla tapana lunastaa lukuisia messuja ja antaa samalla varsin tarkat vaatimukset niiden järjestämisestä. Duffyn mukaan selittävänä tekijänä toimii evankeliumiteksti, jonka mukaan rikkaan on vaikeampi päästä Taivasten valtakuntaan kuin köyhän. Toivomuksiin ei kuitenkaan sisälly hysteriaa tai paniikkia, päinvastoin ne noudattavat varsin rationaalista ajattelua keskiaikaisesta näkökulmasta. Useiden messujen lunastamisella pyrittiin edesauttamaan sovinnontekoa Jumalan kanssa viimeisellä tuomiolla.²³⁹

²³⁷ REA 645.

²³⁸ Kts. Rinne 1948, 257.

²³⁹ Duffy 346–347.

Useiden sielunmessujen toivoja löytyy suomalaisesta testamenttiaineistosta muutamia. Magnus Frille ja Klemet Hogenskild ovat molemmat tehneet testamenttinsa 1500-luvun puolella, ja kummassakin asiakirjassa on lista useammasta sielunmessusta. Magnus Frillen toiveet kohdistuvat Kaikkien Pyhien kuoriin, Pyhän Annan alttarille sekä Neitsyt Marian pappisalttarille ja pitäjänalttarille. Hän suorittaa messuista maksuksi rahaa, ja yhdelle alttarille annettava summa vaihtelee kahdenkymmenen ja kolmenkymmenen markan välillä.²⁴⁰ Myös Klemet Hogenskild halusi selvästi varmistaa, että kiirastulessa vietetty aika muodostuisi mahdollisimman lyhyeksi. Hänen testamentissaan sanotaan näin:

*[...] item fför messer oc vigillies tiil höge koren xv marc, tiill nye koren x marc, tiill varffrw koor iij marc, tiil sancte Anne koor iij marc, tiil helge three konunge koor iij marc, item tiil alle begaengelse c marc, the raff taghendis hwad i begraffninghen tiilhörer [...]*²⁴¹

Klemet Hogenskild lunastaa messuja ja vigilioita pidettäväksi niin Turun tuomiokirkon pääalttarilla, Neitsyt Marian alttarilla, Pyhän Annan alttarilla, kuin Kolmen Pyhän kuninkaankin alttarilla. Myös hän maksaa messut rahalla. Vielä 1400-luvulla tehdyissä testamenteissa messut, kuten hautapaikatkin maksettiin useimmiten kiinteällä omaisuudella, kuten maatilalla tai esineillä.²⁴²

Sielunmessuja oli mahdollista lunastaa myös muuten kuin testamenttien avulla. Tuija Tuhkanen on kiinnittänyt huomionsa Naantalın luostarissa laadittuun asiakirjaan, jossa vahvistetaan luostarin saama lahjoitus Lucia Olofsdotter Skelgeltä ja vastineeksi luvataan järjestää messuja tiettyinä päivinä tiettyyn kellonaikaan.²⁴³ Kyse ei mitä ilmeisimmin ole varsinaisesta testamentista, vaan perinteisestä lahjakirjasta, vaikka

²⁴⁰ FMU 5309.

²⁴¹ FMU 5622.

²⁴² Esim. FMU 2918.

²⁴³ Tuhkanen 2005, 43.

Tuhkanen sanookin tutkineensa juuri testamenttilahjoituksia.²⁴⁴ Kiintoisan huomiosta tekee kuitenkin se, että Lucian varsinaisissa testamenteissa ei yhdessäkään lunasteta erikseen sielunmessuja pidettäväksi, toisin kuin hänen puolisonsa testamenteissa.²⁴⁵

Testamenttiaineiston ohella sielunmessujen järjestämisestä löytyy tietoa myös hiippakunnan synodaalilatuuteista, joissa Maunu Särkilahti ohjeistaa messujen järjestämisestä. Määräys on tosin vasta vuodelta 1492, mutta kuvastanee tilannetta myös aikaisemmalta ajanjaksolta. Kyseisten määräysten mukaan papit olivat velvollisia lukemaan kolme messua jokaisen hautapaikan lunastaneen henkilön hyväksi. Tämän lisäksi tiettyinä juhlapäivinä kirkon kaikkien hyväntekijöiden ja lahjoittajien nimet tuli liittää osaksi messua.²⁴⁶ Uplannin maakuntalain kirkkokaari asetti myös vaatimuksia sielunmessujen järjestämiseksi. Papin tuli saada hautausmaksua vähintään viisi äyriä, jonka edestä hänen tuli lukea kolme sielunmessua. Yksi messu tuli lukea ruumista ulos kannettaessa, toinen kahdeksantena päivänä ja kolmas kolmantenakymmenentenä päivänä hautaamisen jälkeen. Tämän lisäksi omaisilla oli lain mukaan mahdollisuus sopia papin kanssa useampien messujen järjestämisestä sekä niiden maksusta.²⁴⁷ Viimeisen ehtoollisen ja voitelun saaminen koettiin ilmeisen tärkeäksi, sillä asiasta löytyy säädös myös maakuntalain kirkkokaaresta. Ensinnäkin paikallisen papin tuli viipymättä matkustaa sairastuneen matkustavaisen miehen luokse ja antaa tälle rippi ja viimeinen voitelu. Tämän lisäksi papin piti siunata ruumis ja huolehtia se siunattuun hautaan. Jos vainajalla oli omaisuutta, sai pappi siitä osansa. Riippuen vainajan varallisuudesta sielunmessuja tuli lukea yhdestä kolmeen. Pappi saattoi saada sakkoja, jos jätti velvollisuutensa ehtoollisen antamisesta täyttämättä.²⁴⁸

4.3. ESINEET USKONNOLLISUUDEN VÄLITTÄJINÄ?

Testamentit ovat aineellisen kulttuurin tutkimuksen näkökulmasta oikeita aarraittoja. Niissä saatetaan luetella kymmeniä erilaisia arkipäivään liittyviä tavaroita, joita

²⁴⁴ Asiakirjassa todetaan "*som hennes öpit breff oss ther pa giffuit*" eli kyse ei välttämättä ole testamenttilahjoituksesta. FMU 4114.

²⁴⁵ FMU 2818, 2886 & 2970.

²⁴⁶ Pirinen 1956, 478.

²⁴⁷ Uplannin maakuntalain Kirkkokaari 12.luku.

²⁴⁸ Uplannin maakuntalain Kirkkokaari 12.luku.

testamenttaaja on halunnut viimeisenä tahtonaan jakaa sukulaisilleen ja ystävilleen. Arkiesineiden lisäksi osassa testamentteja esiintyy koruja tai jopa kirjoja. Myös erilaiset kangas- ja vaatelahjoitukset ovat hyvin yleisiä. Asemiesten testamenteissa toistuvat puolestaan haarniskat, hevoset sekä rautaiset kypärät. Lähipiirin ja testamentin toimeenpanijoiden lisäksi esineitä jätettiin seurakunnille tai kirkkojen alttareille. Osuutensa saivat toki myös hengellisen säädyn virkamiehet eli papit.

Lahjoilla oli oma merkityksensä keskiaikaisessa yhteiskunnassa. Niitä käytettiin kauppojen ja sopimusten vahvistamiseen, jonka myötä niistä oli tullut osa tapaoikeutta. Esimerkiksi kihlaukseen ja avioliiton solmimiseen kuului omat lahjanantokäytäntönsä, joiden avulla pyrittiin muun muassa turvaamaan lesken elanto tämän puolison kuoleman jälkeen.²⁴⁹ Aateliston lahjatapoja tutkineen Anu Lahtisen mukaan lahjat toimivat osana sosiaalisten verkostojen kommunikointia. Niiden avulla voitiin osoittaa kiitollisuutta ja uskollisuutta, mutta myös pyyntöjä tai toiveita. Lahjan luonne sekä lahjanantotilanne kuvasivat antajan ja saajan välistä suhdetta. Keskiaikaiseen lahjakäytäntöön liittyi vahvasti vastavuoroisuuden odotus, joka ajatuksena on tuttu jo antiikin kulttuurista.²⁵⁰ Mikä sitten oli esineiden rooli keskiaikaisissa testamenteissa ja mitä niillä haluttiin viestiä? Lahtisen mukaan lahjojen antamisella oli kiinteä yhteys keskiaikaiseen uskonnolliseen elämään ja myös kirkolle annettuihin lahjoituksiin liittyi odotuksia. Kirkolle annetuilla lahjoilla voitiin esimerkiksi hyvittää syntejä tai lyhentää sielun kärsimyksiä kiirastulessa.²⁵¹ Toisaalta esimerkiksi läheisille kuoleman lähestyessä annetut korulahjat viestivät henkilökohtaisesta suhteesta ja kiintymyksestä.²⁵²

Keskiaikainen testamentti toimi siis eräänlaisena apuvälineenä, jolla testamenttaaja saattoi tasata tilinsä Kaikkivaltiaan kanssa tekemällä lahjoituksia kirkolle tai köyhille. Myöhäiskeskiajalla tällaisten lahjoitusten määrä oli selvässä nousussa. Yleisten maa- tai rahalahjojen sijaan testamenttilahjoituksissa painotettiin erityisesti messujen,

²⁴⁹ Lahtinen 2010, 40–42.

²⁵⁰ Lahtinen 2010, 36; Mauss 1999, 81.

²⁵¹ Lahtinen 2010, 39.

²⁵² Lahtinen 2010, 55.

hautausmenojen, köyhäinavun sekä uskonnollisten kilttojen merkitystä. Joka tapauksessa hurskaissa aikomuksissa tehdyt lahjoitukset näyttelivät suurta osaa testamenteissa. Samankaltaisia havaintoja on tehty myöhäiskeskiaikaisen Avignonin testamenteissa, jossa muutokset lahjoitusten antamisessa heijastavat testamenttien ja hurskaan ajattelun demokratisoitumista. Yhteisöt käyttivät selvästi enemmän aikaa tämänhetkisen ja tuonpuoleisen elämän yhteyden miettimiseen. Myös ystäville tehdyt lahjoitukset saattoivat kertoa uskonnollisesta elämästä, sillä niihin voitiin lisätä pyyntö vainajan puolesta rukoilemiselle.²⁵³

Testamentti on vain harvoin luettelo sen laatijan koko omaisuudesta. Varsinkin varakkaiden testamenttaajien asiakirjoista on nähtävissä, että testamenttiasiakirjaa käytettiin ainoastaan uskonnollisessa ja hyväntekeväisyystarkoituksessa. Varsinaisen omaisuuden jakaminen puolestaan hoidettiin toisella tavalla.²⁵⁴ Testamentin lisäksi omaisuutta saatettiin jakaa esimerkiksi rekisteröityjen lahjoitusten tai avioliittosopimusten perusteella. Käytännöt vaihtelivat Euroopassa kaupungista ja maasta toiseen.²⁵⁵ Ruotsin valtakunnassa lait säätelivät tarkkaan omaisuuden periytymistä, joten testamentilla tehtävillä lahjoituksilla voitiin vaikuttaa kiinteän perintöomaisuuden jakamiseen hyvin vähän. Näin ollen Turun hiippakunnassa laadituissa testamenteissa pääosassa ovatkin esine- ja rahalahjat, joita testamenttaajat lahjoittavat selkeästi henkilökohtaisten toiveidensa mukaisesti eri tahoille. Varsinaisesta perinnönjaosta ei kuitenkaan voida puhua ainakaan kaikkien asiakirjojen kohdalla.

Martha C. Howellin tulkinta maallikkoperijöiden ja kirkollisten perijöiden välisestä eroavaisuudesta perustuu kysymykseen, missä muodossa lahjoitukset tehtiin. Ranskan Douaissa testamenttaajat antoivat kirkolle enemmän rahaa, kun taas ystävilleen ja sukulaisilleen henkilökohtaisia esineitä. Tapa saattoi olla myös käytännön sanelema, sillä kirkon oli vaikea käyttää vaatteita tai koruja suoraan. Kätevämpää oli lahjoittaa rahaa, jolla messut ja kynttilät voitiin kustantaa. Toisaalta kyse saattoi olla myös

²⁵³ Howell 1996, 11–13.

²⁵⁴ Howell 1996, 15.

²⁵⁵ Howell 1996, 24.

ihmisten toiveesta säilyä osana yhteisöä myös kuolemansa jälkeen. Ystävä todennäköisesti piti tai käytti testamentissa saamansa vaatteen tai esineen, ja se saattoi samalla toimia myös muistona vainajasta ja tämän hyväntahtoisuudesta.²⁵⁶ Varsinkin naistestamenttaajat antoivat suuren painoarvon juuri ystäville tehdyille lahjoituksille, joiden avulla he pystyivät vahvistamaan näitä suhteita. Muistoesineestä tuli eräänlainen side lahjanantajan ja sen saajan välille.²⁵⁷

Tietyt esineet on luonnollisesti helpompi yhdistää uskonnolliseen kontekstiin kuin toiset. Testamenteissa lahjoitetut ristit, ehtoollisastiat sekä reliikkikorut heijastavat kaikki omalta osaltaan keskiaikaista uskonnollista elämää. Toisaalta millä tahansa arkisellakin esineellä on voinut olla uskonnollinen merkitys, joka ei vain tule ilmi kirjallisen ilmaisun kautta. Vaikka nykyajan perspektiivistä keskiaikaisten esinelahjoitusten kertoma sanoma ei täysin avaudukaan, on mahdollista tarkastella, minkälaisia esineitä testamenteissa lahjoitettiin. Ennen kaikkea on mielenkiintoista vertailla, noudattavatko Turun hiippakunnassa tehdyt lahjoitukset samanlaista kaavaa kuin esimerkiksi Douaissa tehdyt lahjoitukset.

Viipurin kirkkoherra Torstanus tekee vuonna 1366 laaditussa testamentissaan useita lahjoituksia eri kirkkoille. Nämä lahjoitukset hän tekee pääosin rahana. Testamentin loppupuolella hän lahjoittaa testamenttinsa toimeenpanijalle hopeatuopin, mutta pyytää tätä teettämään siitä ristin. Risti tulisi sitten antaa hänen sielunsa puolesta tuomiokirkon Neitsyt Marian pitäjänalttarille.²⁵⁸ Ristin lahjoittaa myös Lucia Olafsdotter omassa testamentissaan, jossa kullatun ja pyhänjäännöksellä varustetun ristin saa piispa.²⁵⁹ Risti on yksi kristinuskon keskeisimmistä symboleista, ja sen merkitys kuvasti keskiajalla ihmisten puolesta itsensä uhraavaa Jumalaa sekä Kristuksen läsnäoloa.²⁶⁰ Pyhimyksillä ja pyhänjäännöksillä oli puolestaan toisenlainen merkitys, sillä pyhimysten kunnioittaminen poikkesi varsinaisesta Jumalan palvomisesta. Pyhimykset olivat hyveellisen elämän esimerkkejä ja taivaallisia

²⁵⁶ Howell 1996, 36.

²⁵⁷ Howell 1996, 39.

²⁵⁸ REA 198.

²⁵⁹ FMU 2886.

²⁶⁰ Linder s.a., 237.

esirukoillijoita. Pyhimysten tekemät ihmeteot kertoivat ihmisille Jumalan läsnäolosta maan päällä. Heitä rukoiltiin ja kutsuttiin apuun hädän hetkellä. Pyhimysten uskottiin toimivan ihmisten ja Jumalan välisinä sanansaattajina. Näin ollen myös pyhimysten reliikkejä eli ruumiinosia tai heille kuulunutta omaisuutta kunnioitettiin. Reliikkien uskottiin sisältävän ihmeellisiä jumalallisia voimia.²⁶¹ Reliikit olivat siis sekä hengellisiä että materiaalisia hyödykkeitä. Reliikin lahjoittaminen katsottiin erityiseksi palvelukseksi, ja niitä tavoiteltiin henkilökohtaiseen omistukseen jopa varkauden kautta. Pyhänjäännösten kierrättäminen tai lahjoittaminen merkitsi antajan ja saajan uskollisuus- ja valtasuhteiden varmistamista. Reliikit olivat hyvin merkittävä väline esimerkiksi patronaattisuhteissa.²⁶²

Pyhimykset ja heille tehdyt lahjoitukset ovat näkyvässä roolissa keskiaikaisissa testamentteissa. Tällöin varsinainen lahjoituksen kohde voi kertoa uskonnollisesta elämästä enemmän kuin itse lahja. Joka tapauksessa pyhimysalttareille lahjoitettiin sekä rahaa että esineitä. Mielenkiintoinen eroavaisuus löytyy kuitenkin eri testamenttaajien tekemien lahjoitusten välillä. Esimerkiksi asemies Kort Hartviksson muistaa testamentissaan jopa kahtatoista kirkkoa, kappelia tai luostaria, mutta mainitsee nimeltä ainoastaan Mikaelin alttarin, josta hän pyytää viimeistä leposijaa. Kaikille kohteille hän antaa joko ruista tai rahaa.²⁶³ Samanlainen ilmiö toistuu oikeastaan kaikissa miesten tekemissä testamentteissa, joissa lahjoitetaan omaisuutta myös kirkolle. Lahja annetaan pääosin rahamuodossa, eikä kirkoista nimetä tiettyjä pyhimyksiä tai alttareita. Poikkeuksen tekevät ainoastaan sielunmessuihin tai hautapaikkaan liittyvät toivomukset, joissa valinta kohdistuu haluttuun alttariin.²⁶⁴ Ainoastaan Henrik Klasson Djäkn ja hänen puolisonsa Lucia Olaffsdotter tekevät yksityiskohtaisempia esinelahjoituksia eri alttareille. Lucia muistaa esimerkiksi Pyhän Annan, Katariinan, Neitsyt Marian ja Pyhän Joakimin alttareita messu- ja alttarivaatteilla, sormuksilla sekä morsiuskruunulla.²⁶⁵ Henrik Klassonin lahjoja ovat esimerkiksi Turun tuomiokirkon Sielujen alttarille annettu jalallinen pata ja Mynämäen

²⁶¹ Katajala-Peltomaa s.a., 175.

²⁶² Binski 1996, 15.

²⁶³ FMU 4010.

²⁶⁴ Esim. FMU 5309, 5622 & 4111.

²⁶⁵ FMU 2886.

Pyhän Laurin kirkolle annettu silkkikangas.²⁶⁶ Kirkkoherra Henrik Makerland puolestaan lahjoittaa Äyräpään kirkolle rahaa, jotta sillä voitaisiin teettää kirkkoon kuva Pyhästä Johanneksesta.²⁶⁷

Muiden lahjoittajien testamenteissa esineet on varattu ystäville ja sukulaisille. Asiakirjat antavat ymmärtää, että henkilökohtaisia lahjoja on selvästi mietitty tarkemmin kuin kirkolle annettuja lahjoja. Toisaalta Lucia Olaffsdotterin ja Henrik Klassonin testamentit kertovat keskiajan ihmisten läheisestä suhtautumisesta pyhimyksiin. Vaikka ystävälle annetun lahjan ja kirkolle annetun lahjan motiivi poikkeaisivat vahvasti toisistaan, voidaan niistä löytää myös jotakin yhteistä. Jos lahjan antamisella haluttiin vahvistaa jo olemassa olevia ystävyys- tai sukulaisuussuhteita, samankaltainen selitys voi koskea myös uskonnollisia lahjoja. Ehkä testamenttaaja on halunnut lahjalla vahvistaa omaa suhdettaan kirkkoon ja pyhimyksen kautta myös Jumalaan. Taidehistorioitsija Tuija Tuhkasen mukaan liturgiisiin toimituksiin lahjoitetut esineet liittyivät kiinteästi sielunpelastuksen varmisteluun, mutta niihin kuuluvat kuvalliset tai kirjalliset viestit oli tarkoitettu seurakunnalle. Tällaisten viestien, kuten vaakunoiden tai omistuskirjoitusten, tarkoitus oli säilyttää lahjoittajan muisto myös seurakuntalaisten keskuudessa.²⁶⁸ Lahjaesineellä saattoi olla siis monentasoisia viestejä, jotka oli kohdistettu sekä Jumalan kunniaksi että lahjoittajan muiston säilyttämiseksi. Ystäville tehdyillä testamenttilahjoituksilla oli samankaltainen sävy, sillä odotuksella, että lahjoittaja toivoi vastaanottajan säilyttävän esineen muistona lahjoittajasta. Myös Eamon Duffyn mukaan keskiajan ihmiset halusivat pitää lahjoitusten avulla oman muistonsa hengissä ja osana elävien rukouksia. Yksinkertaisin keino oli antaa omalle seurakunnalle omistuskirjoituksella varustettu rukouskirja tai muu liturgiaan liittyvä esine.²⁶⁹

Turun keskiaikaista porvarisyhteisöä tutkinut Mika Kallioinen on perehtynyt porvareiden tekemiin kirkollisiin lahjoituksiin. Hänen mukaansa turkulaiset porvarit

²⁶⁶ FMU 2817.

²⁶⁷ FMU 2628.

²⁶⁸ Tuhkanen 2008, 8.

²⁶⁹ Duffy 1992, 328–330.

tukivat tuomiokirkkoa sekä paikallisia luostareita varsin huomattavilla summilla. Rahan lisäksi lahjoituksena annettiin myös kaupunkikiinteistöjä sekä esineitä. Kallioinen korostaa hyväntekeväisyyden sekä lahjoitusten roolia merkittävänä tekijänä keskiaikaisessa yhteiskunnassa. Porvareiden tekemillä lahjoituksilla oli samankaltaisia uskonnollisia vaikuttimia kuin rälssinkin tekemillä lahjoituksilla, sillä vastineeksi pyydettiin yleensä sielunmessuja lahjoittajan muistoksi.²⁷⁰ Kiinnostava seikka kuitenkin on se, että Turussa porvarit muistivat kirkkoa myös esinelahjoituksilla. Martha C. Howellin esimerkki myöhäiskeskiaikaisesta Douaista, kun on varsin päinvastainen. Ranskan Douaissa lahjoitukset tehtiin pääosin rahalahjan muodossa.²⁷¹

Esinelahjoitusten lisäksi testamenteissa tehdään myös eläinlahjoituksia. Yleensä ne ovat maatalouteen ja maataloihin liittyviä karjaeläimiä, kuten lehmiä ja lampaita. Poikkeuksen muodostaa kuitenkin hevonen, joka esitetään varsin toisenlaisessa yhteydessä kuin muut kotieläimet. Lahjana se oli jo lähtökohtaisestikin arvokkaampi. Hevonen oli ritarin ja asemiehen työväline sekä uskollinen taistelutoveri. Siksi sillä näyttää olleen vahva symbolinen merkitys aateliston ja asemiehien keskuudessa. Esimerkiksi kuolleen ritarin sotaratsu saattoi toimia symbolisena uhrilahjana vainajan hyväksi järjestetyssä sielunmessussa. Tapa oli peräisin kuninkaallisista hautausmenoista, mutta tuli osaksi myös ylhäisaatelin perinteitä. Hevosen sijaan samanlaisessa tehtävässä palvelivat esimerkiksi ritarin varusteet, kilpi ja miekka.²⁷² Myös Turun hiippakunnassa tehdyissä testamenteissa mainitaan useita lahjahevosia. Kaikki nämä lahjoitukset tuskin saavat uskonnollisia merkityksiä, mutta aikaisemman tutkimuksen perusteella voidaan olettaa näin olleen ainakin osassa tapauksia. Testamenttaajien naispuolinen edustaja, Lucia Olofsdotter, jättää testamenteissaan perinnöksi joko reki- tai ratsuhevosen. Hän muistaa hevosella kahta ystäväänsä.²⁷³ Miesten tekemissä testamenteissa hevonen saattaa myös olla lahja ystävälle tai sukulaiselle. Pääosin lahjoituksiin liittyy kuitenkin toisenlainen lähtökohta, sillä asemiehet ja ritarit antoivat hevosen yleensä piispalle tai jollekin pyhimykselle.²⁷⁴ Ritari

²⁷⁰ Kallioinen 2000, 157–158.

²⁷¹ Howell 1996, 36.

²⁷² Finucane 1981, 48.

²⁷³ FMU 2818, 2886 & 2970.

²⁷⁴ Esim. FMU 2817, 4010 & 5622.

Henrik Klasson lahjoitti Pyhälle Henrikille parhaan hevosensa sekä haarniskansa, kun taas Klemet Hogenskild muistai hevosella piispa Arvidia sekä herra Sten Sturea.²⁷⁵

Mielenkiintoisimmat testamentteissa mainitut esineet, joilla on myös uskonnollista merkitystä, ovat ehdottomasti Turun katedraalikoulun opettajan Henrik Tempilin testamentissa vuodelta 1355. Vaikka testamenttaajien joukossa on varakkaita aateliston edustajia ja oppineita miehiä, ainoastaan Henrik Tempilin testamentti sisältää myös kirjalahjoituksia. Kirjat olivat kalliita, joten vain harvoilla oli varaa hankkia niitä, ja toisaalta vähäinen lukutaito rajoitti ostajien joukkoa entisestään. Turun katedraalikoulun opettaja omisti kuitenkin useamman kirjan, jotka hän lopulta jätti perinnöksi testamentissaan.²⁷⁶ Henrik Tempilin testamentissa kirjalahjat menivät sekä kirkolle että yksityishenkilöille. Turun tuomiokirkon Pyhän Yrjänän alttarille Tempil lahjoitti *breviariumin* ja Turun hospitaalille *psalttarin* sekä pyhimyslegendakokoelman eli *legendariumin*. Paavi Gregorius IX:n dekretaalit ja *Sermones de tempore*-saarnakokoelma puolestaan päätyvät yksityishenkilöille.²⁷⁷ Breviarium on hetkipalveluskirja, ja psalttariin on koottu Vanhan testamentin psalmit siinä järjestyksessä, kuin niitä käytettiin osana päivittäisiä rukoushetkiä. Anu Lahtinen yhdistää kirjalahjat oppineiden henkilöiden keskinäisiksi lahjoiksi, mutta testamentteissa kirjoilla on selvästi toisenlainen merkitys.²⁷⁸ Varakkaat porvarit saattoivat testamentata koristeellisia hartauskirjoja ystävilleen, mutta myös omalle seurakunnalleen. Kirja ei myöskään ollut mikään miehinen lahja, sillä niitä esiintyy myös naisten tekemissä testamentteissa.²⁷⁹ Valitettavasti rajallinen lähdeaineisto ei tarjoa enempää esimerkkejä kirjalahjoituksista Turun hiippakunnassa.

Viittauksen yhdenlaisesta hengellisyydestä tuo myös Porvoon kirkkoherra Jakobin tekemä testamenttilahjoitus, jossa hän jättää perinnöksi Kangasalan kirkkoherra Henrikille korallista tehdyn rukousnauhan. Kyseinen testamentti ei ole säilynyt kokonaisuksi asiakirjana, vaan osa sen sisällöstä on säilynyt Paavali Scheelin

²⁷⁵ FMU 2817; FMU 5622.

²⁷⁶ REA 160.

²⁷⁷ Lisää Henrik Tempilin testamentista löytyvistä teoksista: Lehtinen 1988, 29.

²⁷⁸ Lahtinen 2010, 59.

²⁷⁹ Esim. Howell 1996, 7.

kokoelmassa Suomen Kansalliskirjastossa. Tämän vuoksi myös testamentin ajankohdan määrittäminen on vaikeaa. Reinhold Hausenin mukaan asiakirja on laadittu vuosien 1510 ja 1511 välisenä aikana, mutta ehdotonta varmuutta tästä ei ole.²⁸⁰ Joka tapauksessa rukousnauha kuului osaksi myöhäiskeskiaikaista Neitsyt Marian palvontaa, jossa tiettyihin rukouksiin liitettiin Neitsyt Marian ja Jeesuksen elämän mietiskely. Rukousnauhahengellisyyden ympärille muodostui oma veljistö, jonka satojen rukousten ajateltiin hyödyttävän kaikkia sen killan jäseniä.²⁸¹ Muissa testamenteissa ei ole mainintoja rukousnauhoista, eikä kyseisen hengellisyyden levinneisyydestä Turun hiippakunnassa ole juurikaan olemassa muita todisteita.

Turun hiippakunnassa säilyneissä testamenteissa esinelahjoitukset tehtiin kirkon sijaan yleensä sukulaisille tai ystäville. Poikkeuksen muodostivat kuitenkin tuomiokapitulin jäsenille tehdyt lahjat, sillä ne olivat rahan sijasta usein esineitä tai asemiesten tapauksessa hevosia. Testamenteissa lahjoitetut esineet kertovat omalta osaltaan keskiaikaisen uskonnollisen elämän monimuotoisuudesta. Kirjojen löytyminen aineiston joukosta osoittaa Turun hiippakunnan olleen osa laajempaa eurooppalaista katolista kontekstia. Pyhimysalttareille tehdyt esinelahjoitukset voidaan puolestaan tulkita yhtä henkilökohtaisiksi lahjoiksi kuin ystävillekin annetut lahjat.

4.4. HYVÄNTEKEVÄISYYS TESTAMENTEISSA

Keskiajalla hyväntekeväisyys oli tärkeä osa kristittynä elämistä. Maallikoita kehoitettiin hyveiden harjoittamiseen, jotta hyvät teot voisivat kompensoida huonommat viimeisellä tuomiolla. Uskonnollisten oppien mukaan köyhille ja sairaille tehdyt lahjoitukset koituivat lahjoittajan sielun hyväksi. Hyväntekeväisyyden harjoittaminen oli kiinteä osa hyvään kuolemaan valmistautumista.²⁸² Taivaspaikkansa varmistaakseen kristityn tuli kuolla sellaisissa olosuhteissa, että hän oli ehtinyt sopia kaikki riitansa, lunastaa velkansa, huolehtia perillisistään sekä annettuaan lahjoituksen hyväntekeväisyyteen. Siksi tällaiset seikat nousevat esiin myös keskiaikaisissa

²⁸⁰ FMU 5495.

²⁸¹ Pirinen 1956, 485–486.

²⁸² Duffy 1992, 309–310.

testamenteissa.²⁸³ Philippe Ariésin mukaan hyväntekeväisyyteen annetuilla lahjoilla tavoiteltiin yhtä lailla vainajan muistamista ja kuolinpäivän rukousten lausumista kuin vaikkapa kirkkoille tehdyillä lahjoituksilla.²⁸⁴ Tuija Tuhkanen toteaa omassa tutkimuksessaan, että lahjoittaminen ja laupeudentöiden harjoittaminen kuuluivat olennaisena osana kristittynä elämiseen alkukirkon ajoista lähtien. Köyhien ja sairaiden auttaminen katsottiin velvollisuudeksi, joka oli lähtöisin Kristuksen omista laupeudentöistä Raamatun kertomuksissa.²⁸⁵

Miten hyväntekeväisyys sitten ilmenee testamenttiaineistossa? Osassa testamenteista on viitattu suoraan köyhiin tai spitaalisiin, mutta yksittäisten henkilöiden sosiaalisen tai terveydellisen aseman tilaa on vaikea määrittellä pelkän testamentin perusteella. Tämän lisäksi asiaa mutkistavat eri luostareille tehdyt ruoka- ja karjaeläinlahjoitukset. Ovatko myös tällaiset lahjat hyväntekeväisyyttä, vai voidaanko niiden tarkoitusta selittää jotenkin muuten?

Turun hiippakunnassa tehdyistä testamenteista vain kuusi asiakirjaa sisältää viittauksia joko köyhille tai sairaille annettavista lahjoituksista. Asemies Kort Hartviksson muistaa Turun Pyhän Hengen taloa, spitaalisia sekä köyhää väestöä viljalla, sianlihalla sekä muilla tarvikkeilla: *"[...] item til helige Andes huset i Åbo j pundh råg och j fläsk och dertill skoor och walmar så mycket det kan wara; item til spetalet wid Åbo j pund råg och j fläsk och dertill skoor och walmar; item 40 alnar walmar och 4 hudar till skoor, som gifwas skall fattig folk i Guds ähra [...]"*²⁸⁶ Lopuksi hän sanoo tehneensä lahjoituksen Jumalan kunniaksi. Lucia Olaffsdotter lahjoittaa sekä Pyhän Hengen talolle että spitaalislille härkiä ja lehmiä: *"[...] item gifuer jak til helgh andz huset eth par vxa ok ii köör; item gifuer jak till spitalen eth par vxa ok ii köör [...]"*²⁸⁷ Muutenkin lahjoitukset muodostuvat lähinnä viljatuotteista ja kotieläimistä.²⁸⁸ Ainoastaan Äyräpään

²⁸³ Duffy 1992, 322.

²⁸⁴ Ariès 1987, 181.

²⁸⁵ Tuhkanen 2005, 45.

²⁸⁶ FMU 4010.

²⁸⁷ FMU 2886.

²⁸⁸ FMU 2817, 4111 & 5309.

kirkkoherra Henrik Makerland antaa Tukholman spitaalisairaille rahalahjan: "[...] *ther giwer jak aff iij mark spitalen j Stockholm [...]*"²⁸⁹

Testamenteissa muistetaan siis lähinnä spitaalia sairastavia ihmisiä sekä Turun Pyhän Hengen taloa. Spitaali, tai toiselta nimitykseltään lepra, oli keskiajalla myös Pohjois-Euroopassa laajalti esiintynyt sairaus. Suomessa ensimmäiset kirjalliset merkinnät sairauteen liittyen koskevat 1300-luvun Turkuja ja siellä olevaa Pyhän Yrjänän hospitaalia. Taudin yleisyyttä täällä kuvaa valtionjohdon vuonna 1440 antama määräys, jonka mukaan lepra sairastavat tulisi eristää muista ihmisistä. Ilmeisesti varsin moni oli sairastunut tautiin. Lepra liitetään yleensä köyhimpään kansanosaan sekä epäsiisteihin asumisoloihin. Tautia tavattiin kuitenkin myös esimerkiksi luostareissa, jossa ei välttämättä ollut puutetta ainakaan ruoasta.²⁹⁰ Tauti ei kosmeettisesta kauheudesta huolimatta ollut erityisen tappava, ja sen suurimmat haitat liittyivät ehdottomasti ihmisten sosiaaliseen kanssakäymiseen. Yhteisön ulkopuolelle joutuminen vaikutti ihmisten elämään konkreettisesti. Eurooppaan perustettiin erityisiä hospitaaleja leprasairaita varten. Näitä suljettuja hoitolaitoksia oli 1300-luvun alussa jo lähemmäs kaksikymmentätuhatta. Mika Kallioisen mukaan hoitolaitosten suuri määrä ei niinkään kerro kansanterveydestä huolehtimisesta, vaan nimenomaan kuvastaa lahjoittajien pyrkimyksiä sielun autuuteen. Hospitaalit tarjosivat töitä lukuisille papeille, jotka luonnollisesti hyötyivät hoitolaitosten perustamisesta taloudellisesti.²⁹¹

Pyhän Hengen talon toiminnasta Turussa ei ole säilynyt tarkempia tietoja. Tukholmassa Pyhän Hengen talon toimenkuvaan kuului muun muassa vanhuksista huolehtiminen, ja Mika Kallioinen uskookin Turun vastaavalla talolla olleen samankaltaisia tehtäviä. Hänen mukaansa juuri porvariston tekemät lahjoitukset tähtäsivät sielun autuuden lisäksi myös vanhuuden turvaamiseen.²⁹² Myös Naantalın luostarin yhteyteen kuuluneessa porvarikartanossa tai -tuvassa asui iäkkäitä vanhuksia, joista luostarin

²⁸⁹ FMU 2628.

²⁹⁰ Kallioinen 2009, 48–49.

²⁹¹ Kallioinen 2009, 45.

²⁹² Kallioinen 2000, 159.

varsinaiset asukkaat pitivät huolta. Porvarikartanon asukkaat olivat tehneet birgittalaisluostarille lahjoituksen vastineeksi huolenpidosta.²⁹³

Yhteensä kuusi tutkimistani testamenteista sisältää viitteitä hyväntekeväisyydestä. Viisi testamenttaajista kuului rälssiin ja yksi toimi pappisvirassa. Heidän testamenttinsa ovat muutenkin runsaita, ja niissä muistetaan uskonnollisten kohteiden lisäksi myös maallikkoystäviä sekä sukulaisia. Ritari Henrik Klasson Djäkn ja asemiehet Magnus Frille sekä Kort Hartviksson jättävät testamenteissaan samankaltaisia lahjoituksia myös muille kohteille. Kort Hartviksson jättää kahdelle piialle perinnöksi kangasta viittaa tai kaapua varten, mutta muistaa vaatelahjoilla myös äitiään ja sisartaan.²⁹⁴ Henrik Klasson antaa köyhien ja sairaiden lisäksi kotieläimiä ja viljaa myös äitipuolelleen.²⁹⁵ Magnus Frille puolestaan lahjoittaa varsinaisten hyväntekeväisyyskohteiden lisäksi viljaa luostareille ja kirkoille.²⁹⁶ Näin ollen lahjojen luonteen perusteella ei voida päätellä, mitkä lahjoitukset Pyhänhengen talon ja spitaalisten lisäksi on tarkoitettu varsinaiseen hyväntekeväisyyteen. Mielenkiintoista on huomata, että Henrik Makerlandin testamentti on ainut pappien tekemistä testamenteista, jossa tehdään tämänkaltainen testamenttilahjoitus. Siitäkin huolimatta, että pappien tekemiin testamentteihin liittyi tietynlaisia odotuksia niin hiippakunnan kuin maallikoidenkin taholta.

Uskonnollinen elämä nousee esiin testamenteissa monenlaisten piirteiden kautta. Hautapaikan ja sielunmessujen merkitys yhdistyy vahvasti katolisen uskon oppeihin sekä laajempaan eurooppalaiseen kontekstiin. Uskonnollisuus ilmenee uskonnollisten toimitusten lisäksi myös testamenttaajien tekemissä lahjoituksissa. Hyväntekeväisyyteen annetuilla lahjoilla pyrittiin kompensoimaan pahoja tekoja sekä edesauttamaan hyvää kuolemaa. Ystäville ja sukulaisille jätetyillä esineillä oli tavoitteena vahvistaa olemassa olevia suhteita sekä toisaalta säilyttää vainajan muisto osana elävien yhteisöä. Myös ystäville tehdyillä lahjoituksilla saattoi olla uskonnollinen

²⁹³ Heikkilä, Lehmijoki-Gardner 2002, 364.

²⁹⁴ FMU 4010.

²⁹⁵ FMU 2817.

²⁹⁶ FMU 5309.

merkitys, sillä lahjaan mahdollisesti liittyi pyyntö vainajan sielun puolesta rukoilemiseen. Kirkoille ja luostareille sekä hengenmiehille annetuilla testamenttilahjoilla pyrittiin samalla tavalla vahvistamaan suhteita, mutta myös varmistamaan lyhyempää kiirastuliaikaa.

5. LUPAUS LAHJASTA, TOIVO TÄYTTYMYKSESTÄ

Turun hiippakunnassa tehdyt testamentit osoittautuivat varsin mielenkiintoiseksi tutkimusaineistoksi. Kolmella eri vuosisadalla kirjoitetut asiakirjat muodostivat selkeästi omanlaisensa dokumenttityypin, johon liittyivät pelkästään testamenteissa esiintyvät ominaispiirteet. Alkuperäisten asiakirjojen tarkastelu osoitti, että testamentit olivat ulkoasultaan ja paleografisilta ominaisuuksiltaan keskenään hyvin erilaisia. Tämän perusteella on syytä olettaa, että asiakirjoja ei laadittu yhdessä tietyssä paikassa tai tietyn viranomaisen toimesta. Alkuperäisaineiston käyttäminen editoitujen lähdejulkaisujen rinnalla osoittautui varsin hyödylliseksi, sillä testamenttien ulkoisten piirteiden tarkasteleminen olisi ollut mahdotonta pelkkien editioiden pohjalta. Sen sijaan asiakirjojen sisällön tutkiminen onnistui hyvin myös editioiden avulla. Vain yhdestä asiakirjasta löytyi lähdejulkaisun ulkopuolista tietoa.

Testamenttiasiakirjojen rakenne noudatti pääosin keskiaikaisen asiakirjan ihannetta kielestä tai vuosisadasta huolimatta. Samankaltaista järjestystä noudatettiin myös muissa Euroopan alueella laadituissa testamenteissa. Kielen ja retoriikan merkitys oli hyvin tärkeä. Niiden kautta nousi vahvasti esiin testamentin uskonnollinen puoli, sillä retoriikassa hyödynnettiin paljon kristinuskon oppeihin sekä raamatunteksteihin liittyviä diskursseja. Keskiaikainen asiakirjaperinne muodollisine kaavoineen toteutui lähdeaineistossa juuri retoriikassa. Samankaltaiset fraasit toimivat perusteluina testamentin laatimiselle 1300-luvulta 1500-luvulle asti. Yhtäläisyydet testamenteissa käytettyjen kaavojen sekä Maunu Särkilahden kopiokirjasta löytyvien formeleiden välillä ovat osoitus papiston roolista testamenttiasiakirjojen laadinnassa.

Tutkimuksen yksi mielenkiintoisimmista tuloksista liittyy testamentin kirjoittamiseen ja todistajiin. Lähes puolet Turun hiippakunnasta säilyneiden testamenttien todistajista toimivat kirkon tehtävissä. Todistajat eivät olleet ainoastaan alempaa papistoa, vaan piispa ja muut tuomiokapitulin jäsenet esiintyvät useissa asiakirjoissa joko todistajan tai toimeenpanijan roolissa. Heihin verrattuna maallisten virkamiesten osuus

todistajien joukossa oli varsin vähäinen. Silti asiakirjan lainvoimaisuus on ollut selvästi tärkeä tekijä, koska useimmissa testamenteissa vahvistukseksi on pyydetty useita todistajia. Testamenttien kirjoittajien jäljille oli aineiston perusteella vaikea päästä, mutta luultavasti ainakin osa testamenttaajista on saattanut kirjoittaa tarvittavan asiakirjan myös itse. Toisaalta papiston toimiminen todistajana voi viitata heidän toimineen kirjoittajana. Suurin osa Turun hiippakunnan testamenttaajista kuului rässiin ja Katalin Szenden tutkimusten mukaan juuri aateliset käyttivät pappeja apunaan testamenttien laadinnassa. Vain yksi lähdeaineiston asiakirjoista on notaarin laatima kopio, joka sekin on luultavasti laadittu Turun tuomiokapitulin erityisestä pyynnöstä. Notaarien tai virallisten kirjureiden käytöstä testamenttien laadinnassa ei siis ole enempää näyttöä.

Uskonto oli näkyvä tekijä myös testamenttien varsinaisessa sisällössä. Hautapaikan valinta sekä sielunmessujen lunastaminen olivat osa testamenttien tehtävää. Hautapaikka saatettiin valita joko läheltä sukulaisia tai omaa puolisoa. Aina tarkempaa toivetta ei kuitenkaan esitetty. Hautapaikkatoiveet olivat yksityiskohtaisia, sillä niissä valittiin kirkon lisäksi myös tietty alttari tai kuori. Säilyneessä aineistossa suosituimpia viimeisiä leposijoja olivat Turun tuomiokirkko ja Naantalin luostari. Tulos on selitettävissä pitkälti sillä, että asiakirjat ovat säilyneet osana tuomiokirkon omia arkistoja. Testamenttiasiakirja oli merkittävä välikappale esimerkiksi omistusoikeuden osoittamiseksi, joten sen säilyttäminen oli kirkon intressien mukaista. Todennäköistä onkin, että Turun tuomiokirkon ja Naantalin luostarin välille syntyi 1400-luvun lopulla kiistaa testamenttilahjoituksista. Tämä on saattanut vaikuttaa myös Maunu Särkilahden kopiokirjassa olevien testamenttikaavojen syntymiseen, sillä niiden avulla on haluttu ohjata lahjoitukset juuri tuomiokirkon alttariprebendoille.

Hautapaikan lisäksi sielunmessut näyttävät olleen merkittävässä roolissa testamenttien kirjoittamisessa. Vaikka tuomiokapitulin ohjeistusten mukaan pappien tuli lukea tietty määrä messuja jokaisen kirkkoon haudattavan vainajan puolesta, halusivat useimmat testamenttaajat maksaa lahjoitusten turvin messuja tietyillä alttareilla. Maksettujen messujen määrä riippui varmasti testamenttaajan varallisuudesta, mutta lukumäärällä

saattoi olla myös teologisia perusteluita. Kolme messua viittasi kolmiyhteiseen Jumalaan, kun taas viisi Kristuksen viiteen haavaan. Osa sielunmessuja varten tehdyistä pyynnöistä oli varsin yksityiskohtaisia, mutta tietyn alttarin valitseminen oli harvinaisempaa kuin hautapaikan valinnassa. Turun tuomiokirkko sai suurimman osan messuja varten tehdyistä lahjoituksista.

Testamentit tarjoavat kurkistusaukon myös keskiajan aineelliseen kulttuuriin. Pitkissä testamenttikirjeissä oli nähty aikaa ja vaivaa perijöiden sekä erilaisten esineiden erittelemiseen. Tämän kaltaiset testamentit yleistyvät omassa aineistossani selvästi 1400-luvun puolivälistä lähtien ja esimerkiksi Martha C. Howell on tehnyt samankaltaisia havaintoja Rankan Douain testamenttiaineistosta. Monipuolistuneet testamenttiasiakirjat kertovat myös väestön vaurastumisesta. Pieni osa testamenteissa annetuista esinelahjoituksista oli osoitettu kirkolle, mutta tärkeimmällä sijalla niiden saajina olivat yksittäiset henkilöt. Testamenttaajat tahtoivat tulla muistetuksi näiden lahjoitettujen esineiden kautta ja samalla vahvistaa suhdettaan vastaanottajaan. Osalla esineistä oli selvä uskonnollinen tehtävä ja ehtoollisastiat sekä erilaiset ristit lahjoitettiinkin pääosin pyhimysalttareille. Pyhimysalttareille tehdyt testamenttilahjoitukset saattoivat toimia testamentissa esitettyjen toiveiden vahvistajina. Toisaalta kirkolle annettu esinelahja säilytti testamenttaajan yhteyden seurakuntaan ja mahdollisti vainajan muistamisen esimerkiksi uskonnollisten toimitusten yhteydessä. Kirkon ja sukulaisten lisäksi testamenteilla muistettiin myös köyhiä ja sairaita. Suosituimmat kohteet olivat Turun Pyhän hengen talo sekä spitaalisairaala. Hyväntekeväisyyteen tarkoitettuja lahjoituksia oli aineistossa yllättävän vähän, vaikka se ajatuksena liittyi vahvasti kristinuskon käsityksiin ja hyvään kuolemaan valmistautumiseen.

Vaikka lähdeaineisto vaikuttaa lähtökohtaisesti pieneltä ja rajatulta, pystyy sen avulla tarkastelemaan keskiaikaista elämää Turun hiippakunnassa yllättävän monesta näkökulmasta käsin. Tämän tutkimuksen lähestymistapa osoitti, että keskiaikaisen testamentin funktio oli pitkälti uskonnollinen. Uskonnollisuus ilmeni sekä asiakirjan muotoilussa että varsinaisessa sisällössä, mutta toimi ensisijaisesti asiakirjan

laatumiseen johtaneena motiivina. Testamentilla annetuilla lahjoituksilla pyrittiin lyhentämään sielun kärsimyksiä, jotta ikuinen elämä paratiisissa saattaisi alkaa mahdollisimman pian kuoleman jälkeen. Testamenttien monet variaatiot kertovat myös testamenttaajien moninaisuudesta sekä heidän mahdollisuuksistaan vaikuttaa testamenttiasiakirjan sisältöön.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

ARKISTOLÄHTEET

Svenska riksarkivet

Svenskt diplomatarium huvudkartotek över medeltidbreven (SDHK)

Pergamenttiasiakirjat

SDHK 27370

SDHK 35120

SDHK 33067

SDHK 24678

SDHK 24679

SDHK 25726

SDHK 32737

SDHK 35242

SDHK 25869

SDHK 24829

Paperiasiakirjat

SDHK 25610

SDHK 25611

SDHK 26700

SDHK 37302

SDHK 25233

SDHK 25898

PAINETUT LÄHTEET

Bidrag till Finlands historia. Första delen. Helsingfors 1881. Red. Reinhold Hausen.

Codex Särkilahti (Codex Aboensis Skokloster) Codices medii aevi Finlandiae II. Photographice ed. Societas Finlandiae Historia. Tampere 1952.

Finlands medeltidsurkunder (FMU) II-VI Red. Reinhold Hausen. Finlands statsarkiv, Helsingfors 1915-1935.

Registrum ecclesiae Aboensis (Musta kirja – Svart boken) Codices medii aevi Finlandiae I. Photographice ed. Societas Finlandiae Historia. Tampere 1952.

Registrum ecclesiae Aboensis eller Åbo domkyrkas Svartbok med tillägg ur Skoklosters codex Aboensis. (REA) Red. Reinhold Hausen. Finlands statsarkiv, Helsingfors 1890.

TUTKIMUSKIRJALLISUUS

Aarnio, Aulis: Testamenttisäännösten kehityspiirteitä. *Suomen oikeushistorian pääpiirteet. Sukuvallasta moderniin oikeuteen.* Toim. Pia Letto-Vanamo. Gaudeamus, Jyväskylä 1991.

Ariès, Philippe: The Hour of Our Death. Alkuteos: L'Homme devant la mort (1977) Engl. Helen Weaver. Penguin Books, London 1987.

Binski, Paul: Medieval Death: Ritual and Representation. British Museum Press, London 1996.

Block, Sam: "Among other, I that I am falle in age": Lydgate, Plural Singularity and Fifteenth-Century Testaments. *Marginalia The Journal of the Medieval Reading Group at the University of Cambridge.* Vol. 10 Cambridge Yearbook 2008-2009. Viitattu 10.10.2011. <http://www.marginalia.co.uk/journal/09cambridge/BlockArticle.php>. ISSN 1750-4953.

Binski, Paul: Medieval Death, Ritual and Representation. The British Museum Press, London 1996.

Brundage, James A.: Medieval Canon Law. The medieval world. Longman, London 1995.

Duffy, Eamon: The stripping of the altars: traditional religion in England c. 1400- c. 1580. Yale University Press, New Haven 1992.

Erslev, Kristian : Testamenter fra Danmarks middelalder indtil 1450. Den Gyldendalske Boghandel, Kobenhavn 1901.

Finucane, R.C. : Sacred Corpse, Profane Carrion : Social Ideals and Death Rituals in the Later Middle Ages. *Mirrors of Mortality. Studies on the Social History of Death*. Toim. Joachim Whaley. Europa Publications Limited, London 1981.

Geary, Patrick: Phantoms of remembrance: memory and oblivion at the end of the first millennium. Princeton University Press, New Jersey 1994.

Heikkilä, Tuomas; Lehmijoki-Gardner Maiju: Keskiajan kirkko. Uskonelämän muotoja läntisessä kristikunnassa. Tietolipas 185. SKS, Helsinki 2002.

Heikkilä, Tuomas: Keskiajantutkimuksen nousu ja uho. *Historiallinen Aikakauskirja* 2/2003.

Heikkilä, Tuomas: Asiakirjat ja kirjoitetut kielet. *Kirjallinen kulttuuri keskiajan Suomessa*. Toim. Tuomas Heikkilä. SKS, Helsinki 2010, 331–349.

Heikkilä, Tuomas: Kirjoituskeskukset: Piispa ja tuomiokapituli. *Kirjallinen kulttuuri keskiajan Suomessa*. Toim. Tuomas Heikkilä. SKS, Helsinki 2010, 246–267.

Heininen, Simo; Heikkilä, Markku: Suomen kirkkohistoria. Edita, Helsinki 1996.

Hiekkänen, Markus: Suomen keskiajan kivikirkot. SKS:n toimituksia 1117. SKS, Helsinki 2007.

Howell, Martha C.: Fixing Movables: Gifts by Testament in Late Medieval Douai. *Past & Present, No. 150* (Feb.1996) 3-45. Oxford University Press, Oxford 1996. Viitattu 10.10.2011. <http://www.jstor.org/stable/651236>. E-ISSN: 1477464X.

Jaakkola, Jalmari: Vanhimmat historialliset kopiokirjamme. Tutkimuksia kirkollisen renessanssimme lähde-, kopionti- ja kulttuurihistoriassa. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 30. SKS, Helsinki 1931.

Kallioinen, Mika: Kauppias, kaupunki, kruunu. Turun porvariyhteisö ja talouden organisaatio varhaiskeskiajalta 1570 luvulle. SKS Bibliotheca historica 59, Helsinki 2000.

Kallioinen, Mika: Kirkon ja kruunun välissä – Suomalaiset ja keskiaika. Edita, Helsinki 2001.

Kallioinen, Mika: Rutto ja Rukous. Tartuntataudit esiteollisen ajan Suomessa. Atena, Jyväskylä 2009.

Katajala-Peltomaa, Sari: Devotissime votum fecit – Naisten toiminta pyhimyskulteissa. *Ristin ja Olavin kansaa – keskiajan usko ja kirkko Hämeessä ja Satakunnassa*. Toim. Marja-Liisa Linder, Marjo-Riitta Saloniemi, Christian Krötzl. Tampereen museoiden julkaisuja 55. Sine loco, sine anno.

Krötzl, Christian: Pietarin ja Paavalin nimissä. Paavit, lähetystyo ja Euroopan muotoutuminen (500–1250). Historiallisia tutkimuksia 219. SKS, Helsinki 2004.

Lahtinen, Anu: Sopeutuvat, neuvottelevat, kapinalliset. Naiset toimijoina Flemingin sukupiirissä 1470-1620. *Bibliotheca Historica* 108. SKS, Helsinki 2007.

Lahtinen, Anu: Lahjat ja aatelin suhdeverkostot 1500-luvun Ruotsissa. *Esine ja aika. Materiaalisen kulttuurin historiaa*. Toim. Maija Mäkikalli ja Riitta Laitinen. SKS, Helsinki 2010.

Lamberg, Marko; Lahtinen, Anu; Niiranen, Susanna: Avaimet käteen! – Johdanto keskiajan tutkimukseen. *Keskiajan avain*. SKS:n toimituksia 1203. Helsinki 2009.

Larsson, Inger: Pragmatic Literacy and the Medieval Use of the Vernacular: The Swedish Example. Turnhout: Brepols, 2009.

Larsson, Inger: Svenska medeltidsbrev : om framväxten av ett offentligt skriftbruk inom administration, förvaltning och rättsutövning. Sällskapet Runica et Mediævalia, Stockholm 2001.

Lehmijoki-Gardner, Maiju: Johdanto: Uskonto keskiajan kulttuurissa. *Ikuisuuden odotus. Uskontokeskiajan kulttuurissa*. Toim. Meri Heinonen. Gaudeamus, Helsinki 2000.

Lehoma, Tuula: "Kuinka turvatonta on tulla ankarin tuomarin eteen tyhjin käsin ja sammutetuin lampuin." Keskiäikainen testamentti passina taivaaseen. *Ristin ja Olavin kansaa – keskiajan usko ja kirkko Hämeessä ja Satakunnassa*. Toim. Marja-Liisa Linder, Marjo-Riitta Saloniemi, Christian Krötzl. Tampereen museoiden julkaisuja 55. Sine loco, sine anno.

Lehoma, Tuula: Keskiäikainen testamentti aikansa kuvastajana. Tampereen seudun sukututkimusseuran vuosikirja XXIV: 1. Kevät 2003.

Lehtinen, Anja Inkeri: Kirjoja ja kirjastoja keskiajan Suomessa. *Kirja Suomessa: Kirjan juhluvuoden näyttely Kansallismuseossa 25.8.–31.12.1988*. Toim. Esko Häkli. Helsingin yliopiston kirjasto, Helsinki 1988.

Linder, Marja-Liisa: Usko ja kirkko Hämeessä ja Satakunnassa. *Ristin ja Olavin kansaa. Keskiajan usko ja kirkko Hämeessä ja Satakunnassa*. Toim. Marja-Liisa Linder, Marjo-Riitta Saloniemi, Christian Krötzl. Tampereen museoiden julkaisuja 55. Sine loco, sine anno.

Mageroy, Hallvard: Diplomats. Medieval Scandinavia. An Encyclopedia. Toim. Phillip Pulsiano. Garland Publishing, New York 1993.

Maunu Eerikinpojan maakuntalaki. Suom. Aulis Oja. *Codex Aboensis, Turun käsikirjoitus. Kommentaarit ja suomennokset*. Toim. Marketta Huitu ja Tove Riska. Koneen säätö, Helsinki 1977.

Mauss, Marcel: Lahja. Vaihdannan muodot ja periaatteet arkaaisissa yhteiskunnissa. Tutkijaliitto, Helsinki 1999.

Murphy, James J: Rhetoric in the Middle Ages. A history of rhetorical theory from St. Augustine to the Renaissance. University of California Press, Berkeley 1974.

Mäkelä-Alitalo, Anneli; Alitalo Ilkka: Sukututkijan sanat ja nimet. Gummerus, Saarijärvi 1998.

Nuorteva, Jussi: Suomalaisten ulkomainen opinkäynti ennen Turun akatemian perustamista 1640. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 177, Helsinki 1997.

Piippo, Mikko: Diplomiikka. *Keskiajan avain*. Toim. Anu Lahtinen, Marko Lamberg, Susanna Niiranen. SKS:n toimituksia 1203. Helsinki 2009.

Pirinen, Kauko: Pappien omaisuus ja perintö keskiajalla ja uskonpuhdistusaikana. *Ramus Virens in honorem Aarno Maliniemi*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 52. Forssan kirjapaino oy, Forssa 1952.

Pirinen Kauko: Turun tuomiokapituli keskiajan lopulla. Forssan kirjapaino Oy, Helsinki 1956.

Pirinen, Kauko: Keskiajan ja uskonpuhdistuskauden tuomiokapituli 1276–1604. *Turun tuomiokapituli 1276-1976*. Toim. Kauko Pirinen. Turun arkkihiippakunnan tuomiokapituli, Turku 1976.

Pyhä Raamattu. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen vuonna 1992 käyttöön ottama suomennos.

Pylkkänen, Anu: Puoli vuodetta, lukot ja avaimet. Nainen ja maalaistalous oikeuskäytännön valossa 1660-1710. Gummerus, Jyväskylä 1990.

Rinne, Juhani: Turun tuomiokirkko keskiaikana osa 2. Alttarit ja kirkolliset toimitukset. Turun tuomiokirkon isännistön julkaisema, Turku 1948.

Saarenpää Taina: Porvarisnaisten toimijuus Suomen alueen 1400-luvun asiakirjakulttuurissa. Suomen historian pro gradu-tutkielma. Turun yliopisto 2011.

Salmesvuori, Päivi: Ammattina pyhimys – Ruotsin pyhä Birgitta (1303-1373). *Ristin ja Olavin kansaa. Keskiajan usko ja kirkko Hämeessä ja Satakunnassa*. Toim. Marja-Liisa Linder, Marjo-Riitta Saloniemi, Christian Krötzl. Tampereen museoiden julkaisuja 55. Sine loco, sine anno.

Salonen, Kirsi: Suomi ja katolinen kirkko. *Suomen historian kartasto*. Toim. Pertti Haapala, Raisa Maria Toivo. Karttakeskus, Jyväskylä 2007.

Salonen, Kirsi: Synti ja sovitus, rikos ja rangaistus. Suomalaisten rikkomuksista keskiajalla. SKS, Helsinki 2009.

Santifaller, Leo: Urkundeforschung: Methoden, Ziele, Ergebnisse. Böhlau verlag, Darmstadt 1967.

Szende, Katalin: Testaments and Testimonies. Orality and Literacy in Composing Last Wills in Late Medieval Hungary. *Oral History of the Middle Ages The Spoken Word in Context*. Toim. Gerhard Jaritz, Michael Richter. Medium Aevum Quotidianum. Krems and Budapest 2001.

Szende, Katalin; Eliassen, Finn-Einar: The Urban Transmission. Family Cycles and Inheritance Customs in Medieval Hungarian and Early Modern Norwegian Towns. *Sakta vi gå genom stan. City Strolls*. Toim. Mats Berglund. Stockholmia förlag, Stockholm 2005.

Tuhkanen, Tuija: "In memoriam sui et suorum posuit". Lahjoittajien muistokuvat Suomen kirkoissa 1400-luvulta 1700-luvun lopulle. Åbo Akademis förlag 2005.

Tuhkanen, Tuija: Kirkon kaunistukseksi ja lahjoittajan kunniaksi. Henrik Flemingin lahjoitukset Suomen kirkoissa. Historiallisia tutkimuksia 238. SKS, Helsinki 2008.

Uplannin maakuntalain kirkkokaari. Suom. Aulis oja. *Codex Aboensis, Turun käsikirjoitus. Kommentaarit ja suomennokset*. Toim. Marketta Huitu ja Tove Riska. Koneen säätiö, Helsinki 1977.

Vähäkangas, Tapio: Lisäyksiä Lydekenpoikien sukuun. Suomen sukututkimusseuran aikakauskirja Genos 2/2007.

Walta, Ville: Kauppiaat ja kaupunkilaiset kirjoitusten tuottajina. *Kirjallinen kulttuuri keskiajan Suomessa*. Toim. Tuomas Heikkilä. SKS, Helsinki 2010, 312–330.

Walta, Ville: Kirjoituskeskukset: Naantalin luostari. *Kirjallinen kulttuuri keskiajan Suomessa*. Toim. Tuomas Heikkilä. SKS, Helsinki 2010, 287–308.

LIITE 1. Taulukko testamenttiaineistosta²⁹⁷

Vuosi	Paikkakunta	Testamenttaaja	Sääty/nimike	Todistajat	Signum
1330	Perniö	Peter ja Brynhild	rälssi	10	REA 55
1335	Turku	Asker	kirkkoherra	tuomiokapituli	REA 77
1355	Turku	Henrik Tempil	pappi	3	REA 160
1366	Viipuri	Torstanus	kirkkoherra	3	REA 198
1445	Nousiainen	Lucia Olofsdotter	rälssi	4	FMU 2605
1445	Tukholma	Henrik Makerland	kirkkoherra	4	FMU 2628
1445	Nousiainen	Henrik Klasson	ritari	4	FMU 2604
1447	-	Greger Andersson	rälssi	3	FMU 2730
1449	Turku	Bengt Lydekesson	asemies	1	REA 544
1449	Mietoinen	Henrik Klasson	ritari	3	FMU 2817
1449	Mietoinen	Lucia Olofsdotter	rälssi	3	FMU 2818
1450	Turku	Gregers Pakinaisista	rälssi	6	FMU 2839
1451	Turku	Lasse Bertilsson	asemies	3	FMU 2878
1451	Mietoinen	Lucia Olofsdotter	rälssi	3	FMU 2886
1452	Turku	Henrik Klasson	ritari	2	FMU 2908
1453	Mietoinen	Henrik Klasson	ritari	2	FMU 2918
1454	Turku	Bengt Lydekesson	asemies	-	REA 569
1455	Mietoinen	Lucia Olofsdotter	rälssi	3	FMU 2970
1459	Hämeenkyrö	Arvid Klasson	rälssi	7	FMU 3092
1459	Hämeenkyrö	Arvid Klasson	rälssi	7	REA 588
1459	Hämeenkyrö	Arvid Klasson	rälssi	7	REA 589
1479	Inkoo	Jap Olsson	talonpoika	3	FMU3807
1483	Turku	Häkan Frille	pappi	-	REA 618
1484	Naantali	Niklis Finvidsson	-	2	FMU 4402
1484	Geta	Kort Hartviksson	asemies	4	FMU 4010
1486	Mietoinen	Hartvik Japsson	asemies	4	FMU 4111
1494	Sääksmäki	Knut Bitz	asemies	2	FMU 4538
1504	Kemiö	Olof Olofsson	-	6	FMU 5091
1505	Naantali	Gudmund Anundsson	-	3	FMU 5118
1505	Naantali	Jöns Larensen	pormestari	3	FMU 5160
1508	Perniö	Magnus Frille	asemies	4	FMU 5309
1512	Turku	Klemet Hogenskild	asemies	4	FMU 5622

²⁹⁷ Testamentit on esitetty taulukossa kronologisessa järjestyksessä. Testamenttaajien sääty tai nimike on poimittu suoraan kustakin asiakirjasta. Todistajat on esitetty lukumäärinä, jos se on ollut lähteen perusteella mahdollista.